

MODERNITETENS DOBLE DISKURS: EN SOSIOLOGISK ANALYSE AV RETTENS PRAKSIS I VOLDTEKTSSAKER.

AV: INGUNN HELSTRUP

**HØSTEN 2005
MASTEROPPGAVE I SOSIOLOGI
INSTITUTT FOR SOSIOLOGI OG SAMFUNNSGEOGRAFI
DET SAMFUNNSVITENSKAPELIGE FAKULTET
UNIVERSITETET I OSLO**

SAMMENDRAG

Denne oppgaven handler om vurderinger av skyldtema og straffverdighet i voldtektssaker. Den handler også om et underliggende tema: forståelser av voldtekt. Arbeidet mitt faller inn under en sosialkonstruktivistisk forståelse. Jeg har særlig benyttet meg av diskursbegrepet.

En innsnevret definisjon av diskursbegrepet er: ”(...) en bestemt måte å tale om og forstå verden (eller et utsnitt av verden) på”(Winther Jørgensen og Phillips 1999: 9).

Gjennom sekundærdata, analyse av 21 domsavgjørrelser ved Oslo tingrett og intervju av 4 dommere, har jeg kommet frem til mine funn. Jeg har satt meg inn i tidligere forskning på feltet, begrunnelser for lovendringer og seksuallovgivningen. I tillegg har jeg søkt å sette meg inn i den faktiske rettspraksisen. En grunn til dette var for bedre å forstå premissene retten er bundet å legge til grunn for vurderinger i voldtektssaker. En annen grunn var for å innkretse forskjellige diskurser rundt voldtekt. Disse sekundærdataene har derfor vært nyttig for tilnærmingen og analysen av materialet.

I oppgaven ser jeg på forståelser av forskjellige begreper. Jeg mener at hvordan begreper om voldtekt anvendes i voldtektssaker er knyttet opp mot forskjellige diskurser. Særlig to diskursordener får betydning i denne oppgaven. Den ene er en heteroseksualitetsdiskursorden, den andre er en rettighetsdiskursorden. Kamp mellom diskurser innenfor og mellom disse diskursordenene, virker inn på forskjellige forståelser av voldtekt. I oppgaven ser jeg på statistikk som kan si noe om omfang av voldtekt og hva slags relasjon som er vanligst mellom offer og overgriper. Jeg ser så på noen endringer som har skjedd i jussen i forhold til offerbegrepet. Jeg mener å vise at en forståelse av ”lik rett for alle” virker inn på noen av endringene i lovverket. Jeg antyder gjennom eksempler, at forsøk på å få fokuset vekk fra offerets atferd ved språklig endring av paragrafer, ikke nødvendigvis får det tilsiktede utslag når motstridende diskurser virker inn på rettslige vurderinger i praksis. Jeg gjør dette ved å se på hvordan spørsmål om *subjektiv uskyld* hos tiltalte forstås og søkes besvart av retten. Jeg antyder at hvordan spørsmålet om subjektiv uskyld hos tiltalte tilnærmes i retten også innebærer en vurdering av (mulig utilsiktet) potensiell egenskyld hos fornærmede. I siste del ser jeg på hvordan voldtekt forstås gjennom *relasjonen* mellom offer og overgriper. Hvordan forståelsen av begreper som overfall og relasjonsvoldtekter vurderes er sentralt. Dette er begreper som ofte måles opp mot hverandre. Det pågår ofte en forhandling i

retten om hvordan overgrepet skal defineres i termer av relasjonen mellom offer og overgriper. Hvordan retten forstår relasjoner i forhold til voldtekt, kan få betydning for vurderinger av skyldtema og straffverdighet. Jeg hevder at forskjellige diskurser, som ofte står i motsetning til hverandre, virker også inn på hvilken betydning relasjonene får. Jeg antyder at en dominerende rettighetsdiskurs har virket inn på diskurser innenfor heteroseksualitetsdiskursordenen. Særlig mener jeg den virker inn på noen forståelser av forhold. Et sentralt funn i oppgaven er at forskjellig forståelse og anvendelse av begreper kan føre til paradoksale vurderinger i rettens praksis.

FORORD

Arbeidet med masteroppgaven har vært krevende, men lærerikt. Prosessen kan sammenliknes med å legge et puslespill hvor man vet noe om hva bildet skal handle om, men uten en ferdig mal å legge det etter. Med en stor haug forskjellige farger starter sorteringsarbeidet, deler trer frem og danner etter hvert et bilde. Til tider er det frustrerende, men når bildet gradvis blir tydeligere er det absolutt verdt strevet.

Jeg vil først og fremst takke de fire dommerne som var så vennlige å gi av sin tid og tanker – dere har vært svært viktige for at denne oppgaven har blitt som den er.

Jeg vil også takke Irene Ramm ved Oslo tingsrett for at du var så behjelpelig med tilgangen til voldtektsdommene.

Spesielt vil jeg takke min hovedveileder Marit Haldar for uvurderlig hjelp og støtte underveis. Du har loset meg gjennom dette prosjektet, både med faglig engasjement og som medmenneske. Min biveileder Lisbeth Fullu Skyberg fortjener også takk for gjennomlesning og nyttige kommentarer.

Min søster Siv, venner, kollegaer og bekjente har også vært til hjelp med sine betraktninger gjennom samtaler om temaet. Gjennom sine synspunkter om voldtekt har de vært til nytte i min refleksjon rundt begrepet. Til sist vil jeg takke min kjære mann Henrik for å ha holdt ut med at jeg til stadighet har luftet tanker og ideer med han om funnene i oppgaven. Ikke minst vil jeg takke for hjelpen du har gitt meg med korrekturlesning.

Oslo, desember 2005

Ingunn Helstrup

INNHALDSFORTEGNELSE:

Sammendrag	1
Forord	3
1: INNLEDNING	7
1.1 Oppgavens tema	7
1.1.1 Bakgrunn og problemstillinger	7
1.1.2 Oppgavens oppbygning	9
2: NÅR DISKURSER BLIR PRAKSIS – OG PRAKSIS SKAPER DISKURSER	11
2.1 Sosialkonstruktivisme som utgangspunkt for analysen	11
2.1.1 Diskursbegrepet	11
2.1.2 Heteroseksualitets diskursordenen	12
2.1.3 Heteroseksuelle diskurser som levd praksis	13
2.1.4 Rettighetsdiskursordenen	14
2.1.5 Modernitetens doble diskurs	15
2.1.6 Begrepenes og tegnenes vilkårlige naturlighet	15
2.2 Forståelse av fenomener gjennom kontekst og forløp	16
2.3 Diskursenes dialektiske forhold til rettens praksis	18
2.3.1 Domstolen som normmottaker og normsender	19
2.3.2 Diskurser som ureflekterte strukturer	20
3: METODE	23
3.1 Spørsmålene som grunnlag for metodevalg	23
3.1.1 Diskursanalyse	23
3.1.2 Tekstanalyse – en kilde til forståelse av diskurser	25
3.2 Nærhet og distanse i forskningen	27
3.3 Gjennomføringen av analysen	28

3.4 Innsamlingen av foreliggende datamateriale	31
3.4.1 Avgrensningen av primærdata	31
3.5 Observasjon som en kilde til forståelse av konteksten	32
3.5.1 Tilgangen til rettssaken som tilskuer	32
3.6 Intervju som metode – en tosidig nytteverdi	32
3.6.1 Rekrutteringen av informantene	34
3.6.2 Gjennomføringen av intervjuene	34
3.6.3 Transkribering av intervjuene	35
3.6.4 Anonymisering og bruk av sitater	35
3.7 Noen begrepsavklaringer	36
 4: HVOR MANGE BLIR VOLDTATT, OG HVEM ER OVERGRIPERNE?	 39
4.1 Nyere endringer i anmeldte voldtektssaker	39
4.1.1. Anmeldte voldtekter i Oslo fra 2000 – 2003	39
4.1.2 Omfangsundersøkelser på voldtekt	39
4.1.3 Ofres oppsøking av hjelpetiltak	41
4.1.4 Hvem er offer og overgriper i omfangsundersøkelsene?	41
4.1.5 Hvem anmelder voldtekt?	42
4.1.6 Hvilke saker henlegges av politiet?	43
4.1.7 Hvilke saker går videre i rettssystemet?	44
 5: HVEM KAN VÆRE OFFER FOR VOLDTEKT?	 47
5.1 Seksualparagrafene – uttrykk for dominerende diskurser	47
5.1.1 Historiske juridiske endringer i defineringen av voldtekt – hvem kan være et voldtektsoffer?	47
5.1.2 Nyere endringer i seksuallovgivningen	50
5.1.3 Betydningen av motstand	50
5.1.4 Tvangsbegrepet – fokuset på offerets atferd	52
5.1.5 Fra ærekrenkelse til mentale og fysiske konsekvenser for offeret	53

6: OM SKYLDTEMA OG STRAFFVERDIGHET	55
6.1 Kvinnens ufullstendige uskyld	55
6.1.1 Et spørsmål om subjektiv uskyld	59
6.1.2 Grenseoppgangen for vurdering av offerets atferd	60
6.1.3 Forhandlinger i retten – når vurderes kvinnens atferd som grunnlag for subjektiv uskyld?	61
6.2 Ofrenes innskriving i den heteroseksuelle diskurs	65
6.3 Det rettslige kravet om subjektiv uskyld – konsekvenser i praksis	70
 7: KAMPEN OM DEFINISJONENE: RELASJONERS BETYDNING	 77
7.1. Hva er en relasjon?	77
7.1.1 Relasjonens betydning for forståelsen av det ideelle offer	78
7.1.2 Forståelser av overfall	80
7.1.3 Paradoksale vurderinger av relasjoner	84
7.1.4 Når voldtekten vurderes skjerpene i tillitsbrudd	87
7.2 Seksualvandelens betydning for vurderinger av straffverdighet	90
7.3 Ofrenes opplevelser av konsekvenser	93
 8: OPPSUMMERING – OPPGAVENS FUNN OG KONKLUSJONER	 95
 KILDER TIL INSPIRASJON OG INFORMASJON	
Litteraturliste	100
Seksuallovgivningen, utvalgte paragrafer	106
Paragrafen om skyldfrihet ved subjektiv uskyld	108

1 – INNLEDNING.

1.1 Oppgavens tema.

I denne oppgaven vil jeg si noe om vurderinger av skyldtema og straffverdighet som foretas i voldtektssaker. Jeg vil se på hvordan slike vurderinger kommer til uttrykk i rettens praksis. Utgangspunktet for oppgaven var en interesse for å undersøke hvilke forestillinger om kjønn som virker inn på vurderinger av skyld og straff i voldtektssaker.

1.1.1 Bakgrunn og problemstillinger.

Min interesse for problemstillingene i denne oppgaven har kommet til gjennom en langvarig generell interesse for både kjønn og vold som tema. Denne interessen har vært sentral for meg gjennom valg av teoretiske spesialiseringer og temaer for oppgaveskriving i fag som psykologi, semesteremne i kjønn og samfunn og sosiologistudiene. Jo mer jeg har lært om disse temaene, jo flere spørsmål dukker opp som jeg vil vite mer om. Ettersom voldtekt er ett av temaene jeg har interessert meg for, og fordypet meg i gjennom tidligere oppgaveskriving, har det vært naturlig for meg å følge temaet videre i masteroppgaven. Problemstillingen jeg startet med som utgangspunkt, springer ut fra den interessen jeg hadde for oppgaven: *Hvilke vurderinger om skyldtema og straffverdighet foretas i voldtektssaker?* Analysen av denne problemstillingen avgrenser jeg med et teoretisk rammeverk: *Hvilke diskurser om kjønn virker inn på vurderinger av skyld og straff i voldtektssaker?* Foreløpig vil jeg definere en diskurs som ”(...) en bestemt måte å tale om og forstå verden (eller et utsnitt av verden) på” (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 9).

Jeg vil trekke frem at det er flere grunner til at det er nyttig å se på hvilke vurderinger som praktiseres om skyldtema og straffverdighet i retten. For det første ble sedelighetsparagrafene revidert i 2000. I den forbindelse uttrykte stortinget et formål om å bedre voldtektsofres rettssikkerhet (Inst. O nr 92, 1999-2000). Et tilstrebet uttrykt mål i denne sammenheng har fra stortingets side vært et ønske om å i mindre grad fokusere på ofrenes atferd, som i praksis kan føre til en overfokusering på ofrenes faktiske valgmuligheter i en overgrepssituasjon (Ot. prp.28 1999 -2000). Jeg vil i oppgaven vise at selv om det er tilstrebet mål å ha mindre fokus på ofres atferd gjennom revidering av lovverket, vil en dominerende diskurs om heteroseksualitet virke inn slik at fokus på ofres

atferd blir et sentralt tema for vurdering av skyldtema i rettens praksis. Denne vinklingen kom til gjennom nye spørsmål som dukket opp i analysen av oppgaven. Nye problemstillinger dukket opp ettersom jeg oppdaget nye trekk ved datamaterialet. Mange vurderinger sto i et internt motsetningsforhold. Et nytt spørsmål ble relevant: *Hvilke diskurser virker inn på motstridende vurderinger av voldtekt?* Jeg vil vise at en rettighetsdiskurs virker inn på forståelser av voldtekt. Jeg hevder at denne ofte står i et motsetningsforhold til en heteroseksuell diskurs. Jeg vil også hevde at en rettighetsdiskurs virker inn på en diskurs om heteroseksualitet.

Voldtekt er en form for overgrep som mange velger å ikke anmelde (Pape og Stefansen 2004: 112). Overvekten av voldtekter er mest sannsynlig begått i en eller annen form for relasjon (Pape og Stefansen 2004: 88). Samtidig er overfallsvoldtekter straffeskjerpende i rettens praksis. Jeg mener det er en diskursiv sammenheng mellom hvorfor relasjonsvoldtekter ofte ikke anmeldes, og hvorfor overfallsvoldtekter ofte forstås som mer straffverdig. Jeg vil i denne oppgaven vise at det er en sammenheng mellom rettighetsdiskurser, heteroseksuelle diskurser og hvordan voldtekt vurderes forskjellig ut i fra relasjonen mellom offer og overgriper.

Jeg vil med andre ord vise i oppgaven at både forståelser av kjønn og forståelser av rettigheter virker inn på vurderinger av voldtekt i rettens praksis. Jeg ønsker å synliggjøre dette gjennom temaer som er tatt for gitt i rettens argumentasjon, gjennom analyse av begreper. Mer spesifikt analyserer jeg dette frem gjennom hvordan begreper kan forstås forskjellig. Disse begrepene er offer, subjektiv uskyld, passivitet/aktivitet, tillit, overfall og relasjoner mellom offer og overgriper. En innsnevret problemstilling er: *Hvilken betydning får forståelse av bestemte begreper for vurderinger av skyldtema og straffverdighet?* Å søke svar på dette spørsmålet sto i direkte sammenheng med de mer overordnede spørsmålene. Jeg vil i oppgaven vise at forskjellige diskurser, som viser seg gjennom forskjellige vurderinger og begrepsforståelser, virker inn i rettens praksis og fører til paradoksale vurderinger. Et underliggende tema i oppgaven er hva voldtekt forstås som (begrep).

Hvordan dommere vurderer skyldtema og straffverdighet er det mulig å få innblikk i ved å intervju dommere og gjennom analyse av skrevne domsavgjørelser. I oppgaven ser jeg derfor etter uttrykk for vurderinger av skyldtema og straffverdighet via tekstanalyse av 21 dommer og kvali-

tativt intervju av 4 dommere. Sekundærdata har også vært viktig for forståelsen av temaet. Jeg har benyttet sosialkonstruktivistisk teori som jeg mener er egnet til å si noe om forholdet mellom individer som deltakere i og skapere av trekk ved den kulturen de er en del av (Burr1995: 2ff). Diskurs som metode og teori er en del av sosialkonstruktivismen, og det jeg benytter meg av i denne oppgaven. Feministisk teori har vært særlig nyttig i forhold til oppgavens problemstilling for å si noe om diskurser om heteroseksualitet og voldtekt.

1.1.2 Oppgavens oppbygning.

I kapittel 2 vil jeg presentere det teoretiske rammeverket jeg har brukt til å belyse problemstillingene mine med. I kapittel 3 vil jeg beskrive hvilke metodiske grep og hvilken empirisk forankring jeg har benyttet i denne oppgaven. Kapittel 4 er primært deskriptiv. Der går jeg inn på statistikk som sier noe om omfang av voldtekt i Norge, relasjoner mellom offer og overgriper, hvor voldtektene begås, hvilke typer voldtekter som anmeldes, henlegges eller kommer videre til domstolene. Dette bakgrunns materialet kommer også til nytte i forståelsen av analysen i kapittel 6 og 7. Kapittel 5 er både deskriptivt og noe analytisk. Der ser jeg på historiske juridiske endringer i offerbegrepet og voldtektsbegrepet gjennom lovendringer. Jeg vil hevde at en rettighetsdiskurs har virket inn i de endringene som er foretatt i loven. Oppgavens kapittel 6 og 7 er hovedsakelig analytiske. I kapittel 6 ser jeg på forskjellige vurderinger og forståelser av skyldtema og straffverdighet. Jeg knytter dette opp mot et teoretisk rammeverk og analyserer frem hvilke diskurser som virker inn. Jeg vil i dette kapittelet særlig problematisere begrepet ”subjektiv uskyld” og hvilken betydning dikotomien ”passivitet” og ”aktivitet” får i vurderinger og forståelser av voldtekt. Jeg problematiserer også kritisk hvilken betydning premisset om ”subjektiv uskyld” kan få i voldtektssaker. I kapittel 7 ser jeg på vurderinger av straffverdighet ut i fra relasjonen mellom offer og overgriper. Her blir relasjonsbegrepet og tillitsbegrepet viktig. Også i dette kapitelet analyserer jeg frem heteroseksualitets og rettighetsdiskurser. Til slutt vil jeg se litt på forståelser av konsekvenser av voldtekt for offeret. Jeg mener det er relevant i forhold til analysen i kapittel 7, hvor jeg ser på straffverdighetsvurderinger. Straffverdighetsvurderinger og forståelser av konsekvenser henger sammen i rettspraksis. Jeg vil derfor se litt på om det er sammenheng i hvordan rettspraksis vektlegger konsekvenser og hvordan ofrene selv oppgir at de opplever konsekvenser. Jeg gir gjennom denne inkluderingen et kritisk blikk på noen av oppgavens funn. Kapittel 8 er en oppsummering og avsluttende kommentar av oppgavens funn.

2: NÅR DISKURSER BLIR PRAKSIS – OG PRAKSIS SKAPER DISKURSER.

Det er en underliggende forutsetning i oppgaven at det er en dialektisk sammenheng mellom diskurser og praksis. Diskurser virker inn på lovverket, rettspraksis og dommernes vurderinger, som igjen reproducerer diskurser. Jeg vil ikke gi meg ut på noen teoretisk diskusjon i forhold til forskjellige perspektiver på hvordan strukturerer og praksis henger sammen. Jeg vil heller si noe om de begreper og teori jeg benytter i analysen.

2.1. Sosialkonstruktivisme som utgangspunkt for analysen.

I denne oppgaven har jeg et sosialkonstruktivistisk utgangspunkt for analysen. Burr (1995) sier at sosialkonstruktivistiske forståelser er mange, men noen fellestrekk kan gis. Hun mener at disse er forståelser av at den sosiale verden konstrueres sosialt og diskursivt. Dette innebærer at dens karakter ikke er determinert gjennom noe stabilt og essensielt. Den forutsetter at hvordan vi forstår verden skapes og opprettholdes gjennom sosiale prosesser. Vi bygger opp felles sannheter om hva som er ”sant” eller ”falskt”. Vår viten om verden kan derfor ikke umiddelbart tas for objektiv sannhet. Forskjellige sosiale verdensbilder fører til forskjellige sosiale handlinger (Burr 1995: 2ff).

2.1.1 Diskursbegrepet.

Diskursbegrepet er et begrep innenfor rammene av sosialkonstruktivismen. Begrepet ”diskurs” blir brukt på mange måter med forskjellig meningsinnhold. Jeg vil her si litt om hvordan jeg anvender begrepet i denne oppgaven. Winther Jørgensen og Phillips (1999) beskriver noen fellesnevne for forståelser av diskursbegrepet innen kritiske diskursteoretiske retninger. De sier at diskurser kan betraktes som sosiale mønstre av betydningsfastlåsnings som står i ustabile relasjoner til hverandre. En diskurs kan forstås å være en bestemt måte å forstå verden eller deler av verden på. Den overordnede tankegang i diskursteorien er at sosiale fenomener aldri er totale. Ved at betydning ikke kan fastslås absolutt åpnes det for kamper om definisjoner. Forskjellige måter å forstå og tale om verden på, kjemper for å oppnå hegemoni. Det vil si at det foregår kamper om å fastlåse begrepers eller fenomeners betydning. Når en diskurs oppnår hegemoni, den blir dominerende, kan den på et tidspunkt virke selvfølgelig og naturlig. De er derimot aldri mer lukket enn at de kan bli gjenstand for nye kamper. Diskurser omformes i kontakten med andre diskurser. Elementer fra forskjellige diskurser kan skape hybride diskurser. Gjennom diskursive

kamper forandres og reproduseres den sosiale virkelighet. Forskjellige diskurser gir subjektet forskjellige og noen ganger motstridende posisjoner å tale fra. Kritisk diskursteori har som et utgangspunkt at diskurser både konstituerer og konstitueres av sosial praksis. Jørgensen og Phillips beskriver *diskursordenen* som den felles plattform for forskjellige diskurser. Diskursene er de mer entydige betydningsmønstrene innenfor diskursordenen. Innenfor diskursordenene kjemper forskjellige diskurser om å monopolisere sannhetsordenen (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 143 - 168). I denne oppgaven blir betydningsforståelse av begreper og diskursive kamper innenfor og mellom diskursordener sentralt. I oppgaven får særlig to diskursordener betydning. Disse er en heteroseksuell diskursorden og en rettighetsdiskursorden.

2.1.2 Heteroseksualitets diskursordenen.

Widerberg (1992) sier at seksualitet og kjønn kan oppstå og utvikles i samme prosess. Forståelser av seksualitet og kjønn er sammenknyttet, noe også begrepet "heteroseksualitet" innebærer. Vi konstruerer kjønn gjennom en forståelse av ulikhet og naturlighet. Heteroseksualiteten er et fundament for kjønnsforståelse (Widerberg 1992: 294). Kjønn og seksualitet kan forstås å konstitueres gjennom diskurser. Det foregår diskursive kamper om hva kjønn skal forstås å "være". Solheim sier at i motsetning til en forståelse av likhet forstås kjønn også å være komplementære. Kjønnede kropper struktureres i opposisjon til hverandre og settes i et motsetningsforhold (Solheim 1998: 22). Kjønn forankres i den biologiske kroppen som en absolutt binær opposisjon mellom mann og kvinne, med naturen som garanti for en tvekjønnet sosial orden (Solheim 1998: 23). En forståelse av kjønn som totalt biologisk betinget forskjellige, representerer en essensialistisk forståelse av kjønn. Dette står i motsetning til en forståelse av kjønn som sosialt konstruert. Kvinneforskningen kan ses som en reaksjon mot en essensialistisk forståelse av kjønn, at kjønn "er" noe fastlåst uavhengig av sosiale sammenhenger (Widerberg 1992: 292). Solheim (1998) sier:

(...) alle våre *begreper* om kjønn er forhåndsinnrammet av en symbolsk forestillingsverden, hvis underliggende metaforikk i stor grad forblir underforstått, ikke eksplisitt uttalt. Disse dyp - metaforer strukturerer vår tenkning – inklusive vår fornuft- spesielt i den grad vi ikke er oss dette bevisst. De utgjør den ureflekterte rammen om vår virkelighetsforståelse (...) (Solheim 1998: 17).

Essensialismen og sosialkonstruktivismen kan i et diskursivt perspektiv forstås å representere to motsetningsfylte forståelser av kjønn innenfor en diskursorden. Gjennom de to forskjellige for-

ståelsene utkjempes kamper om betydningsfastsettelsen av begrepet "kjønn".

2.1.3 Heteroseksuelle diskurser som levd praksis.

Diskursteorien forstår hvordan vi lever som kjønn i en heteroseksuell verden som en måte diskurs virker inn på praksis. Widerberg hevder at Sandra Hardings (1998) tredeling av kjønn som analytisk begrep har fått betydning i kjønnsforskningen. Harding deler kjønn inn i tre nivåer. Disse er strukturelt, individuelt og symbolsk kjønn. Kjønn skapes individuelt gjennom utforming av kjønnsidentitet gjennom blant annet kjønnsymboler og arbeidsinndeling. Hvordan vi organiserer og strukturerer våre sosiale aktiviteter gjennom dualistiske kjønnsmetaforer fører til organisering av kjønn på et strukturelt nivå. Symbolsk kjønn skapes ved at dualistiske kjønnsmetaforer anvendes på bilder av motsetninger. Disse motsetningene har begrenset grad av forankring i hvordan kjønn trer frem i virkeligheten. Noen eksempler på slike motsetninger kan være koblingen av intellekt og aktivitet til menn, mens kvinner kobles til emosjoner og passivitet (Widerberg 1992: 295). Foucault påpeker at seksualiteten ikke kan oppfattes som noe naturlig gitt, men er det navn vi har gitt en historisk produsert anordning (Foucault 1995: 117). Det samme kan sies om kjønn. Von der Lippe sier:

(...) kjønn er en integrert del av de fleste samfunns dypstruktur. Det er et viktig organiserende prinsipp(...). Å være kjønn individ, handler om å sosialiseres inn i et sett av ferdigheter som øves og praktiseres hele livet. Hvordan det gjøres er ofte en mer eller mindre ubevisst prosess, slik enhver sosialisering er det. Og det gjøres sjølv sagt ulikt av ulike mennesker, det være seg kvinner i mellom og menn i mellom (Von Der Lippe 1999: 52).

Både kjønn og kjønn seksualitet fungerer altså som organiserende prinsipper for levde liv. Historiske mekanismer er ansvarlige for den seksuelle inndeling og de tilsvarende kognitive inndelingsprinsipper (Bourdieu 2000:7). At hvordan vi forstår kjønn er diskursivt, betyr ikke at kjønn bare eksisterer i våre forestillinger. Solheim (1998) sier at kjønn samtidig er konkret gjennom identitet, relasjoner, institusjoner som ekteskap og kjønn praksis. Kjønn struktureres i våre kropp og hvordan vi lever våre praktiske liv. Dette beskriver Bourdieu som habitus (Bourdieu 1995: 220).

2.1.4 Rettighetsdiskursordenen.

Forståelse av likeverd og rettigheter får også betydning i denne oppgaven. Forståelser av likhet og forskjell i forhold til rettigheter har betydning i denne sammenhengen. Hvordan vi forstår menneskers rettigheter er diskursivt. Aubert (1972) beskriver tidligere tiders normer om rettferdighet. Visse privilegier fulgte med sosial stand, også ved juridiske forhold. Han sier at i vårt samfunn er slike normative reguleringer blitt erstattet av en utbredt likhetsideologi (Aubert 1972: 78). Dette kan forstås som to diskurser om rettigheter innenfor en rettighetsdiskursorden som har stått i kamper med hverandre, hvor en rettighetsdiskurs om likhet har vunnet frem. Et annet eksempel på dette kan være at kvinner, særlig siden 70 – tallet, har tilkjempet seg flere rettigheter i likhet med menn. Gjennom kjønnskampen har både diskurser om kjønn og diskurser om rettigheter fått betydning for kampen om begrepers betydningsfastsettelse. Orienteringer om alle menneskers like rettigheter har vært en del av kjønnsdebatten i det offentlige siden kvinnebevegelsen blomstret opp på 70- tallet. Pateman (1983) sier at feminismen og liberalismen har felles røtter i opplysningstidens nye individualisme. Kampen for likestilling, politiseringen av det private og forståelser av rettferdighet i form av like rettigheter som mennesker, har vært en viktig drivkraft. En dominerende rettighetsdiskurs innebærer en forståelse av alles rett til å bestemme over sin egen seksualitet uavhengig av hvem du er. De liberalistiske og feministiske diskursene dreier seg om like rettigheter, uavhengig av kjønn, rase, religion og sosial status. En forståelse av rettigheter som noe universelt for mennesker også uansett kjønn, har i økende grad blitt dominerende i vårt samfunn. Dette kan ha virket inn på hvordan vi forstår kvinner og menn som mer like enn før, med samme rettigheter. I denne sammenhengen kan rettighetsdiskursen forstås å ha virket inn på kjønnsdiskursen og konkret på kjønns sosiale verden. Kvinner har i økende grad gått ut i arbeidslivet og fått lovmessig større grad av likestilling med menn. Kvinner har også i økende grad blitt inkludert i det politiske, intellektuelle og offentlige liv. Menn har i økende grad deltatt med barneomsorg og arbeidsoppgaver i hjemmet (Kitterød og Lømo 1996: 63 - 68). En konkurrerende forståelse av rettigheter er at forskjellige individer har forskjellige rettigheter. Dette inkluderer ikke bare sosial posisjon som Aubert (1972) nevner. Dette kan også være ut i fra andre trekk ved dem selv, som kjønn, rase, religion eller ut i fra individenes handlinger. Essensialistiske forståelser har ofte fungert som begrunnelser for rettferdiggjøring av forskjellige rettigheter. Eksempler på dette er gjennom rasisme og sexisme. Solheim (1998) snakker om holistiske menneskebilder – en partikularistisk tankegang hvor det særegne ved individet fremheves. Holismen tenderer mot

apartheid og totalitær grensemarkering. Universalismen er dens motstykke og tenderer mot en imperialistisk utviskning av forskjeller. Hun mener at moderne kultur er kjennetegnet av en veksling mellom disse prinsippene. Hun mener at når disse forståelsesformene og forestillingene opptrer samtidig, kan noen spesielle paradokser fremkomme som ikke har vært i før - moderne kulturer. Vekslingen mellom dem virker også inn på forståelser av kjønn (Solheim 1998: 83- 85)¹. Rettighetsdiskursen om likhet kan forstås å være en del av et universalistisk menneskebilde. Den tradisjonelle heteroseksuelle diskurs kan forstås å stå i samsvar med et holistisk menneskesyn. Den til enhver tids dominerende forståelse av rettigheter, men også forskjellig forståelse gjennom diskursive kamper, blir konkret gjennom levd liv, relasjoner og institusjoner.

2.1.5 Modernitetens doble diskurs.

Solheim har en hypotese om at den moderne kjønnskonfigurasjon skiller seg på viktige måter fra andre kulturers kjønnskonstruksjoner. Hun mener at moderniteten baserer seg på et grunnleggende paradoks som vi ikke finner paralleller til i før - moderne kulturer (Solheim 1998: 21). Hun mener at moderniteten har en "dobbel diskurs" om mennesket² (Solheim 1998: 22). Denne kjennetegnes av en grunnleggende ide om menneskelig likhet. Likhetstanken innebærer en universalistisk moralkode med likhet mellom mennesker, en ide om menneskerettigheter for hvert individ (Solheim 1998: 31). Hun mener at vi på den andre siden av paradokset har en ide i moderniteten om en absolutt kjønnsforskjell. Hun sier at det som fremfor alt karakteriserer moderne kjønn er selve brytningen og vekslingen mellom disse forestillingene (Solheim 1998: 22). I oppgaven min benytter jeg et liknende teoretisk grunnlag. Jeg vil ikke gå inn i en diskusjon om hvorvidt Solheim har rett i om en slik dobbel diskurs er særegen for moderniteten. Jeg vil derimot vise at gjennom rettslige vurderinger av skyldtema og straffverdighet i dag kommer nettopp en slik dobbel diskurs til syne. I materialet trer det frem uttrykk for både en dominerende rettighetsdiskurs, men det kommer også frem uttrykk for forskjellige diskurser innenfor en heteroseksualitetsdiskursorden. Disse diskursene står ofte i kontrast til hverandre. Gjennom vurderinger av skyldtema og straffverdighet, foregår det diskursive kamper som fører til paradoksale vurderinger i praksis.

¹ Holistiske og universalistiske menneskebilder "innebærer ikke bare to ulike identitetsbegreper, men også to ulike forestillinger om helhet og sammenheng, samfunn og fellesskap – det ene basert på kontigens og valg sammenslutning, det andre på nødvendighet og /eller essensiell natur" (Solheim 1998: 83).

² Begrepet om modernitetens "doble diskurs" om mennesket tar Solheim fra Tordis Borchgrevink (1990): *Kjærlighetens diktatur. Kjønn, arbeidsdeling og modernitet*. Occasional Papers in Anthropology, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.

2.1.6 Begrepenes og tegnenes vilkårlige naturlighet.

John Stuart Mill var tidlig ute, i 1869, med å stille spørsmål ved den feminine ”natur”. Dette var et begrep som man antok rommet alle kvinnelige særtrekk. Mill mente derimot at kvinnelige karaktertrekk var et produkt av historisk, sosial og kulturell utvikling (Mill 1929: 240). Bourdieu viser til at inndelingen mellom det feminine og maskuline er vilkårlig, men den får både objektiv og subjektiv nødvendighet av å plasseres inn i et motsetningssystem som passiv/aktiv, myk/hard, lav/høy, svak/sterk osv (Bourdieu 2000: 15). Tegn og begreper får slik mening gjennom at de plasseres i distinksjoner til andre tegn og begreper. Hva vi forbinder med begreper som kjønn, relasjoner, seksualitet, vold, voldtekt, og troverdighet er diskursivt og vilkårlig. Hvilke tegn vi gir bestemte innhold kan også forstås som i utgangspunktet arbitrært. Det får likevel skinn av naturlighet gjennom kulturelle konstruksjoner som danner et felles grunnlag for forståelse. De gjøres om til doxa (Bourdieu: 2000: 17). Det er med andre ord ikke tegnenes eller begrepenes ”essensielle” egenskap som gir dem mening for oss, men hvordan vi forstår dem gjennom tilegnelse av egenskaper og posisjonering til andre tegn og begreper. Forståelsene av kjønn som kommer til uttrykk gjennom vurderinger av skyldtema og straffverdighet er på samme vis vilkårlig. Bourdieu sier:

Når det seksuelle forhold arter seg som en sosial dominansrelasjon, er det fordi det er konstruert gjennom det fundamentale inndelingsprinsipp som skiller det maskuline, som er aktivt, fra det feminine, som er passivt, og fordi dette prinsippet skaper, organiserer, uttrykker og styrer begjæret, det maskuline begjær som begjær etter beherskelse, som erotisert dominans, og det feminine begjær som begjær etter maskulin dominans, som erotisert underkastelse, eller til og med, i ytterste fall, erotisert anerkjennelse av dominansen (Bourdieu 2000: 30).

Hvordan vi forstår voldtekt begått av en mann mot en kvinne ut fra dominerende forestillinger om kjønn, og voldtekt som et kjønnnet handlingsforløp, får et bestemt innhold når kjønn forstås gjennom bestemte (men vilkårlige) inndelinger. Når kvinner forventes å være passive i det seksuelle forløp og menn forventes å være aktive og dominerende, skapes særlig rom for menn som overgripere mot kvinner enn omvendt. Det skaper også rom for forståelse av at overgripere kan ha mulighet til å misforstå hva en passiv kvinne ønsker. Dette siste vil være et sentralt tema i oppgavens kapittel 6.

2.2 Forståelse av fenomener gjennom kontekst og forløp.

Vi forstår og tolker hendelser ut i fra den konteksten vi plasserer de i. Frønes (2001) sier at det er nødvendig å plassere fenomener i en kontekst for at de skal gi oss mening. Handlinger og forløp influeres av fortellinger ved at handlingene er forankret i fortellinger. Han sier at fortellinger sjelden er rendyrkede og at i en situasjon vil ofte flere mulige fortellinger krysse hverandre. Gjennom fortellingene ser vi mening i handlingene (Frønes 2001: 91). Jeg anvender begrepet ”fortellinger” i denne oppgaven som en måte diskurser kommer til uttrykk gjennom. Jeg forstår det som en måte vi snakker *om* noe på, og en måte vi i praksis gir hendelser mening gjennom. Forløpene vi forstår handling gjennom organiseres med en begynnelse, hendelser i mellom og en avslutning (Frønes 2001: 91). I retten kjempes det om hvilket innhold og hvilke av offer og overgriper fortellinger som skal vurderes som sannhet. Dette vurderes ut fra hvordan fortellingenes handling, tegn og forløp forstås. Fornærmede og tiltalte vil ofte hevde forskjellig innhold i hvilken handling og hvilket forløp som har skjedd og hva dette skal tolkes *som*. Fornærmede vil fremme en fortelling om at hendelsen var vold, mens tiltalte ofte vil hevde at hendelsen var sex. Retten vil også vurdere *tegn* på hva som kan ha skjedd. Ulike grupper og individer leser og tolker tegn og symboler ulikt (Frønes 2001:103). Selv om tegn kan tolkes ulikt fungerer de som kulturelle felles tankeskjema. Individene innenfor den bestemte kultur vil i stor grad ha en felles betydningsforståelse (Frønes 2001: 103). Der hvor fornærmede kan ha fordel av å få frem at hun ikke hadde flørtet med tiltalte fra før kan tiltalte ha fordel av å vise at hun hadde vist han seksuell interesse. Slik blir kvinnens atferd som tegn, en del av tolkningen på hvordan hendelsesforløpet forstås. Innen voldtekt følges også sekvensielle forløp, en dramaturgi. Forståelsen av voldtekt er avhengige av at minst en person forstår voldtekten som det. Denne personen trenger ikke engang være offeret eller overgriperen. Hvis et offer tvinges til seksuell omgang og ikke forstår seg voldtatt, kan likevel utenforstående definere hendelsen som en voldtekt. Det foregår altså en kamp i retten om å nå frem med sin fortolkning av hva forløpet, hendelser og tegn skal tolkes som, om kategorier og begreper.

Hvordan forløp, hendelser og tegn fortolkes, kan forstås å ha sammenheng med diskurser. Fortellinger, begreper, kategorier og tegn anvendes i denne oppgavens analyse som noen måter diskurser kommer til uttrykk på. En kvinne som danser sexy med en mann på diskotek vil av noen tolkes til å være ute etter en flørt eller sex. Andre vil tenke at hun har det gøy og liker å danse. En

kvinne som ikke bærer burka, vil i enkelte sharia styrte muslimske land kunne oppfattes å være uanstendig. Hun posisjoneres som en fristerinne for mannen. Slik gis plagg et kjønnnet innhold som forteller om kvinnens ansvar for å tøyte mannens antatte ukontrollerte begjær. Burkaen som tegn blir dermed også et uttrykk for en dominerende heteroseksuell diskurs. Burkaen som tegn kan tolkes som en forlengelse av en forståelse av at menn ikke kan styre sitt begjær og at kvinner har ansvaret for å tøyte den. Gjør hun ikke sitt ytterste for å ikke friste han, har hun selv skyld hvis han har sex med henne. Hun har ansvaret, og er dermed den som straffes. Burkaen blir tegnet på om hun har fulgt opp sitt ansvar. En kvinne som dekker seg til med burka vil derimot av mange i Norge heller oppfattes å være undertrykt. At hun skal påføres ansvar for en eventuell overgriperes atferd ut fra om hun er tildekket eller ikke vil for mange oppleves som absurd. Hun tillegges *rettigheter* av å kunne kle seg som hun vil. Likevel kan det være forståelser av andre tegn som i praksis fører til at kvinner også i Norge pålegges et slikt ansvar. Dette vil jeg se nærmere på i løpet av oppgaven. Betydningen av rettens fortolkning av hendelsesforløp blir særlig relevant i oppgavens kapittel 6.

2.3 Diskursenes dialektiske forhold til rettens praksis.

Diskurser virker inn på rettens regler, lovverk og praksis. Gjennom lover, regler og praksis er domstolene derimot også med på å reprodusere og endres begrepers betydningsinnhold. Giddens (1984) beskriver strukturer ikke bare som begrensende, men også muliggjørende. Han sier at vi er situert og lokalisert innenfor visse rammer, men som kompetente aktører er vi også aktivt med på å skape og reprodusere de rammene vi handler innenfor. Ved reproduksjon av strukturer gjennom praksis, reproduseres også forholdene som muliggjør praksisen (Giddens 1984: 26).

I et diskursivt perspektiv forstås forholdet mellom reproduksjon og endring av diskurser og den sosiale verden slik: Winther Jørgensen og Phillips (1999) sier at når diskursene fremstiller virkeligheten og konstituerer objekter på en måte fremfor en annen, gjøres visse handlinger relevante og andre utenkelige. På denne måten er diskurser konstituerende for det sosiale (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 151). ”Det er ved at sammenføje elementer fra forskjellige diskurser, at den konkrete sprogbrug kan forandre de enkelte diskurser, og dermed også den sosiale og kulturelle omverdenen” (Winther Jørgensen & Phillips 1999: 15). Hvordan vi snakker om voldtekt kan opprettholde eller endre diskurser om det:

(...) taler i rettssaker både trekker på og forsterker de mer overbevisende offentlige historier om kjønn, sex og intimitet, ettersom rettssakers dialoger ofte entrer domenet til de offentlige historier via mediadekning (...) (Jamieson 1998:111).³

Fortolkning av begreper og tegn i retten forsterker forståelser av kjønn. Ikke bare hva det "tales om" i retten kan forstås som uttrykk for diskurser. Seksuallovgivningen, rettspraksis og dommernes vurderinger bygger på og reproducerer disse. Domstolsrapporten uttrykker:

Rettsutviklingen i samfunnet styres delvis av Stortinget gjennom lov og lovforarbeider og delvis av domstolsapparatet gjennom praksis. Dommene er en viktig rettskilde når liknende saker skal behandles senere. Ikke bare selve avgjørelsen, men også de begrunnelsene og vurderingene som kommer fram i dommen har betydning. Hvilke forhold som blir trukket inn i vurderinger av straffeskyld, straffutmåling og oppreisningsspørsmål gir også signaler til politi og påtalemyndighet, samt til de enkeltpersoner som har blitt utsatt for overgrep. (...) Videre vil rettssystemets holdninger også gi et signal til samfunnet for øvrig om hvilke typer holdninger som ses som akseptable. (...) (Domstolsrapporten 2001: 8)

Diskurser som virker inn på rettens vurderinger er de samme diskursene som virker inn på individene i det samfunnet retten er en del av. Et eksempel på dette er at dominerende offerdiskurser får betydning for hvem som defineres som offer i lovgivningen. Diskurser virker altså inn på hvordan lovverket både utformes og utøves av dommerne i praksis. Dommernes vurderinger kan derfor ikke ses som isolerte "objektive" avgjørelser knyttet til et "objektivt" lovverk atskilt fra andre diskurser som virker inn på deres forståelseshorisont. Både dannelsen og endringen av lovverket og dommernes vurderinger trekker på diskurser, og er med på å gjenskepe eller endre syn på voldtekt, kjønn og seksualitet.

2.3.1 Domstolen som normmottaker og normsender.

Aubert (1972) beskriver domstolen som eksisterende innenfor en kulturell kontekst hvor den fungerer både som normsender og normmottaker (Aubert:1972: 191). Frønes (2001) beskriver at begrepet "normer" fokuserer kultur som et sett av regler, mens "myter" refererer til sentrale kulturelle forestillinger. Fortellinger fungerer som formidlere av moral og normer (Frønes, 2001:13). Ved at lovverket skal gjenspeile samfunnsnormer har retten en implisitt forutsetning at det er et

³ Min oversettelse.

forhold mellom strukturer og individer. Domstolene produserer, sirkulerer og retter seg etter normer som forskrifter, men også etter normer som underforstått kunnskap. En norm om voldtekt kan være nedfelt i en paragraf hvor voldtekt ulovliggjøres. Forskjellige fortellinger kan også formidle underforståtte normer: ” Hun ble med meg hjem, så da er det ikke voldtekt”. Her kommer det til uttrykk en norm om at i noen situasjoner er det å ha sex med noen som ikke vil, greit likevel. I et diskursivt perspektiv forstår jeg både normer og fortellinger som uttrykk for diskurser. Gjennom hvordan retten foretar vurderinger av voldtekt vil de også fungere som en normsender til offeret, overgriperen og samfunnet for øvrig.

2.3.2 Diskurser som ureflekterte strukturer.

Giddens (1984) mener at vi er refleksive i forhold til diskurser slik at vi settes i stand til å forklare våre handlinger samt endre våre handlingsmønstre. Ved å fremheve aktørers kyndighet understreker Giddens at systemer og strukturer ikke handler ”bak ryggen” på aktørene (Giddens 1984: 49). Han hevder at strukturer ikke har noen uavhengig eksistens utenfor den kunnskap individene har om deres handlinger i det daglige liv (Giddens 1984: 26). I et diskursivt perspektiv er de diskursene vi bygger våre argumentasjoner ut fra, ofte i liten grad reflektert over og tas for gitt. Dette tar Giddens lite høyde for i sine teorier.⁴ Han inkluderer riktignok også at handlinger kan bygge på uerkjente forutsetninger og at de har uintenderte konsekvenser, men han er ikke spesielt opptatt av å analysere det uerkjente som nødvendighet for å forstå sosiale fenomener. Solheim mener at motsetninger i vårt kjønns- og menneskebilde i stor grad er uartikulerte. Hun mener de er knyttet til ulike former for ”tausheter” i den kulturelle diskurs (Solheim 1998: 31). Kjønnstrukturer og kjønn forstås som noe naturlig gitt. Dette kan forstås som en viktig grunn til reproduksjon av dem (Widerberg 1995:121 jf. Frigga Haug 1987). Solheim (1998) sier at ”det som er for tett innpå oss, eller som vi er totalt innvevd i, unnslipper ganske enkelt vår forståelse. Det forblir det gitte, som vi ikke umiddelbart kan tenke oss annerledes” (Solheim 1998: 13). At noe tas for gitt som naturlig kaller Bourdieu for doxa (Bourdieu 2000: 17).

Bourdieu knytter doxa til symbolsk makt. Gjennom naturliggjøring av noe kan det få symbolsk makt. I et slikt perspektiv kan rettens måte å avgjøre skyldtema og straffverdighet forstås å trans-

⁴ Giddens er lite opptatt av diskursanalyse. Hans subjektforståelse passer ikke inn i en diskursanalytisk ramme. Når hans teori skal anvendes i et diskursanalytisk prosjekt, må man ta avstand fra hans subjektforståelse (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 157).

formeres og utføres gjennom symbolsk makt. Bourdieu beskriver den symbolske makten slik:

Symbolsk makt er en makt til å konstituere det gitte gjennom utsagn om det, til å få andre til å se og til å tro på en verdensoppfatning, til å bekrefte den eller forandre den, og gjennom verdensoppfatningen også handlingen i verden, og dermed verden selv (...) symbolsk makt virker bare når den *anerkjennes*, det vil si når det vilkårlige med den miskjennes. Det betyr at den symbolske makten ikke bor i de ”symbolske systemene” i form av en ”illucutionary force”, men at den definerer seg i og gjennom et bestemt forhold mellom de som utøver makt, og de som makten utøves på, det vil si i selve strukturen til det feltet hvor *tro* produseres og reproduseres (Bourdieu 1996: 45).

Dominerende diskurser anerkjennes på samme vis gjennom naturalisering. Områder hvor diskursordenen deler samme selvfølgeligheter er stabile (Winther Jørgensen og Phillips 1999:147). De blir dominerende. Symbolsk makt fremstår som naturlig og anerkjennes av både de som utøver makten og de som makten utøves på. Den kan forstås som meningsforhold mellom mennesker. Et eksempel er domstolen. Den er også fundert på en diskurs. Den er gitt makt gjennom en forståelse av hvem som kan avgjøre hva som er rett og galt, og om hva som skal anses som rett. Gjennom naturaliseringen av domstolens legitimitet anerkjennes retten som dømmende institusjon av både de som utøver makten og de som makten utøves på. Diskursen om domstolens dømmende rett har blitt dominerende. Rettens makt til å dømme er vedtatt i vår kultur og rettslokalene og domstolen er blitt materialisert. Retten som institusjon kan derfor forstås som strukturert praksis av symbolsk makt. Domstolens objektive makt virker også som symbolsk makt (Fullu Skyberg: 2001:2).

Hvordan retten kommer frem til vurderinger av skyldtema og straffverdighet kan heller ikke forstås som ”naturlig”. Det kunne vært gjort annerledes. I oppgaven min får skillet mellom eksplisitt og underforstått kunnskap konkret betydning. Ett eksempel på dette er hvordan eksplisitte formuleringer i utarbeidelsen av lovverket, kan stå i kontrast med underforstått kunnskap om kjønn. En implikasjon av doxa er at ”der hvor det har skjedd synlige endringer som har berørt kvinnenens vilkår, skjules varigheten i de usynlige strukturer” (Bourdieu 2000: 115). Et eksempel er at selv om lovverket kan åpne for lik rettssikkerhet for alle kvinner i voldtektssaker, kan motstridende diskurser slå inn i individers fortolkning og forståelsesrammer. Dette kan føre til at lik rett faktisk ikke utføres i praksis. Et eksempel er voldtekt i ekteskapet: Selv om lovverket i teknisk forstand åpnet for at det var straffbart å voldta sin hustru falt den første dommen i en slik sak i Norge først i 1974 (Robberstad 2003: 60). Frem til da var det rett og slett rettspraksisen i hvordan loven ble

praktisert som utelukket voldtekt i ekteskapet. En dominerende forståelse av voldtekt kan forstås å ligge til grunn for dette. Diskurser uttrykt gjennom utformingen av lovverket, og andre diskurser i individenes fortolkningsrammer sto med andre ord i kontrast. Slik vil ikke nødvendigvis endring av det skriftlige lovverket automatisk endre andre diskursers virkning på den rettslige praksis. Diskurser kan likevel slå igjennom ved forståelser av hvem som anses som offer for voldtekt. Forskjellige forståelser kan få utslag i rettspraksisen selv om lovverket ikke har satt et skille mellom forskjellig verneverdighet av ofre. En forståelse av at retten vurderer straffverdighet og skyldtema basert på både uartikulert og eksplisitt kunnskap, får på dette vis betydning i oppgavens analyse.

3: METODE

3.1 Spørsmålene som grunnlag for metodevalg.

Med utgangspunkt i mine problemstillinger har det vært nyttig å både benytte foreliggende kvantitativt materiale og kvalitativ metode. Oppgaven er derfor delvis deskriptiv og delvis analytisk. Jeg har benyttet noe statistikk og foreliggende forskning på området som sekundærdata. Jeg har benyttet kvantitativ statistikk med hensikt å vise hvordan omfang av voldtektstyper står i forhold til hvordan vurderinger av straffverdighet skjer i rettspraksis. Kvalitativ metode har som formål å belyse fenomeners egenskaper. Kvantitativ metode kan fastslå mengden av det samme (Widerberg 2001:15). Med dette mener jeg ikke at jeg ønsker å se på omfanget av rettslige vurderinger. Med det kvantitative materialet ønsker jeg først og fremst å se på omfang av voldtekt, hvilke typer voldtekt som er vanligst og hvilke typer voldtekt som oftest anmeldes. Spørsmål som lå til grunn for denne delen av oppgaven var: Hvilke voldtektstyper anmeldes oftest? Er den type voldtekt som vurderes som mest straffverdig i retten den vanligste form for voldtekt? Foreliggende kvalitativ forskning og litteratur som sekundærdata har vært nyttig for å belyse mine problemstillinger ytterligere.

Grunnet de spørsmålene som styrer analysen av primærdataene, er analysen av disse i stor grad kvalitativ. Disse spørsmålene har jeg gjort rede for i kapittel 1. Diskursanalyse av skrevne dommer og av intervjuutskrifter med dommere, som tekst, kan gi innblikk i den overordnede problemstillingen. Diskurser kan hentes frem i tekst (Holter 1996: 19). Jeg mener oppgavens deskriptive del og kvalitative analytiske del sammen gir en mer utfyllende forståelse av problemstillingene enn hva hver del kunne gitt alene.

3.1.1 Diskursanalyse.

I forskningen vil nødvendigvis forskeren også fortolke noe som allerede er fortolket av sosiale aktører (Kalleberg 1996: 45). Bourdieu (1993) sier at individer er posisjonert mellom objektive strukturer og subjektiv mening. En slik posisjon gir ikke stor nok grad av selvbevissthet. Aktørenes mening må derfor settes inn i en kulturell sammenheng for ikke å reprodusere naturliggjorte betraktninger (doxa). Hvis ikke kan det føre til at skjult symbolsk makt presenteres som vitenskap (Bourdieu 1993: 217 – 229). Ved å fokusere på å sette aktørenes mening inn i en kulturell sammenheng betyr ikke at jeg skal se bort i fra hvordan aktørene selv oppfatter ting. Jeg må derimot

igjen fortolke dette inn i en kulturell sammenheng for at det skal kunne gi informasjon om vårt samfunn. Dette søker jeg å gjøre gjennom *diskursanalyse*. Metode og teori henger ofte tett sammen og kan ikke nødvendigvis skilles enkelt fra hverandre. Diskursanalyse kan sies å være like mye et teoretisk perspektiv som et metodisk utgangspunkt. Diskursanalyse kan brukes delvis som en overordnet ramme og delvis som tekstanalytisk metode (Winther Jørgensen og Phillips, 1999: 159). Et av formålene med denne oppgaven er å si noe om diskurser og hvordan de virker inn på vurderinger av voldtekt i retten.

Alle diskursanalytiske tilganger ser seg selv som kritiske (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 33). Von Der Lippe (1999) sier at hvordan vi forstår begreper og fenomener ofte tas for gitt. Ved å synliggjøre og problematisere det tatt for gitt kan vi få økt forståelse av hva det vi tar for gitt kommer fra. Ved å synliggjøre diskursene som ligger til grunn for våre tankeskjemaer og syn på fenomener og begreper kan vi også få bedre grunnlag for vurdere faktisk praksis med et kritisk blikk. Usynliggjøring vil samtidig kunne gi en gitt praksis legitimitet ved at vi tar den gitt forståelsen nettopp for gitt. Slik får dominerende diskursive praksiser makt til å opprettholdes. Det som ikke passer inn i rammene blir holdt utenfor og gis derfor heller ingen mulig makt til å være del av forståelsen av fenomenet (Von Der Lippe; 1999: 64). Et eksempel på dette kan være at bestemte temaer i voldtektssaker er praksis å ta med, mens andre temaer er ikke-eksisterende. Rettspraksis har et fokus på å beskrive hva som har skjedd, hvordan det har skjedd og trekk ved tiltalte og fornærmede. Gjennom hvordan retten setter fokus på hvilke spørsmål som er viktigst å avklare for å vurdere skyldtema og straffverdighet, setter den også en standard for vinklingene av hva som skal tas med i vurderingen av hva som har hendt. Som nevnt i kapittel 1 ønsker jeg gjennom diskursanalyse å synliggjøre hvilken betydning forskjellige temaer som er tatt for gitt i rettens argumentasjon får. Dette gjør jeg gjennom analyse av hvordan forskjellige diskurser virker inn på vurderinger og begrepsforståelser. Gjennom analyse av begreper som offer, overfall, passivitet/aktivitet, skyld/uskyld, relasjon og tillit ser jeg på hvilken betydning forståelsen av slike begreper kan få for vurderingen av skyldtema og straffverdighet. Et underliggende tema i oppgaven er hva voldtekt forstås *som* (begrep).

Når jeg avgrenser analysen i rammer av en dominerende heteroseksuell diskurs og en dominerende rettighetsdiskurs, mener jeg ikke at disse verken er entydige eller at de nødvendigvis totalt overskrider hverandre som tankeskjema. Det er spillet mellom diskursene som er det interessante.

Nettopp i spillet mellom diskurser blir sosiale konsekvenser av det mest synlig (Winther Jørgensen og Phillips, 1999: 151). Foucault (1995) viser til at diskurser har et mangfold av diskursive elementer som kan virke innenfor forskjellige strategier. Diskurser fungerer som taktiske elementer i styrkeforhold (Foucault, 1995: 112). Som jeg har vist til i kapittel 2, kan en diskursorden om for eksempel heteroseksualitet bestå av forskjellige elementer som står i kamper om definisjoner. Samtidig kan andre diskurser både stå i kamp med heteroseksualitetsdiskursen, men også virke inn på forståelser av heteroseksualitet. I denne oppgaven hevder jeg at rettighetsdiskursen har en slik innvirkning. Hvordan forskjellige diskurser virker side om side og brukes til forskjellige formål er et utgangspunkt for denne oppgaven.

3.1.2 Tekstanalyse – en kilde til forståelse av diskurser.

Ettersom jeg ønsker å belyse problemstillingene mine med et diskursivt perspektiv, må jeg nødvendigvis bruke materiale hvor diskurser kan utledes fra. Diskurser kan analyseres frem gjennom hvordan vi forstår og taler om fenomener og begreper (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 64). Dette kan gjøres ved å se på hvordan begreper tillegges mening og knyttes til andre tegn og begreper. Begrepene er alle betydningsbærere (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 63). ”Fælles for knudetegnene er nemlig, at de er tomme tegn; dvs. de siger næsten ikke noget i sig selv, før de gennem ækvivalenskæder sættes i forbindelse med andre tegn, der indholdsudfylder dem”(Winther Jørgensen og Phillips 1999: 63). Et eksempel på dette kan være hvordan kjønn som et begrepsmessig knutepunkt knyttes til andre begreper som aktivitet, passivitet. Slik sett er intervjuer av dommere en god kilde. Diskurser kan også letes frem gjennom andre materielle kilder skapt av individer. Skrevne dommer og intervjuutskrifter er derfor et utmerket utgangspunkt som materiale til å analysere frem diskurser om voldtekt. Holter (1996) sier at uttrykk for diskurser viser seg i paradokser, de personer, situasjonsbeskrivelser og ting som opptrer i tekst. ”Den enkelte kan f.eks. også skifte diskurs, eller bruke motstridende diskurser slik at de skjuler hverandre” (Holter, 1996:19). Gjennom hvordan dommere vurderer skyldtema, straffverdighet og hvordan lover og rettspraksis anvendes, kan diskurser synliggjøres. Rettspraksis er i denne forstand ikke lovpålagt, men fungerer som en rettesnor gitt av høyesterett for rettens lavere instanser.⁵ Tidligere avsagte dommer blir derfor ofte sett på som veiledende. Lovverket åpner for hva

⁵ Høyesterettsavgjørelser skal være premiss for senere rettspraksis (Andenæs 1990).

dommerne må ta opp til vurdering av skyldtema og straffverdighet. Noen diskurser kan forstås å være så dominerende at de kommer til uttrykk gjennom skrevne lover. Det er derimot ikke bare disse dommerne forholder seg til. De lever ikke i et vakuum utenfor det øvrige samfunnet. Deres fortolkningsrammer av fenomener og hendelser påvirkes også av diskurser som ofte kan være mindre eksplisitte, til og med ubevisste for aktøren selv. Dette er hva jeg i kapittel 2 omtalte som forskjell mellom konkret og underforstått kunnskap. Dommernes bruk av eget *skjønn* både som individer posisjonert i en juridisk kultur, men også som individer posisjonert i en kjønnet kultur, får derfor mening i denne oppgaven.

Hva som tas med og hva som utelates i de skriftlige dommene sier noe om hva som offisielt vektlegges. Gjennom rettens virksomhet og skrevne dommer er retten med på å skape og reproducere et fundament for forståelse av voldtekt. Dommernes vurderinger i materialet også vil være knyttet opp mot lovtekster og regler for hva som skal tas med i de skriftlige dommene. Det er derfor viktig at jeg ikke river løs sitater fra sin sammenheng på en måte som tillegger dem en mening som opprinnelig ikke var intendert. Med det mener jeg at siden dommerne er knyttet opp mot regelverk og lover kan det være trekk ved loven som er grunn til at visse ting tas med. Alt hva dommerne tar med kan derfor ikke nødvendigvis tillegges *deres subjektive meninger*. Det er ikke først og fremst dommernes subjektive meninger jeg er ute etter å se på, men hva de vektlegger som *rettens talerør*. Andre aktørers uttalelser i dommene kan også være kilde til diskurser. Jeg har derfor også sett litt på hva ofre og forsvarerne sier. Dette har jeg brukt til å ytterligere belyse temaet, der jeg finner det relevant for oppgavens problemstillinger. Det er viktig å skille mellom hvem som sier hva. Det er vanskelig å skulle tillegge hvilken betydning uttalelser fra forskjellige aktører får i retten når dommene ikke kommenterer det. Et problem i denne analysen har nettopp vært at det ikke alltid har vært like lett, eller for den saks skyld mulig, å trekke slutninger om hvilken betydning en del av kommentarene i dommene får. En begrensning ved å analysere dommer er også at noe av det som står skrevet kan være fremkommet i en kontekst som ikke er synlig i det skrevne materialet. ”I dette ligger også en fare for overfortolkning eller antiteser (motsetningstolkning) av utsagn som er løsrevet fra sin sammenheng” (Domstolsrapporten 2001: 12).

3.2 Nærhet og distanse i forskningen.

Jeg startet med et utgangspunkt hvor jeg gjennom tidligere studier hadde satt meg inn i noe forskning og feministisk litteratur på voldtekt. Jeg hadde en forforståelse tilegnet gjennom media og faglitteratur av at trekk ved ofrene kan ha betydning for vurderinger av både skyldtema og straffverdivurderinger. Fog (1994) viser til at det er umulig å være helt forutsetningsfri som samfunnsforsker og at dette heller kanskje ikke er ønskelig, men at en bør reflektere over hvilke forutsetninger en selv har (Fog 1994: 19). Som intervjuer og ved analyse av det skrevne datamaterialet vil forskeren selv også påvirke hvordan materialet samles inn og hvordan det leses. Widerberg (2001) viser til at all forståelse forutsetter eller bygger på en eller annen form for forståelse. Enhver tolkning forutgår av visse forventninger eller forutfattede meninger (Widerberg 2001: 24). I forskningsprosessen har jeg derfor også forsøkt å være sosiolog på meg selv. Å søke å reflektere over hvordan jeg møtte informantene mine og med hvilke briller jeg har lest og analysert datamaterialet, har vært en forutsetning for å bedre arbeidets validitet. Jeg har vært bevisst på å ikke bare henge meg opp i funn som bekrefter hva jeg antok at jeg ville finne, men har åpnet meg for å se uforutsette sider ved materialet. Denne selvrefleksjonen har vært viktig, ikke for at jeg skulle søke å være forutsetningsløs i tolkningen av materialet, men for å være klar over mine egne forutsetninger i størst mulig grad.

Min forforståelse ble supplert med motstridende inntrykk både ved analyse av datamaterialet og gjennom kontakten med dommerne. Alle dommerne jeg var i kontakt med var svært eksplisitte på at ofre ikke skal påføres skyld for overgrep. Både førstegangslesning av dommene og de inntrykk jeg fikk av dommerne var at ofre ikke skyldpålægges for overgrep. Jeg satt igjen med en sterk forståelse av at ofre blir tatt på alvor. En fordel med å møte dommerne ansikt til ansikt har også vært at jeg har fått større innblikk og forståelse for deres situasjon og perspektiver. Igjen måtte jeg ta meg selv i nakken, denne gangen for ikke å ta på meg dommernes ”briller” i for stor grad. En utfordring er å kunne veksle mellom tilstrekkelig nærhet og distanse. Ved for stor nærhet kan man bli fanget av en bestemt gruppes meninger. For stor distanse kan føre til underidentifisering og manglende forståelse (Kalleberg 1996: 45).

Min forforståelse påvirket hvilke diskursive uttrykk jeg i utgangspunktet så etter i materialet. Jeg hadde en forventning om at jeg ville finne uttrykk for en dominerende heteroseksuell diskurs.

Ragin (1994) sier:

Once images are built up from evidence they may confirm or amend an analytic frame, or they may summon new ones (Ragin 1994: 59).

Han sier videre:

Even though imaging is mostly inductive, it uses evidence that has been defined as relevant by the ideas and frames the researcher brings to the study. It is difficult to form an image from evidence without first using some sort of initial analytic frame to highlight or define relevant evidence (Ragin 1994 : 72).

Han anser det som fornuftig å ha et perspektiv til å begynne med, selv om vi ikke vet hvilke bilder datamaterialet vil vise. Runddansen mellom data og teori kan lede til at nye perspektiver må tas i betraktning. Noen ganger kan det være at det teoretiske rammeverket en hadde til å begynne med derfor må forkastes eller utvides. Slik kan oppgavens fokus endre retning underveis. Det har den gjort for meg. Selv om jeg ikke har forkastet den opprinnelige antagelsen om at jeg ville finne uttrykk for en dominerende heteroseksuell diskurs, ble det i løpet av analysen også klart at en rettighetsdiskurs var dominerende. Leiulfsrud og Hvinden (1996) viser til at når et materiale tolkes vil ikke nødvendigvis to forskere analysere materialet identisk. Hva forskeren finner henger sammen med problemstillingene og måter materialet vinkles på. Rådataene må nødvendigvis bearbejdes gjennom språk og teoretiske verktøy (Leiulfsrud og Hvinden, 1996: 234). De diskursene forskeren velger å fokusere på setter rammene for analysen (Winther Jørgensen og Phillips, 1999:149). Det betyr ikke at en annen forsker ikke ville funnet uttrykk for de diskursene jeg fokuserer på, eller at funnene mine er fantasifostre. En annen forsker som benytter seg av liknende problemstillinger eller analytisk rammeverk vil kunne finne liknende funn. Det innebærer derimot at en forsker med et annet perspektiv eller andre problemstillinger ville kunne fokusere på andre funn og vinklet materialet annerledes. Forskningens tema og innhold kunne hatt et annet fokus.

3.3 Gjennomføringen av analysen.

Jeg startet med å lese gjennom alle dommene en gang for å få en oversikt over hva de inneholdt. Jeg fant likhetstrekk både i oppbygning og innhold. Det så ut til at dommerne forholder seg til et

mer eller mindre implisitt "script" om hva som skal tas med og utelates i skrivingen av domsavgjørelsene. Hennum (1999) sier at informasjonen i for eksempel politidokumenter samles og siles ut fra hva som anses som relevant til det bestemte formål (Henum 1999: 30). Christie (1978) sier at det er stor enighet blant jurister om "(...)hvilken type informasjon som kan aksepteres som relevant i hver enkelt sak" (Christie 1978: 251). Etter en grovsortering av likhetstrekk ved materialet, gikk jeg mer systematisk til verks ved å sile ut uttrykk for vurderinger av skyldtema og straffverdighet. Jeg skilte ut dommernes vurderinger fra hva forsvarere, aktorer, tiltalte, fornærmede og vitner sa. Særlig var det hva dommerne selv kommenterte som var i min interesse, men også andres uttalelser fikk noe betydning i deler av analysen. Hvordan ofre selv trakk inn forklaringer som kunne leses som kjønnet uttrykk for voldtektsforståelse syntes jeg var relevant. Dette gav innblikk i en mer utfyllende forståelse av at diskurser virker inn på samme vis for hvordan også ofre forstår voldtekt. Etter å ha registrert forskjellige former for vurderinger, valgte jeg å fokusere på de vurderinger jeg forsto som uttrykk for heteroseksuelle diskurser. Jeg var først og fremst opptatt av betydningen av kjønnsforståelse for vurderinger av skyldtema og straffverdighet. Samtidig var jeg opptatt av å ikke bare lete frem uttrykk som bekreftet min egen forforståelse. Jeg søkte derfor å følge Leiulfsrud og Hvinden (1996) råd om å se etter mønstre i materialet, lete etter kontraster, ambivalens, tvetydighet og spenninger (Leiulfsrud og Hvinden 1996: 238). Det samme grepet om å se etter kontraster har jeg også benyttet i tekstanalysen av intervjuutskriftene. Noen spørsmål jeg stilte meg selv underveis i analysen av dommene var: Er bestemte former for vurderinger gjennomgående i materialet? Er det andre vurderinger som står i motsetning til funnene jeg har vektlagt? Hvordan står mine funn i forhold til tidligere undersøkelsers empiri? Etter hvert fant jeg mønstre i materialet som langt fra var entydig. Noen vurderinger stod i et motsetningsforhold til hverandre. Dette var til hjelp i utformingen av intervjuguiden. Det ledet meg også til å søke frem sekundærdata. Jeg ønsket mer utfyllende materiale for å få en bedre forståelse av de paradoksene materialet viste seg å inneholde. Jørgensen og Phillips sier: "Man kan begynne indkredsningen ved hjelp av sekundær litteratur, som udpreger bestemte diskurser, men arbeidet fortsætter i analysen af det konkrete materiale. Her vil man måske opdage, at der er helt andre ting på spil, end man havde forestillet sig, og så må man tilpasse sin udpegning af relevante diskurser efter det"(Jørgensen og Phillips 1999: 150). Avgrensning av diskurser jeg fokuserer på i analysen er nødvendig for å begrense oppgavens omfang. Tidligere forskning og relevant litteratur var også ment som hjelp til innkretsing av diskurser som kommer til uttrykk i loven og gjen-

nom rettspraksis. Dommerne står i en særegen situasjon ettersom de er knyttet opp mot lovtekster og rettspraksis. Dokumenter som tekst må fortolkes i lys av den situasjon de har blitt til i (Hennum1999:30). Jeg håpet derfor at jeg ville få en bedre forståelse av vurderinger i rettens praksis ved også å se på begrunnelser for lovendringer. Dette viste seg å være et viktig utgangspunkt for den videre analysen av domsmaterialet. Det gav et bedre innblikk i hvilke sider ved sakene dommerne legger vekt på, og hva de juridisk *skal* vektlegge. Det gav meg også ytterligere innblikk i en diskurs som sto i kamp med den heteroseksuelle diskursen jeg opprinnelig hadde som analytisk ramme. Dette var diskurser om rettigheter. Gjennom analyse av paradokser og motsigelser, fikk jeg en forståelse av at rettighetsdiskurser var svært relevant i forhold til *kamper* med heteroseksuelle diskurser. Jeg fikk også en forståelse at rettighetsdiskurser *virket inn* på forståelser av heteroseksualitet. Jeg avgrenset dermed mitt fokus i oppgaven til å omfatte analyse av uttrykk for både heteroseksualitetsdiskurser og rettighetsdiskurser.

Bruken av det statistiske materialet var som nevnt ment for å gi et innblikk i omfanget av forskjellige typer voldtekt. Dette søkte jeg å finne svar på fordi jeg lurte på om det var en sammenheng med funn om hvordan voldtekt vurderes i praksis og hvem som oftest blir utsatt for voldtekt. Foreliggende kvalitativ forskning har vært til hjelp i oppgavens analytiske del, ved å sette disse i sammenheng med mine funn. Forskjellige typer sekundærdataene har altså blitt benyttet på flere måter i denne oppgaven. Sekundærdataene har også hatt en annen nytteverdi gjennom innsnevring av diskurser. Etter hvert som jeg tilegnet meg nye inntrykk gjennom datamaterialet og teori fikk jeg et tydeligere bilde om hva det var jeg egentlig hadde funnet. Helt klart ble det ikke før mot slutten av oppgaven. Bearbeidelsen av materialet har ikke foregått i bestemt rekkefølge. Behandlingen og forståelsen av datamaterialet og gjennom teoretisk verktøy har foregått i et samspill. Jeg har vekslet mellom å se på dommene, intervjuene, sekundærdata og teori i sammenheng med hverandre. Denne prosessen beskrives gjerne som en runddans (Wadel 1991: 127). Et sted har jeg benyttet et grep hvor jeg sammenlikner voldtekt med en annen straffbar handling som ran. Grunnen til at jeg gjør dette er for å bedre synliggjøre det tatt for gitt i heteroseksualitetsdiskursen og hvordan det kan påvirke vurderinger av voldtekt. Gjennom kontraster kan hva som tas for gitt bedre synliggjøres (Widerberg 1995: 121). Det vanlige og normale klargjøres først når vi går på tvers av det. Gjennom slike brudd kan vi få en forståelse av det vi oppfatter som naturlig (Widerberg 1995: 121).

3.4 Innsamlingen av det foreliggende datamaterialet.

Å få tilgang til dommene var ganske greit. Dommene er offentlige og innsyn har derfor ikke gitt særlige problemer. Ved å ta kontakt med tingrettens informasjonskonsulent i Oslo, fikk jeg kopiere opp materialet i deres presserom. Jeg har søkt og fått godkjenning av NSD til å bruke dommene som informanter og benytte meg av foreliggende skriftlige dommer innenfor rammene av min oppgave. Sekundærdata har jeg primært funnet frem til gjennom universitetsbibliotekets søkekanal "BIBSYS" og gjennom tips fra andre om relevant litteratur og forskning. Jeg har også søkt ut henvisninger i litteratur jeg har lest. Lover og odelstingsproposisjoner har jeg funnet gjennom tidligere forskning, samt ved å søke på stortingets hjemmesider. Artikler om voldtekt i aviser har jeg søkt frem på internett og gjennom papirutgaver.

3.4.1 Avgrensningen av primærdata.

Jeg har begrenset meg til å se på dommer som omfatter voldtektsforsøk og voldtekter av kvinner over 16 år. En viktig grunn til at jeg fokuserer på saker hvor ofrene er over 16 år, er at barn under den seksuelle lavalder beskyttes av flere paragrafer. Begrensningen settes derfor på grunn av materialets omfang. Valg av dommer som materiale grunner i oppgavens problemstillinger. Jeg ser det som fruktbart å både se på dommer hvor det foreligger dom og der det foreligger frifinnelse. Det kan dukke opp viktige funn som peker på om det fremkommer spesielle kjennetegn som skiller dommer med frifinnelse eller straff fra hverandre. Slik kan frifinnelsene og saker med dom gjensidig brukes til å belyse hverandre. Jeg har også valgt å utelate 2 dommer hvor ofrene var gutter med mannlige overgripere. Grunnen til dette er for å begrense analysen og oppgavens omfang. Jeg begrenser meg til å se på førsteinstans dommer som faller inn under straffelovens § 192 i perioden 2002-2003 ved Oslo tingrett. Jeg har da et domsmateriale på 21 saker å forholde meg til, hvorav 3 frifinnelser. Av intervjuer har jeg 4 dommere fra 3 rettsinstanser. Siden det er de skriftlige dommene som er mitt hovedmateriale har jeg begrenset antall informanter til 4. Denne begrensningen er satt for å redusere mengden av det totale materiale som skal analyseres. En annen grunn er at intervjuene først og fremst har vært ment som et supplement til belysning av temaet og de foreliggende dommene.

3.5 Observasjon som kilde til forståelse av konteksten.

Med tanke på å få bedre oversikt over konteksten og gangen i voldtektssaker, valgte jeg å observere en i Oslo tingrett. Observasjonen var nyttig i den form at den gav meg bedre forståelse av hvordan slike saker kan foregå, samtidig som jeg fikk sanseinntrykk og en opplevelse av hvilken stemning som kan skapes i slike rettssaker. Dette gav meg et bedre grunnlag å lese dommene i lys av situasjonen de produseres innenfor. I tillegg fikk jeg inntrykk av at hvilke temaer som tas opp i retten og hva som tas med som sentralt i de skrevne dommene. Jeg fant at dette gjenspeiles både i rekkefølge og i innhold i de skrevne dommene. Det må selvfølgelig nevnes at forskjellige rettssaker kan oppleves og foregå forskjellig og ha varierende stemning. Min observasjon har ikke vært ment å skulle være en kilde til forståelse av ”alle voldtektssaker”, men et innblikk i hvordan de kan foregå.

3.5.1 Tilgangen til rettssaken som tilskuer.

De fleste rettssaker er åpne for publikum som ønsker å se på. Voldtektssaker er derimot ofte ført bak lukkede dører under hele saken eller deler av den. Dette fører til at det kan være vanskelig å få innpass som tilskuer. Jeg startet med å ringe dommeren i en berammet sak for å spørre om det var greit at jeg deltok. Jeg fikk opplyst at avgjørelsen om hvorvidt saken skulle gå for lukkede dører først ville bli et tema i rettssaken, så jeg fikk bare møte opp og ta det som det kom. Før rettssaken begynte spurte aktor meg hvem jeg var og hvorfor jeg ville være tilstede, og det utviklet seg en dialog mellom oss. Rettsaken ble i første omgang ført for åpne dører. De etiske problemene med min tilstedeværelse ble derfor begrenset. Jeg fikk derimot føle etikken på kroppen når dørene senere skulle lukkes ved fornærmedes vitnemål. Jeg valgte selv ikke å spørre om å få være til stede fordi det føltes ubehagelig å skulle ”trenge seg på” en slik situasjon. Jeg ville ikke gjøre det vanskeligere for fornærmede ved mitt nærvær som tilskuer. Når spørsmål om lukkede dører kom opp i retten, foreslo uoppfordret bistandsadvokaten at jeg kunne få bli som student selv om resten av salen ble tømt. Slik løste det seg praktisk for meg, men jeg følte likevel et ubehag ved å ikke vite om min tilstedeværelse var klarert med fornærmede på forhånd.

3.6 Intervju som metode – en tosidig nytteverdi.

Den første grovanalysen av dommene og en foreliggende domstolsrapport fungerte som et grunnlag til utformingen av problematikken og spørsmål jeg ønsket å stille dommerne. Formålet med

intervjuene var å gripe deler av rettspraksisen som ikke nødvendigvis alltid kan utledes direkte fra de skriftlige domsavgjørelsene: intensjoner, opplevelser, følelser og tanker rundt vurderinger i domsavgjørelser. Et formål med intervjuer er "(...) blant annet å få brakt på det rene respondents meningsrammer og opplevelse av begivenheter og handlinger" (Holter 1996: 16).

Intervjuene og analysen av dommene supplerte hverandre og gjorde gjensidig det totale materialet tydeligere. Analysen av datamaterialet har pågått i en parallell prosess. Jeg har hele tiden vekslet mellom å komme tilbake til de forskjellige datamaterialene ved å se de i lys av hverandre. Tekstanalyse av dommene var en kilde til de offisielle vurderingene. Intervjuene var ment å kunne supplere dommene ved å få innblikk i noen dommers egne forståelser og opplevelser. Samtidig gav informantene nyttig informasjon med tanke på jussen og de retningslinjer dommerne er nødt til å forholde seg til. Slik har intervjuene fått en tosidig betydning. De har både vært en kilde til forståelse av jussen og det juridiske felt, men også som en tilgang til informantenes egne forståelser av begreper og trekk ved voldtektssaker. Med dette mener jeg ikke at intervjuene, som for øvrig også ved transkribering senere behandles som tekst, ligger nærmere "virkeligheten" enn domsmaterialet. De kan derimot belyse noen sider ved voldtektssaker og begrepsforståelser som ikke er like lett å trekke ut av dommene. Marshall (1989) sier at ved å søke flere kilder til forståelse, gjennom å benytte flere typer data, kan forhåpentligvis analysens validitet styrkes. Gjennom en slik tilnærming kan man i kvalitativ forskning sikre seg at funnene og analysen er basert på et godt grunnlag (Marshall & Rossman:1989: 196). Dommerne er også de som skriver de endelige skriftlige domsavgjørelsene. Å intervju noen i denne gruppen har vært et viktig supplement til de skriftlige domsavgjørelsene. Jeg har fått tilgang til dommers egne uttalte forhold til trekk ved voldtektssaker, hva de velger å vektlegge i domsutskrifter og hvorfor de vektlegger det de gjør. Dommerne har også satt ord på egne tanker om hvordan de tolker at lovverket åpner og lukker for muligheter til vurderingsgrunnlag. De har også klargjort forskjellig forståelse av sentrale begreper som benyttes i vurderinger av straffverdighet og skyldtema, samt for holdninger i forhold til begrunnelser i slike saker. I oppgavens analyse del viser jeg for eksempel til hvordan forskjellig forståelse av begreper som for eksempel "relasjoner" og "overfall" kan føre til forskjellig vurdering av skyldtema og straffverdighet.

3.6.1 Rekrutteringen av informantene.

Jeg var i utgangspunktet spent på om jeg ville få dommere til å stille opp til intervju. Jeg hadde blitt advart om at dette var en svært opptatt gruppe som kunne bli vanskelig å rekruttere. Jeg startet med å finne navn på noen dommere inne på domstolenes hjemmesider. Etter hvert valgte jeg også ut noen dommere tilfeldig fra de sakene som inngikk i mitt materiale og ringte de opp. De første tre jeg pratet med avviste meg med forskjellige begrunnelser om at de ikke hadde tid, at de ikke likte å stille opp på slike ting eller at de ikke følte de hadde nok erfaring med og kompetanse om slike saker. En dommer gav meg en henvisning til en informant hun mente kunne være interessant. Nå begynte ballen å rulle. Jeg vet ikke om det var fordi jeg kunne vise til en henvisning, men denne dommeren stilte opp og gav uttrykk for at det var sunt og viktig å sette søkelyset på rettssystemet. Etter dette rekrutterte jeg resten av informantene mine via snøballmetoden. Jeg avsluttet hvert intervju med å spørre informantene om de hadde noen forslag om andre dommere jeg kunne kontakte og om jeg fikk lov til å nevne deres henvisning. På denne måten fikk jeg rekruttert 4 informanter fordelt på 3 instanser og av begge kjønn. Kanskje ville jeg fått andre svar fra dommere som ikke var så klare for å bli intervjuet. Som meningsbærere ville de uansett vært like relevante å intervju. En fordel med å få informanter som er refleksive i forhold til rettspraksis i voldtektssaker og har erfaring med det, er at det kan være lettere å få intervjuene til å gli. Informantene vil da kanskje lettere kunne gi klare uttrykk fra for det jeg søkte innblikk i med intervjuene: intensjoner, opplevelser, tanker, refleksjoner og følelser dommere har rundt vurderinger i voldtektssaker.

3.6.2 Gjennomføringen av intervjuene.

Alle intervjuene ble gjennomført på dommernes egne kontorer. Grunnen til det var at intervjuene foregikk på dagtid på arbeidsdager, og det var mest praktisk for informantene. Intervjuene varte stort sett mellom 45 minutter og en og en halv time. Tiden vi brukte ble som oftest tilpasset den tid dommerne hadde til rådighet, som vi oftest avtalte på forhånd. Intervjuene har vært halvstrukturerte. De er gjennomført etter en intervjuguide hvor jeg har skrevet ned en del temaområder og spørsmål. Jeg stilte også spørsmål som falt meg naturlig i situasjonen og ut fra de svarene informantene gav. Noen ganger svarte informantene så utfyllende at det ikke ble aktuelt å stille alle spørsmålene i guiden. Andre ganger ble den fulgt mer slavisk. Hvordan den ble brukt kom derfor i en viss grad an på informanten og hvor godt vi klarte å få samtalen til å flyte av seg selv. Inter-

vjuguiden fungerte også som en sjekkliste på slutten av intervjuet. På grunnlag av en første grov-analyse av domsmaterialet utarbeidet jeg intervjuguiden. Hva jeg skulle spørre om og hva jeg kunne sløyfe ble mer tydelig etter å ha utført det første intervjuet. Dette var ment som et pilotintervju, men en del av den informasjonen jeg fikk, ble sentralt å legge vekt på i oppgaven. Intervjuguiden ble endret i løpet av prosessen. Denne endringen var nyttig ettersom nye spørsmål dukket opp i løpet av oppgavens gang, samtidig som enkelte spørsmål jeg hadde fått svar på var av ren juridisk karakter og ikke trengte gjentakelse.

3.6.3 Transkribering av intervjuene.

Intervjuene ble tatt opp på bånd med informantenes samtykke. Jeg informerte om at båndene ville bli slettet etter transkribering. Bruk av lydbånd var en stor fordel for meg. Det gjorde intervjuene friere og kontakten i samtalene enklere. I tillegg oppdaget jeg ved transkribering at selv om jeg følte at jeg lyttet godt i situasjonen viste det seg at det var stadig ting som ble sagt jeg ikke hadde fått med meg eller glemt. Et problem viste seg å være at noen ganger var deler av opptakene utydelige. Noen ord ble umulige å tyde slik at hele setninger ikke kunne brukes. Transkriberingen tok derfor lang tid.

3.6.4 Anonymisering og bruk av sitater.

Både valg av sitater fra intervjuene og dommene er selektert ut fra hva jeg syntes fungerer best som illustrasjon og eksempler på det jeg mener å finne av gjennomgående temaer og trekk ved materialet. Jeg anonymiserer den enkelte dom i oppgaven. Rettsinstansen jeg har sett på, og tidsperioden dommene er hentet ut fra, er derimot nevnt i oppgavens avgrensning. Dermed blir det mulig for de som måtte ønske det å finne tilbake til de skriftlige domsavgjørelsene. Denne muligheten er viktig for etterprøvbarehet av analysen.

Dommerne jeg intervjuet ble lovet anonymitet. Av anonymiseringshensyn har jeg valgt å skrive ut intervjuene på riksmål, uavhengig av informantens egentlige dialekt. Jeg informerte om at ved sitering ville jeg eventuelt henvise til dommerinstansen de var en del av som ”tingrettsdommer”, ”lagrettsdommer” eller ”høyesterettsdommer”. To av dommerne uttalte at jeg ikke trengte å anonymisere dem. Jeg har likevel valgt å gjøre dette av hensyn til at gjennomskinneligheten da vil bli mindre i dommermiljøet.

Ved sitering har jeg noen ganger valgt å utheve deler av sitatene i kursiv. Dette har jeg gjort for å understreke og tydeliggjøre materialet. Særlig har jeg gjort dette hvis et sitat har elementer av interne motsetningsforhold jeg ønsker å synliggjøre.

3.7 Noen begrepsavklaringer:

Ord og begreper kan ofte være diffuse eller flertydige. Jeg vil derfor redegjøre for bruken og hvilken mening noen sentrale begreper får i denne oppgaven og hvordan de blir brukt.

Noen av begrepene jeg bruker kommer fra en juridisk tradisjon. Jeg har i stor grad valgt å anvende de juridiske begrepene. Jeg bruker de juridiske begrepene ettersom det er slik de benyttes i dommene og av informantene. Jeg vil også bruke disse begrepene i noe grad synonymt med andre ord:

Fornærmede er straffelovens og straffeprosesslovens betegnelse for offeret for forbrytelsen. Uttrykket *offeret* brukes i oppgaven i snever forstand synonymt med *fornærmede*. Da alle ofrene i de sakene jeg ser på er kvinner brukes også ordet *hun* og *henne*. *Tiltalte* er den som formelt er siktet for å ha begått en forbrytelse. I de sakene hvor det foreligger domfellelse bruker jeg synonymt med tiltalte begrepet *overgriperen* i denne oppgaven. Da alle som er siktet er menn, brukes også ordet *han*. *Aktor* er navnet på den offentlige anklageren som møter på statens vegne i straffesaker. *Bistandsadvokaten* er betegnelsen for *fornærmedes* advokat. Bistandsadvokaten opptrer ikke som aktor i saken, oppgavene er også forskjellige fra siktedes forsvarers advokat (Robberstad 2003: 32). *Forsvarer* er den advokaten som bistår mistenkte og tiltalte. *Retten* og *dommeren* er to uttrykk jeg kommer til å bruke om hverandre. Når jeg skriver ”retten viser til” sikter jeg til hva dommeren uttaler i dommene som den rettslige institusjons ”talerør.”

Relasjonsdefinisjoner er ett av begrepene det kjempes om i retten. Hvilken relasjon offer og overgriper har hatt, får betydning for vurderinger av konsekvenser og straffverdighetsvurderinger i retten. ”*Relasjoner*” er et svært vidt begrep med flertydig innhold. I denne oppgaven blir analyse av relasjonsdefinisjoner sentralt. Jeg setter derfor et grovt skille ved å dele voldtektene inn i fire kategorier. Dette skillet har jeg valgt ut fra hvordan forholdet mellom *fornærmet* og *tiltalte* defineres enten av dem selv i deres forklaringer og retten finner riktig, eller hvordan retten definerer relasjonene. Retten bruker ikke kategoriene nødvendigvis slik jeg benytter dem, og de er derfor konstruert av meg gjennom hva som kommer til uttrykk i dokumentene. Disse relasjonska-

tegoriene knyttes spesifikt til voldtekter. De er henholdsvis ”ikke- bekjentvoldtekt”, ”ekteskapsvoldtekt”, ”voldtekt mot tidligere kjærester” og ”bekjentskapsvoldtekt”. Bekjentskapsvoldtekt fanger en vid gruppe relasjoner: venner, og forskjellige typer av korte bekjenskaper. Hvordan relasjonsskillene får betydning i retten er en del av analysen i oppgaven. Av den grunn er det fruktbart for meg å nettopp dele opp relasjonene ut fra beskrivelser i dommene for så å se hvilken betydning inndelingen kan få. Etter en vurdering av hvilken betydning relasjoner kan få i rettens praksis, har jeg valgt å grovinnde de i to kategorier som jeg mener markerer et skille i forståelsen av voldtekt. Dette skillet har jeg satt med bakgrunn i hvordan retten skiller mellom ”overfallsvoldtekt” og voldtekter som påpekes at ikke faller inn i en slik kategori. Disse har jeg valgt å kalle ”relasjonsvoldtekter”. Grunnen til at jeg har valgt et slikt skille er at jeg mener forståelsen av ”overfall” og ”relasjoner” måles i forhold til hverandre i retten. Dette skillet settes ofte der hvor offer og overgriper har hatt kjennskap til hverandre i det hele tatt forut for overgrepet eller ikke. De to siste begrepene vil være en sentral del av analysen i kapittel 7.

I neste kapittel vil jeg se litt på omfanget av voldtekt, henleggelse, anmeldelser, hvem som søker hjelp og relasjonen mellom offer og overgriper. Dette har betydning for de videre problemstillingene, ettersom det i retten skilles mellom voldtektstyper i form av straffverdighetsgrad. Jeg vil i kapittel 7 vise at voldtekt begått av en fremmed eller en som offeret har hatt en eller annen form for kontakt med på forhånd, måles opp mot hverandre. Dette gjøres både i vurderinger av straffverdighet og hvordan retten resonnerer seg frem til skyldtema. Er forestillingen om voldtekt med den fremmede overgriper slik voldtekt vanligvis foregår i virkeligheten? Overfallsvoldtekter er i dagens rettspraksis regnet som straffeskjerpene omstendighet. Jeg vil derfor i de neste avsnittene se på hvilke typer relasjoner mellom offer og overgriper som er mest vanlig. Hvis mørketallene er store er dette også viktig i forhold til hvordan vurderingen av skyldtema og straffverdighet møtes i retten.

4: HVOR MANGE BLIR VOLDTATT, OG HVEM ER OVERGRIPERNE?

4.1 Nyere endringer i anmeldte voldtekter.

Riksadvokaten (2000) viser til at anmeldte og etterforskede voldtektssaker økte på begynnelsen av 80 – tallet. Økningen vedvarte helt til begynnelsen av 90 – tallet før den stagnerte. Riksadvokaten oppgir at mellom 70 og 80 tallet lå antall etterforskede voldtekter på ca. 100-125 i året. Fra 1990 til 1999 lå antallet på 300 – 400 pr. år på landsbasis. Riksadvokaten foreslår at en grunn til økningen på 80 – tallet kan ha en sammenheng med at det da ble satt offentlig fokus på seksuelle overgrep, samt at ofre ble oppfordret til å anmelde slike overgrep. Det ble etablert erstatningsordninger, krise- og støttesentre. Voldtatte fikk også lovhjemlet rett til advokat. Man kan ikke utelukke at forekomsten av voldtekt har økt (Riksadvokaten 2000: 8). Et økt fokus på ofres *rettigheter* kan med andre ord ha virket inn på at flere har valgt å gå til anmeldelse. Hvordan en rettighetsdiskurs også kan ha fått betydning for endringer i lovverket og hvordan den virker inn på rettspraksis vil jeg komme tilbake til i kapittel 5 og i analysen av kapittel 6 og 7.

4.1.1 Anmeldte voldtekter i Oslo fra 2000- 2003.

I 2001 anmeldte 468 personer forskjellige former for seksualkriminalitet i Oslo (Statistisk sentralbyrå 2003:153). Antallet anmeldelser på voldtekt og voldtektsforsøk i Oslo var 158 i 2000 og 144 i 2001 (Sætre & Grytdal:2002). Til sammenlikning var det 95 anmeldte voldtekter i 2002 og 113 anmeldte voldtekter i 2003 (Oppgitt over telefon til Oslo politiet). Står antall anmeldelser i forhold til hvor mange som oppgir å ha blitt voldtatt?

4.1.2 Omfangsundersøkelser på voldtekt.

Den første nasjonale undersøkelsen som forsøkte å kartlegge seksuelle overgrep i Norge ble utført på midten av 1980 – tallet. I dette studiet oppgav 19 % av kvinnene og 14 % av mennene at de hadde vært utsatt for forskjellige former for seksuelle overgrep før fylte 18 år (Sætre, Holter & Jebsen: 1986: 26). Riksadvokaten viser til at sammenholdt med blant annet andre nordiske undersøkelser er det antatt at ca. 0,5 % av den kvinnelige norske befolkningen rammes av voldtekt hvert år, men at en vet lite om den faktiske forekomsten av voldtekt i Norge (Riksadvokaten 2000:5).

Pedersen (1997) foretok en langtidsstudie fra 1987 til 1995 av 600 barn og ungdom i Oslo, Asker, Bærum og Skedsmo kommuner. Han fant at 17 % av jentene og 1 % av guttene opplyste

at de var utsatt for overgrep i løpet av barndom og ungdom. I rundt 10 % av tilfellene ble overgrepet vurdert til å være alvorlig eller meget alvorlig. Blant barndomsovergrepene innebar nær halvparten av tilfellene anal, oral eller vaginal penetrasjon (Pedersen 1997: 65). Det er også foretatt to omfangsundersøkelser i Norge på et normalbefolkningsutvalg. I den ene, fra Akershus og Buskerud, oppgav 1 % menn og 6 % kvinner at de hadde vært utsatt for seksuell vold. Denne undersøkelsen omfattet seksuell vold, voldtekt, voldtektsforsøk og det å ha blitt presset til seksuell omgang (Hjemmen, Dalgard og Graff-Iversen 2002: 275-280). I den andre oppgav ca 16 % av kvinner i Oslo og 2 % av menn i Oslo å ha vært utsatt for voldtekt eller voldtektsforsøk etter fylte 16 år (Pape & Stefansen 2004: 84). Denne oppgir forskerne for øvrig som den mest omfangsrike undersøkelsen som hittil er foretatt på en normalbefolkning i Norge.⁶ Tallene viser at langt flere opplever seg voldtatt enn hva anmeldelsesstatistikkene synliggjør. Osloundersøkelsens funn viser en kontrast mellom de statistiske dataene for denne byen og antall anmeldelser pr. år. Dette antyder at mulighetene for at svært mange som blir utsatt for voldtekt velger å ikke anmelde overgrepet. I Osloundersøkelsens utvalg var det ca 2 % av kvinner over 16 år som oppgav at de hadde blitt utsatt for voldtekt de siste 12 mnd (Pape & Stefansen 2004: 85). I utvalget deres er dette 40 av 2355 kvinner. Hvis dette er representativt⁷ for Oslos befolkning vil det være ca. 5351 kvinner i Oslo som ble voldtatt i 2003. Hvis så mange som 2 % av Oslos kvinnelige befolkning opplever seg voldtatt i løpet av ett år, hvor mange er det som oppsøker voldtektsmottak og annen offentlig hjelp?

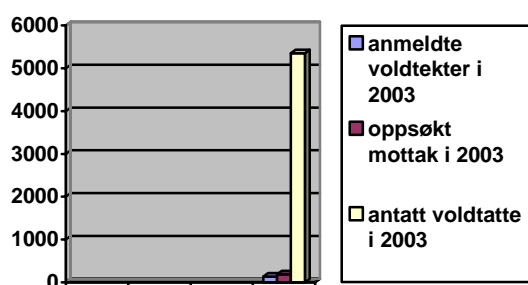
4.1.3 Ofres oppsøking av hjelpetiltak.

Henriette Waitz ved voldtektsmottaket i Oslo opplyser at 197 kvinner oppsøkte mottaket i 2003 (opplyst ved telefonhenvendelse). Av Pape og Stefansens (2004) respondenter oppgav 12 % av kvinnene i det totale utvalget at de noen gang hadde henvendt seg til politiet etter å ha vært utsatt for trusler, grov vold eller seksuelle overgrep. Av de 12 % som tok kontakt med politiet var det igjen 64 % av disse som valgte å anmelde. Kun 2 % av kvinnene hadde tatt kontakt med krisesenter og 5 % med lege eller legevakt. I dette utvalget er det altså få som i det hele tatt går til an-

⁶ Forskjellene i prosent mellom forskjellige undersøkelser kan være grunnet i forskjellighet fra undersøkelse til undersøkelse om hvor mange og hvem som velger å svare eller la være å respondere. Det vil si frafallsprosent og hvem disse består av. Det kan også komme forskjellige svar ut fra hvordan den seksualiserte volden defineres i undersøkelsene og i forskjeller på utvalgstype av befolkningen forskerne har benyttet. Uansett viser tallene at voldtekt er en type overgrep særlig mange kvinner opplever å bli utsatt for.

meldelse eller oppsøker lege eller krisesenter (Pape & Stefansen 2004: 112) Pape og Stefansen inkluderer annen form for vold i sin statistikk om oppsøking av hjelpetiltak. Det er derfor vanskelig å vite hvor mange som var utsatt for voldtekt i deres studie som oppsøkte hjelp. Ettersom 16 % oppgav seg voldtatt og 12 % i det totale utvalget av voldsofre oppgav å ha oppsøkt hjelp, er det likevel grunn til å tro at svært mange voldtekts ofre i deres utvalg har valgt å ikke oppsøke hjelp.

Tallene i statistikkene viser at det er et misforhold mellom antall anmeldelser, hvor mange som søker hjelp og hvor mange som faktisk oppgir at de har vært utsatt for voldtekt. Det kan se ut til at det er svært få som velger å gå til anmeldelse og at mørketallene er svært høye. Forholdet mellom tallene for antatt voldtatte ut fra hvor stor prosent som oppgir seg voldtatt, oppsøk av voldtektsmottak og anmeldelser i Oslo for 2003 kan illustreres slik:



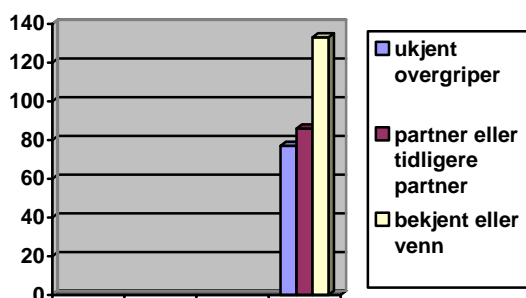
Graf 1. Forholdet mellom antatt voldtatte og hvem som anmelder voldtekt eller søker hjelp, for Oslo 2003.

4.1.4 Hvem er offer og overgriper i omfangsundersøkelsene?

Henriette Waitz ved voldtektsmottaket i Oslo opplyser at av de 197 kvinnene som oppsøkte mottaket i 2003, var ca. 36 % i kategorien ukjent overgriper. Om lag 50 % av overgrepene innebar bekjente eller korte bekjentskaper. I 11,2 % av voldtektene var overgriperen en partner eller tidligere partner (opplyst ved telefonhenvendelse). Blant omfangsundersøkelser fant Pedersen (1997) at for tenårings ofre var overgriper typisk en jevnaldrende gutt som jentene kjente fra før. I rundt 1/3 av tilfellene var han offerets kjæreste. Overgrepene her var oftest enkeltstående tilfeller (Pedersen, 1997: 65). Osloundersøkelsens normalbefolkningsutvalg finner liknende funn: Av 296

⁷ Svarprosenten i Osloundersøkelsen var på 56,1 % (Pape og Stefansen 2004: 16). Det kan være at de som har valgt å svare har vært mer eller mindre utsatt for seksuelle overgrep enn de som ikke har valgt å svare.

personer som oppgav å ha blitt seksuelt viktimisert, var nær halvparten av overgriperne en bekjent eller venn. I underkant av en tredjedel oppga en fremmed og ca en tredjedel oppga en partner eller en tidligere partner (Pape & Stefansen 2004: 88). Mer enn to tredjedeler av kvinnene som var seksuelt viktimisert av en partner eller ekspartner, oppga at de også var blitt utsatt for andre former for krenkelser av en nåværende eller tidligere partner (Pape & Stefansen 2004: 88.) Undersøkelsene antyder at offer og overgriper vanligvis står i en eller annen form for relasjon til hverandre, og at bekjentskapsvoldtekter er de vanligste. Osloundersøkelsens funn over oppgitt relasjon mellom offer og overgriper kan illustreres slik:



Graf 2. Relasjonen mellom offer og overgriper i Osloundersøkelsen.

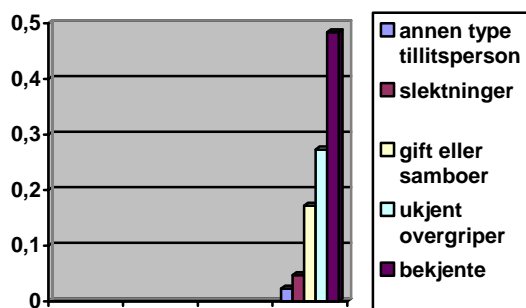
4.1.5 Hvem anmelder voldtekt?

Helle Nesvoll ved voldtektsmottaket i Oslo opplyser at i 1996 og 1999 valgte omtrent like stor prosentandel som voldtas av ukjente, bekjente eller nære personer å anmelde overgrepet. Hun setter dette i sammenheng med at når ofre først går til det skritt å oppsøke mottaket er de sannsynligvis også ofte innstilt på å gå til anmeldelse. I alle kategorier av relasjoner mellom offer og overgriper gikk ca. 50 % til anmeldelse disse to årene. Henriette Waitz ved samme voldtektsmottak opplyser at også i 2003 valgte ca. 50 % av de som oppsøkte mottaket å gå til anmeldelse. I 2003 omfattet dette 104 av 197 kvinner (opplyst ved telefonhenvendelse). Som vist i avsnittet over, var omfanget av hvem som oppsøkte voldtektsmottaket i 2003 oftest i kategorien ”bekjente”. Ettersom omtrent like mange velger å anmelde, i alle relasjonskategoriene mottaket har registrert, innebærer dette omfangsmessig at flest med ukjent overgriper eller forskjellige former for bekjentskaper anmelder. Sætre og Grytdal (2002) fant at 22 % av anmeldelsene i løpet av ett år gjaldt en nåværende eller tidligere partner. En svensk studie fant at ofre for seksuell vold opp-

gav mange forskjellige grunner til at de ikke gikk til anmeldelse. Noen grunner var skamfølelse, angst og redsel for hevn fra utøveren, bagatellisering av hendelsen og redsel for ikke å bli trodd (Lundgren, Heimer, Westerstrand, & Kalliokski 2001: 49). Det ser altså ut til at det å bli voldtatt av en person offeret har hatt en nær relasjon til er den typen voldtekt som sjeldnest anmeldes. Gjenspeiles det i hvilke saker som kommer opp i retten og hvilke saker som oftest henlegges?

4.1.6 Hvilke saker henlegges av politiet?

Riksadvokaten foretok en undersøkelse i 2000. Denne besto av 123 henlagte saker. Selv om antall anmeldelser av voldtektssaker har økt de siste årene blir om lag 80 % av alle etterforskede voldtektssaker henlagt (Domstolsrapporten 2001:7). I denne undersøkelsen viste det seg at relasjonene mellom fornærmede og tiltalte i de henlagte sakene var slik: I 27,3 % av sakene var mistenkte ukjent for fornærmede. I 17,2 % saker var de gift eller samboer. I 4,7 % av tilfellene var de slektninger. I 48,4 % av sakene var de bekjente av hverandre og i 2,3 % av sakene var mistenkte annen type tillitsperson (Riksadvokaten 2000). Illustrasjon:



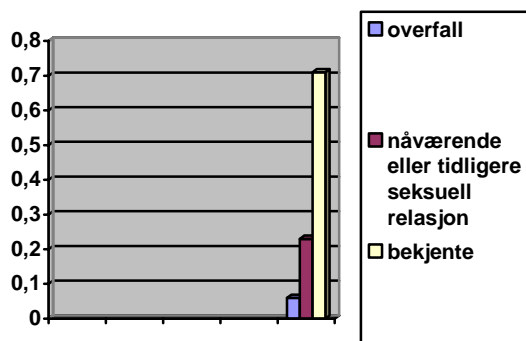
Graf 3. relasjoner mellom tiltalte og fornærmede i henlagte saker.

I overvekten av de anmeldte henlagte sakene hadde fornærmede og tiltalte altså en eller annen form for relasjon til hverandre. I de fleste henlagte sakene var de bekjente. Dette samsvarer med Osloundersøkelsen som også finner at omtrent halvparten av de som oppgav seg voldtatt hadde blitt voldtatt av en bekjent. Hvor nære bekjentskapene er, blir derimot ikke definert. Om ”bekjentskapet” består i å ha møtt hverandre en gang før eller vennskap gjennom mange år vites derfor ikke.

4.1.7 Hvilke saker går videre i rettssystemet?

Barneombudet og likestillingssenteret utførte en domstolsrapport i 2001 der de tok for seg 248 dommer fra perioden 1995-2000 hvor alle ofre var kvinner og barn og alle tiltalte var menn. I alle disse sakene forelå det dom. I 178 av sakene var ofrene over 16 år. Fordelingen av voldtektstypene hvor offeret var over 16 år var i denne undersøkelsen slik: 11 ble betegnet som overfall, dvs. ca. 6 %. 23 % av sakene involverte et offer som hadde eller tidligere hadde hatt seksuelle relasjoner med overgriperen. De øvrige dommene gjaldt overgrep mot venner, bekjente, naboer og kvinner den mannlige overgriperen har truffet (Domstolsrapporten 2001: 10).

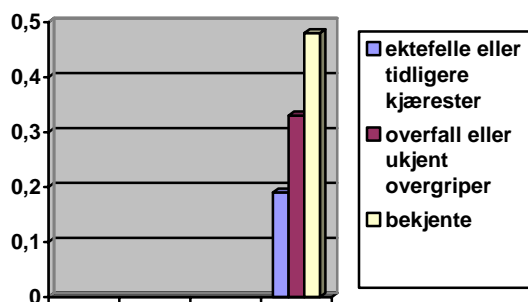
Illustrasjon:



Graf 4. Relasjon mellom offer og overgriper i saker med dom.

Både henlagte saker og saker som kommer opp for retten ser ut til å antyde at de fleste voldtekter begås i en eller annen form for relasjon.

I mitt datamateriale, som inkluderer 21 dommer og frifinnelser fra Oslo tingrett i perioden 2002 – 2003, fant jeg dette: 7 saker var betegnet som overfall eller med at offer og overgriper ikke kjente hverandre fra før. I 4 saker var overgriperen offerets ektefelle eller tidligere kjæreste. I 10 saker var offer og overgriper bekjente, venner eller de hadde hatt noe kontakt, slik at retten ikke bruker definisjoner som ”overfall” eller ”ukjent person”. Illustrasjon:



Graf 5. Relasjonen mellom tiltalte og fornærmede ved voldtektssaker i Oslo tingrett 2002 – 2003.

3 av disse sakene førte til frifinnelse. Alle frifinnelsene omfattet forskjellige former for be-
kjentskapsvoldtekter. Også i dette materialet hadde altså offer og overgriper oftest en eller annen
form for bekjentskap.

Flere undersøkelser antyder som jeg nå har vist til at svært mange ofre voldtas av en de kjenner,
av en partner eller tidligere partner. Det ser også ut til at mange aldri anmelder overgrepet. At
mange voldtekter begått av ukjent person ikke kommer opp for retten kan være at man ikke vet
hvem overgriperen er (Hennum: 2002). Alle undersøkelsene jeg har vist til antyder at flest vold-
tekter begås blant bekjente. Omfangsundersøkelsene jeg har vist til antyder at omtrent like mange
voldtas av sin partner som av en ukjent person, mens i underkant av halvparten av voldtektene
begås av en som betegnes som bekjent av offeret. Relasjonsvoldtekter kommer altså oftere opp
for retten, men er også den type saker som oftest henlegges. Dette står i samsvar med at flest an-
meldelser er av denne typen.

Er det en diskursiv sammenheng med at mange ikke anmelder voldtekt og hvordan retten skiller
mellom voldtekters straffverdighet? Kan de samme diskursene som virker inn på rettslige vurde-
ringer av skyldtema være de samme diskursene som virker inn på at mange velger å ikke anmelde
voldtekt? En heteroseksuell diskurs kan virke inn på hvilke voldtekter som anmeldes. Jeg vil an-
tyde i kapittel 6 og 7 at samme heteroseksuelle diskurs virker inn på rettslige vurderinger av vold-
tekt.

5: HVEM KAN VÆRE OFFER FOR VOLDTEKT?

I dette kapitlet vil jeg se litt på noen endringer som har skjedd i lovverk og rettspraksis i voldtektssaker. Jeg vil vise at det har skjedd endringer i hvordan voldtekt forstås og synet på hvem som kan være ofre for voldtekt. Jeg ønsker ikke her å gi en full utredning for seksualparagrafene. Jeg vil derimot gi noen eksempler på uttalte grunner for endringene som har skjedd. Jeg vil også vise til historiske endringer over et lengre perspektiv. Jeg vil si litt om hvilken diskurs som kan ha virket inn på noen av endringene som har skjedd. Dette er også viktig som en bakgrunn for oppgavens senere analyse: I kapittel 6 og 7 vil jeg blant annet vise at tilsiktede ønsker om endringer i jussen, ikke nødvendigvis overstyrer andre diskurser som ligger til grunn for rettslige vurderinger i praksis.

5.1 Seksualparagrafene – uttrykk for dominerende diskurser.

Lovverket har som nevnt i kapittel 2 en normsendende kraft. Stortinget er også normmottaker og normsender gjennom revisjon av lovverket. Det sender signaler om hva som i en gitt kultur anses som rett og galt. Brudd på disse kan føre til straff. Ved utøvelse av loven, rettspraksis og de vurderinger som legges til grunn, sender domstolene ut signaler til befolkningen om hva som er akseptabelt. Hvilke diskurser som har legitimitet i kulturen vil virke inn på hva som får legitimitet i lovverk og i rettspraksis. Retten står med andre ord i en dialektisk stilling mellom å konstituere normer og konstitueres av normer.

5.1.1 Historiske juridiske endringer i defineringen av voldtekt – hvem kan være et voldtektsoffer?

Norges straffelov var tidlig ute, allerede i 1902, med å innføre et kjønnsnøytralt lovverk (Stang Dahl 1994: 210). Likevel ble hva som ble ansett som samleie i den rettslige definisjonen av voldtekt ikke før i 1989 utvidet fra å gjelde vaginalt samleie til også å inkludere analt samleie. Først i 1992 ble også oralt samleie og bruk av gjenstander i vagina og anus inkludert i samleiebegrepet. Inkluderingen av gjenstander åpner også for at overgrepene kan utføres av en kvinne (Flemmen 1999: 125). Selv om lovverket har vært kjønnsnøytralt, har voldtekt i praksis først og fremst en tradisjon med å bli forstått som noe kvinner utsettes for. Med inkluderingen av anal og oral penetrasjon i definisjonen, ble dørene mer åpne for en forståelse av at menn i praksis også utsettes for voldtekt. Russel (1990) sier at penetrering av vagina har vært sentral for forståelsen av voldtekt:

(...) has often been seen as a vestige of an outdated patriarchal notion that female purity and virtue requires a vagina that has not been penetrated (Russel, 1990: 43).

Voldtekt var tidligere særlig ansett som en forbrytelse mot mannen, ektemann eller kvinnens far, ikke kvinnen selv. At hun var jomfru var viktig for å få giftet henne bort, og senere viktig for at ektemannen skulle være sikker på at barna hun fødte var hans egne. Kvinner som mannens eiendom har vært hovedgrunnen til kriminalisering av voldtekt i historisk sammenheng. For å beskytte menns kvinner mot andre menn, ikke først og fremst for å beskytte kvinnene som individer som sådan. Så fremt kvinnen anses som en ektemanns eiendom, og ikke minst hans seksuelle eiendom, vil straffbarhet av voldtekt i ekteskapet bli absurd. Stang Dahl sier:

Voldtekt i ekteskap var in contradicito en adjecto til langt oppi vårt århundre. Strafferettslærde og familierettsspesialister slo fast at voldtekt i ekteskap var rettslig umulig, og at samleie tilhørte de ekteskapelige plikter (Stang Dahl 1994: 71).

I middelalderen ble voldtekt ikke bare bedømt som en rettskrenkelse mot den enkelte kvinne, men mot hennes ætt (Flemmen 1999: 116). Det var først i det 20 århundre at voldtekt ble definert som en voldshandling mot kvinnen selv (Johnson & Sigler 1997: 25). I Norges rettspraksis ble voldtekt i ekteskapet først en straffverdig handling i 1974 (Robberstad 2003: 60). Før dette har sex i ekteskapet blitt ansett som en manns rett og en kvinnes plikt. Voldtekt i ekteskapet var derfor umulig. En voldtektsmann kunne også slippe straff hvis han giftet seg med sitt offer (Stang Dahl 1994: 214). Voldtekt i ekteskapet var ikke overfall eller vold, det var forstått som sex. Skillet mellom det offentlige og det private var sterkt tilstedeværende.⁸ Den dominerende forståelsen av voldtekt fikk konkurranse gjennom nye forståelser av hva voldtekt "er". Dette har virket inn på strukturelle endringer hvor den private volden i økende grad har blitt forstått som et offentlig ansvar. Von Der Lippe sier at familievold eller seksualisert vold eksisterte ikke som *sosialt fe-*

⁸ I Amerikanske stater på slutten av 70-tallet og begynnelsen av 80-tallet kom mange argumenter mot å kriminalisere voldtekt i ekteskapet, etter hvert som det ble et tema. Et av argumentene blant høyreorienterte politikere var mot å gjøre det private offentlig og at dette ville være "intrusion into the privacy of the bedroom" (Russel, 1990:x). Innen juli 1980 hadde bare 8 amerikanske stater kriminalisert voldtekt i ekteskapet, i 1989 hadde 42 stater kriminalisert dette (Russel, 1990: xviii). Noen stater beskyttet også ektemenn som voldtar sine fraseparerte koner fra at de kan dømmes. Hun viser til at dette betyr, en gang ens kone, alltid ens kone (Russel 1990: 237). Hun knytter dette til at samleie etablerer eierforhold av kvinnen for mannen. I staten Delaware var det i 1990 ikke straffbart å voldta *noen* kvinner mannen tidligere hadde hatt et frivillig seksuelt forhold til (Russel 1990: 378). Også "date-rape" var beskyttet i staten Virginia (Russel 1990: 257).

nomen før det ble offentlige diskurser om det. Selv om det i praksis jo eksisterte ble kvinnen ofte ansett å få straff som fortjent. Hun følte ofte skyld og mannen ble stort sett fritatt for ansvaret. Voldshandlingene fikk på denne måten legitimitet (Von Der Lippe 1999: 66). En amerikansk studie viser til at når det ble mer vanlig for kvinner og menn å date uten anstand i begynnelsen av det 20 århundre, ble kvinnen holdt ansvarlig for å kontrollere hvor langt mannen fikk gå i grad av intimitet. Kvinnen ble derfor holdt ansvarlig hvis hun ble voldtatt (Johnson og Sigler 1997: 19). En annen studie fant at ofre for voldtekt begått utenom ekteskap ble behandlet på liknende måter i Japan, Frankrike, England, Portugal, Holland, Norge, Danmark og USA ved at ofrene ble behandlet i retten som om det er de som var tiltalt og ikke overgriperen (Russel 1990: 333).

Det har altså skjedd en endring i norsk rett ved at voldtekt i ekteskap har blitt straffbart i rettens praksis. Som grunn for det ligger en rettighetsdiskurs hvor også gifte kvinner tildeles rett til å bestemme over sin egen kropp. Som nevnt i kapittel 2 har rettighetsdiskursen vært viktig i kjønnskampen som for alvor tok til på 70 – tallet. Kvinnebevegelsen har også vært viktig i andre land for å sette søkelyset på voldtekt og reformering av sedelighetslovene (Johnson og Sigler 1997: 21). Von Der Lippe sier:

Når kjønnsrelatert og seksualisert vold har nådd ut i det offentlige rom, qua språklig synliggjøring, og dermed blitt erkjent også som samfunnsproblem, er det nettopp resultat av den kamp kvinner har ført i dette rommet på basis av hardt tilkjempete maktposisjoner i visse sammenhenger. (Von Der Lippe 1999: 66).

Hun sier videre:

Å vinne fram med nye tolkningsrammer for den nevnte type vold, å oppnå å få familie og parforhold til å bli sett som institusjonelle uttrykk for ulike maktforhold, innebar en radikal omveltning av de tidligere tiders tatt – for- gitt lydighetskrav pålagt kvinner. Med denne fulgte også endret syn på incest, prostitusjon og andre former for seksualisert vold. Kvinnen ble – eller kunne bli – offer både i moralsk og juridisk forstand (Von Der Lippe 1999: 72).

Nye fortolkningsrammer gjennom rettighetsdiskurser har altså økt forståelsen av voldtekt som en voldshandling fremfor brudd på seksualnormer. Maktaspektet har blitt mer fremtredende i forståelsen av begrepet. Gjennom historien har ofre for voldtekt i stor grad blitt rangert. Mange har ikke blitt forstått som mulige ofre. Fra 1687 til 1842 var betegnelsen på hvem som var ofre for voldtatt begrenset til ”ærlige møe og enker”. Vern av kvinner med et rent rykte ligger innbakt i

definisjonen (Flemmen 1999:117, jf. Lykkjen 1976: 19). Stang Dahl viser til at beryktede eller løsaktige kvinner ikke var like voldtakbare, ettersom de ikke hadde en kjønnsære eller rykte som kunne angripes (Stang Dahl 1994: 213). Stang Dahl sier videre at selv om loven ekskluderte mindre verneverdige grupper, var samtidens juridiske teori i takt med at det å voldta en skjøge også var straffbart. Deres overgripere fikk derimot langt mildere straff enn de som voldtok ”ærbare kvinner” (Stang Dahl 1994: 213). Et offers seksualvandel og relasjon til overgriperen hadde betydning for forståelsen av voldtekt, skyldtema og straffverdighet. Allerede i 1842 gikk kriminalloven bort fra å fremheve kjennetegn ved ofrene eller forholdet mellom fornærmede og gjerningsmannen (Stang Dahl 1994: 218). I 1687 ble loven endret slik at voldtekt ble plassert under kapittelet ”om løsaktighet”. Det sto dermed ikke lenger i kapittelet om legemskrenkelser sammen med drap og andre voldshandlinger. Forståelsen av voldtekt i rettsdiskursen gikk med det bort fra at voldtekt først og fremst ble sett på som en voldshandling, til at det ble ansett som et brudd på seksualnormene (Flemmen 1999: 117, jf. Lykkjen 1976: 19). Endringene som gradvis har blitt dominerende, og da særlig i det 20 århundre, ser ut til på ny å domineres av en diskursiv forståelse av voldtekt som en voldshandling fremfor som brudd på seksualnormene. § 19 i straffelloven endret i 2000 overskrift fra ”sedelighetsforbrytelser” til ”seksualforbrytelser”. Voldtekt har ikke på nytt har blitt slått sammen med andre voldshandlinger i § 22 ”forbrytelser mod Liv, Legeme og Helbred”. Selv om forståelsen av voldtekt som en voldshandling ser ut til å ha blitt mer dominerende, står den skilt ut i loven under seksualparagrafer. At forbrytelsen kategoriseres under eget avsnitt som seksualforbrytelser, viser at det ligger en forståelse til grunn om at dette er en særegen form for vold. I de neste avsnittene vil jeg se litt nærmere på argumenter for forholdsvis nye endringer i utformingen av de norske seksualparagrafene. Jeg hevder også i de neste avsnittene at de tilsiktede endringene kan forstås i lys av rettighetsorienterte diskurser og av voldtekt som en voldshandling.

5.1.2 Nyere endringer i seksuallovgivningen.

I august 2000 kom det lovendringer i seksuallovgivningen som skulle styrke kvinner og barns rettssikkerhet (Domstolsrapporten 2001:7). Lovendringene gir uttrykk for lovgivers syn på ulike aspekter ved de straffbare handlingene, som handlingens grovhet og straffverdighet. De lovendringene som fant sted reflekterte en intensjon om å styrke ofrenes rettssikkerhet (Domstolsrapporten 2001: 7). Justiskomiteen uttaler som grunnlag for endringene:

Komiteen (...) viser til at straffeloven ble utformet for om lag 100 år siden, og selv om det er foretatt noen endringer siden den tid, har det vært et stort behov for en grundig vurdering av reglene. Komiteen viser til at kvinnesynet og synet på seksualmoral i stor grad har endret seg siden straffeloven ble gitt (...). Komiteen vil sterkt understreke det viktigste hovedformålet med revisjonen, nemlig å styrke kvinner og barns vern mot seksuelle overgrep. Komiteen viser til at lover og regler setter opp signaler om hva som er ønsket eller uønsket oppførsel via lovverket. Komiteen ønsker å understreke betydningen av å verne kvinner og barn mot seksuelle overgrep i dagens samfunn. (...) Komiteen viser til at ved å forenkle og modernisere språket vil loven bli lettere tilgjengelig, noe som etter komiteens mening er et viktig hensyn å ivareta (inst. O nr 92, 1999-2000).

Justiskomiteens begrunnelse er et godt eksempel på hvordan lovene som normer satt i system kan endres i samspill med diskurser som blir dominerende. I denne sammenheng dreier det seg om diskurser om *kjønn og seksualitet* som har slått igjennom. Som komiteen selv uttaler det over:

(...) kvinnesynet og synet på seksualmoral i stor grad har endret seg siden straffeloven ble gitt.

Denne uttalelsen reflekterer at diskurser om kjønn og seksualitet har vært en viktig grunn til at sedelighetsparagrafene kom opp til revisjon i 2000. At synet på kvinner og seksualmoral har endret seg, kan forstås i et diskursivt perspektiv som at nye forståelser av kjønn og seksualitet har ”vunnet” frem gjennom en kamp om definisjonene. Nye forståelser har blitt mer dominerende enn de forståelser som før lå til grunn for straffeloven. I tillegg kommer det til uttrykk at det har skjedd endringer i oppfattelsen av hvem som fortjener beskyttelse av loven:

Komiteen vil sterkt understreke det viktigste hovedformålet med revisjonen, nemlig å styrke kvinner og barns vern mot seksuelle overgrep. (...) Komiteen ønsker å understreke betydningen av å verne kvinner og barn mot seksuelle overgrep i dagens samfunn. (...)

Det kan være et tankekors at menn ikke er nevnt i denne sammenheng. Menn blir også voldtatt. Endringene er uttrykk for at det har skjedd endringer i diskursene om *individets rettigheter*. Revisjonen kan også forstås som et uttrykk for at rettsvern ikke alltid har vært en selvfølge for kvinner og barn som har vært utsatt for seksuelle overgrep, og at den med dagens normer antas å ikke være god nok. Endringen av sedelighetsparagrafene vil igjen sende ut nye signaler om hva som er akseptabelt eller ikke.

5.1.3 Betydningen av motstand.

Revisjonen av seksualparagrafene virker inn på hvem som defineres som ofre for voldtekt. En av disse endringene har betydning for ofre som har vært bevisstløs eller av andre grunner ikke har kunnet gi uttrykk for om de ønsket seksuell omgang. Før endringen omfattet seksuell omgang med bevisstløse eller de som av andre grunner ikke kan motsette seg handlingen ”utuktig omgang” og var dermed ikke definert som voldtekt. I tillegg inngår straffnivået av voldtekt av ofre i en slik tilstand nå på lik linje med andre voldtekts ofre. Straffenivået er økt fra maks 5 år til 10 år, og fra minimum 1 år til minimum 2 år også for denne typen voldtekt. Hva som defineres som voldtekt har med lovendringen blitt utvidet. Å ha samleie med en sovende person har blitt omdefinert fra utukt i § 193, til å inngå som voldtekt i § 192. (besl.O.nr. 104 1999-2000). Hva som omfattes i utuktsbegrepet omfatter også samleie, andre seksuelle handlinger enn samleie og seksuelle handlinger som likestilles med samleie (Hennum 1999: 87). Denne delen av sedelighetsloven er endret fra ”utuktig omgang” til å defineres som ”voldtekt.” Dette vitner om en endring i definisjonen på hvem som anses som offer for voldtekt. Straffenivået for denne typen voldtekt er også skjerpet. Den tidligere strafferammen for voldtekt var på 10 år. Utukt mot bevisstløse eller av person som av andre grunner ikke kunne gi uttrykk for motstand, lå på 5 år. Normative føringer på hvor straffverdig det er å voldta noen kan ses ut fra endringer i strafferammene.

5.1.4 Tvangsbegrepet – fokuset på offerets atferd.

Begrunnelsene for de nye lovendringene presiserer at elementer som retter fokuset på offerets atferd i mindre grad skal ha betydning i vurderingen av straffeutmålingen. En av lovendringene gjelder begrepet ”tvang” i straffelovens § 192. Bakgrunnen for lovendringen er problematikken om fornærmede ytet ”nok” motstand (Domstolsrapporten 2001: 13). Odelstingsproposisjonen lyder:

Det stilles ikke lenger noen uttrykkelig krav om tvang, men den årsakssammenheng som følger av at den seksuelle omgangen skal være skaffet ”ved” vold, vil gjennomgående innebære et element av tvang. Et uttrykt krav om tvang kan føre til uønsket stor fokusering på fornærmedes atferd og valgmuligheter i en situasjon som ellers er karakterisert ved at vedkommende er utsatt for vold eller truende atferd. Ved denne språklige endring er det tatt sikte på å forhindre dette. Etter endringen blir således det avgjørende spørsmålet om det forelå årsakssammenheng mellom voldsutøvelsen og /eller den truende atferden, og den seksuelle omgangen. (Ot. Prp.28 199-2000).

I denne begrunnelsen for endring ligger det et uttrykt ønske om at effekten av de språklige formuleringene i sedelighetsparagrafene, skal være å trekke egenskylden vekk fra offeret ved å fokusere mindre på fornærmedes atferd. Også ofre som ikke yter motstand kan forstås som voldtatte. Mangel på motstand kan være et resultat av frykt. Fokuset skal i hovedsak være på om det er truende atferd eller vold fra overgriperen som ligger til grunn for den seksuelle omgangen. Igjen kommer en rettighetsorientert forståelse av at ofre ikke skal lastes for overgrep, og at skyldtema skal ligge hos overgriperen.

5.1.5 Fra ærekrenkelse til mentale og fysiske konsekvenser for offeret.

Balvig (2000) sier at det har skjedd en diskursiv endring av voldsbegrepet de siste tiårene. Fokuset har forflyttet seg fra tiltaltes aggressive handlinger til hvilke konsekvenser voldtekt kan få for offeret. At konsekvenser for offeret er nytt kan forstås i sammenheng med forståelsen av at voldtekt er et brudd på menneskerettigheter. Dette står i kontrast til det tidligere synet på at voldtekt var en ærekrenkelse av kvinnen, hennes mann og deres familie. For at noe skal være et brudd på rettigheter av et individ må det nødvendigvis ligge en antagelse om at det også foreligger konsekvenser for den som utsettes for det. Ved at begrepet voldtekt innebærer en forståelse av at overgrepet får konsekvenser for offeret, endres også forståelsen av voldtekten som forløp for den som utsettes for det. En fortelling representerer også en forestilling om koplinger av sekvenser (Frønes 2001: 91). Voldtekt med fokus på konsekvenser for offeret innebærer ikke bare en forløpsekvens med en begynnelse og slutt ved det fysiske overgrepet, men kan også forstås som en fortsettelse i offerets mentale og fysiske liv etter overgrepet. At fokuset også i forskningen har gått fra å være rettet mot aggressive handlinger til å belyse handlingenes virkninger for offeret, kan ha hatt betydning for hvordan nye fortellinger om voldtekt har fått innhold. Forståelsen av at voldtekt har konsekvenser for offeret spesifiseres ikke i sedelighetsparagrafene, men skal ligge implisitt innbakt i straffenivået. En dommer uttalte i et intervju:

Det som høyesterett nå har gjort da når det gjelder straffutmåling nå, er at fornærmede rammes psykisk forskjellig, og da er jo spørsmålet, skal en da ved straffutmålingen gå inn konkret og se på hva slags konsekvenser dette har fått for vedkommende. Eller skal en si som så at en skal se på hvor grov denne handlingen var og si at dette med konsekvenser er på en måte innlagt i straffenivået? Det innebærer i så fall at en setter denne bevisførselen om hvilke konsekvenser dette har fått for fornærmede. Og der har høyesterett lagt seg som på den linja at dette som hovedregel innlagt i straffenivået. Det er det en prinsipiell avgjørelse på.(...) en skal som hovedregel se på

grovheten i overtredelsen. Og så kan en si at der er kanskje en viss resepsjon for at jo alvorligere overtredelsen er, jo større konsekvenser kan det og få, men at den, at straffenivået først og fremst skal styres av grovheten i overtredelsen (Høyesterettsdommer).

Rettighetsdiskursene har altså en sammenheng med en økt forståelse av at overgrep har psykiske konsekvenser for ofrene. En slik forståelse kan ha virket inn på de endringene som har skjedd i revisjonen av sedelighetsparagrafene, gjennom straffenivå og utvidelse av offerdefinisjonene.

Hvordan antatte konsekvenser i rettens praksis vurderes for forskjellige ofre, vil jeg komme tilbake til i kapittel 7. Stang Dahl sier at formell likhet for loven hindrer ikke at det praktiseres forskjellsbehandling mellom mennesker. Regler om likebehandling gir ikke nødvendigvis et rettferdig resultat, verken i enkeltsaker eller generelt (Stang Dahl 1985: 15). Selv om menn i følge loven kan være ofre for voldtekt begått av kvinner⁹, og det ikke lenger *spesifiseres* i lovverket at det skal tas hensyn til karakteristikk ved ofrene eller deres relasjon til overgriperen, hindrer ikke det muligheten for at slike trekk får betydning i praksis. Stang Dahl sier at det oppstår et problem med tilsløring når lovgivningen ”springer foran” utviklingen i samfunnet ellers. Det blir da et idealistisk sprang mellom rettsreglene og forholdene som preger samfunnet (Stang Dahl 1985: 18). Det kan da bli vanskelig å gripe konkret fatt i og endre kilder til forskjellsbehandling som skjer i praksis. Et slikt ”sprang” fra andre samfunnsforhold i praksis, kan dreie seg om at forskjellige diskurser sammen preger individers tankeskjemaer.

Det vil være et gjennomgående tema i kapittel 6 og kapittel 7 nettopp hvordan heteroseksuelle diskurser er knyttet til forståelser av voldtekt og individers fortolkning av voldtektssituasjoner. En modell på voldtekt foreslår at voldtekt er en forlengelse av tradisjonell atferd og motiver som er i vanlige heteroseksuelle situasjoner (Johnson og Sigler 1997: 32). I de neste kapitlene vil jeg gjennom analysen få frem mer hva den hegemoniske heteroseksualitetsdiskursen innebærer og konsekvenser av den i praksis. Jeg vil hevde at heteroseksualitetsdiskursen på mange måter står i kontrast til rettighetsdiskursen som har ligget til grunn for endringer i juridiske definisjoner av voldtekt og voldtekts ofre. Begge diskursordener får betydning i rettens praksis.

⁹ For første gang er en kvinne dømt for å ha voldtatt en mann i norsk rett. Dommen ble avsagt i Bergen tingrett i 2005. Mannens bistandsadvokat, Roar Vegsund, uttrykte til Bergens Tidende: ”Loven er kjønnsnøytral, og det er viktig at aktørene ikke lar seg påvirke av at det utenfor tas lett på hendelsen fordi offeret er en mann”. Dommen har vakt internasjonal interesse (Aftenposten, 6. november 2005).

6: OM SKYLDTEMA OG STRAFFVERDIGHET.

6.1 Kvinnens ufullstendige uskyld.

En av intensjonene med forandringene i sedelighetsparagrafene er, som jeg har vist i kapittel 5, at motstand ikke skal ligge til grunn for definisjonen av et voldtektsoffer. Begrunnelsen som lå til grunn var at fokus på motstand kan føre til egenskyldpåleggelse hos offeret. Rettighetsdiskursen som posisjonerer overgripere som ansvarlige og ikke ofre, ligger sterkt til grunn for en slik forståelse. Kan mangel på motstand likevel få betydning for vurdering av skyldtema eller straffverdighet? Jeg vil bruke mangel på motstand ved beruselse som eksempel i dette avsnittet.

En informant uttaler om hvilken betydning det kan få om offeret var beruset:

(...) altså igjen, jeg må jo bare si at jeg ikke har stort grunnlag å bygge på, men jeg føler meg overbevist om at det ikke har noen betydning(...)som sagt begge to kan være fulle og du kan selvfølgelig da si at.. *Og da kan du komme opp i situasjoner hvor du kanskje kan bedømme voldtekten mindre ille i en sånn han overgriperen unnskyldes med at han trodde at hun mente ja, fordi at hun var så full*, men altså det å, ja vi har hatt saker hvor hun rett og slett har sovnet, og da har han hatt samleie med henne og hvis hun da våkner og skriker hva er dette? Da er det like fullt voldtekt altså. *Nei, så alkohol har i utgangspunktet ikke noen betydning. Men altså det kan komme inn noe sånn straffenedsettende momenter i form av at han var unnskyldelig og med at han var...det kan hende.* (Lagrettsdommer).

Videre på spørsmål om hvordan dette vurderes i straffsammenheng sier informanten:

Nei, der er jo hver sak unik, så det er jo umulig å si noe generelt om det, det var bare en generell side av ting som har betydning i straffesammenheng. *Og ved straffutmålingen så kan du si at det her hadde han grunn til å tro at hun samtykket. Så kan det være at det blir straffenedsettende for han.* Men at hun ble sanseløst beruset og han benyttet seg av situasjonen det er ikke noe straffenedsettende altså. (...) nei. *Altså alkohol det unnskylder vi ikke. Det er liksom fastlagt. At selvfor-skyldt rus fritar deg ikke for straff.* Det gjelder like godt her som på andre områder (Lagrettsdommer).

Dommerens utsagn ser ut til å stå i et internt motsetningsforhold. Dommeren uttaler seg om det *formelt rettslige*, og at det ikke åpner for at alkoholbruk skal fritas for straff og heller ikke være straffenedsettende når han *utnytter* fornærmedes berusede tilstand. Likevel uttaler dommeren seg også om hvordan rettens vurdering også kan få utslag i at voldtekten vurderes mindre ille hvis offerets beruselse anses som grunnlag for at *han har misforstått hennes signaler*. Slik kan likevel fornærmedes mangel på motstand få betydning for rettens vurdering. Fokuset blir å vurdere *hvil-*

ke signaler hun kan ha sendt ut eller unngått å sende ut slik at tiltalte kan ha misforstått. Offerets atferd blir et fokus, hvor denne tolkes som uttrykk for mulig villighet eller uvillighet. Selv om det ikke skal stilles krav om aktiv motstand for offerdefinisjonen, stilles det likevel krav om at hun yter motstand for at overgriperen skal forstås som en overgriper. Han kan jo ha hatt grunn til å misforstå. Et internt selvmotsigende paradoks trer altså frem. Hun kan vurderes som et offer selv om hun ikke gjør motstand. Han kan derimot også vurderes som uskyldig eller få lavere straff hvis hun ikke gjør motstand. Et offer for voldtekt uten en overgriper? Hvordan er det mulig? Selv om defineringen av et offer har endret seg diskursivt og juridisk, vil vurderingene av straffverdighet og skyldtema i praksis ikke dermed "veltes om" over natten. Gjennom forestillinger om at overgripere ikke alltid forstår at de voldtar, blir det mulig å tolke en overgrepsituasjon som en misforståelse. Dette kan forstås ut i fra en heteroseksuell forståelse av forløp hvor kvinner gjerne forventes å være passive, mens mannen er den aktive "jegeren".

Flemmen stiller et viktig spørsmål:

Hvordan er det mulig at en mann ikke kan vite om en kvinne ønsker å ha samleie med han? Og hvordan er det mulig at vi generelt oppfatter det som rimelig at han ikke kan vite det? (Flemmen 1999: 171)

Hun påpeker at en aktivt tilstedeværende deltakende kvinne i vår kultur ikke er betraktet som en selvfølgelig og nødvendig forutsetning for inngåelse av heteroseksuelle relasjoner (Flemmen 1999: 171). Hun stiller spørsmål ved om det er fordi vår kulturs seksuelle praksiser ikke forutsetter to aktive subjekter som en "normalsituasjon" at vi har så store vanskeligheter med å skille mellom overgrep og vanlige samleier (Flemmen 1999: 135). At to aktive subjekter ikke nødvendigvis forutsettes som normalt kommer til uttrykk i en av ekteskapsvoldtektene i domsmaterialet:

Forsvarer har anført at det kan være tvil om at tiltalte fikk tilstrekkelig tydelige signaler om at hun ikke ville ha sex. Han viste til at ekteparet hadde hatt sex en rekke ganger tidligere, uten at fornærmede hadde hatt lyst (...)

I en annen sak, en bekjentskapsvoldtekt som endte i frifinnelse uttrykker dommeren:

(...) En annen mulighet er at hun ble passivisert av kombinasjonen høy promille og medikamenter (...) slik at den eventuelle uvilje hun kan ha **følt** overfor et samleie ikke kom til uttrykk overfor (tiltalte). Han kan således ha hatt grunn til å tro at hun samtykket (...)

Hennes passivitet får betydning av å være grunnlag for samtykke i tiltaltes subjektivitet. I andre

saker får offerets passivitet en helt annen betydning:

Retten er ikke i tvil om at fornærmede følte seg truet til samleiet. (...) etter rettens oppfatning kan det heller ikke være tvil om at tiltalte forsto at han tiltvang seg samleie ved sin truende atferd, *selv om fornærmede ikke gjorde motstand.*

Uttrykk for en rettighetsorientert diskurs kommer her frem. Hun kan ha blitt voldtatt også ved passivitet. Den samme forståelsen lå til grunn for revidering av seksuallovgivningen. Denne innebærer en forståelse av at ofres valgmuligheter er begrenset i en voldtektssituasjon og at passivitet derfor ikke kan forstås som ekvivalent med samtykke. Likevel posisjoneres ikke aktivitet som nødvendighet for samtykke. Setningen ”selv om hun ikke gjorde motstand” innebærer en forutsetning om at mangel på motstand i andre tilfeller *kan* forstås som legitimert grunn for samtykke i tiltaltes subjektivitet.

Johnson og Sigler (1997) viser til at menn forventes å være aktiv i forløpet til sex, mens kvinnen forventes å sette grensene i ”forføringsprosessen”. De knytter overgrep til å springe ut vanlige heteroseksuelle praksiser hvor misforståelser kan oppstå i forbindelse med innlærte kjønnsroller i forhold til initieringen av sex. I et ”forførelsesforløp” hvor det forventes at mannen tar initiativet og strekker strikken så langt som han ”får lov” til å gå av kvinnen, legges mye ansvar for utfallet på kvinnen (Johnson og Sigler 1997: 19). Samtidig kan en forventning om at kvinnen kan gjøre seg ”kostbar” og ikke alltid være særlig aktiv i den seksuelle prosessen gi rom for en forståelse av at overgriperen har mulighet til å misforstå henne. Svak grad av motstand kan forstås som tegn på villighet. En slik forståelse kan brukes til å legitimere at overgriperen kan misforstå. Ved en slik vurdering vil offeret kunne føle hennes handlinger eller forventede handlinger som egenskyldpåleggende. Rubin viser til at det eksisterer en forestilling om at sex er noe kvinnen gir og mannen tar. En kvinne kan derfor påføres skyld hvis hun signaliserer aktivitet som kan tolkes i retning av at hun har gjort seg ”tilgjengelig” eller burde visst at en mann kunne fått lyst på henne (Rubin 1975: 22). At passivitet kan tas til inntekt for en manns rett til å misforstå ligger en forståelse av *passivitet som aktivitet. Hun forstås som aktiv deltaker i en seksuell samhandling ikke bare ved å være aktiv, men også ved å være fullstendig passiv.* Hun passer da inn i en flertydig forståelse av kvinnens rolle i et heteroseksuelt forløp. En fortelling av at menn ikke stopper hvis kvinner ikke stopper dem, henger sammen med en fortelling om mannen som aldri sier nei til sex hvis han får

muligheten. Han tar for seg der han får lov og kan. Premissene for forståelsen av at menn kan misforstå hva en kvinne vil, kan illustreres på denne måten:

D1: Kvinner er aktive seksuelle subjekter.

D2: Kvinner er passive seksuelle subjekter.

D3: Menn er aktive seksuelle subjekter.

D4: Menn er mer seksuelle enn kvinner og tar sex når kvinner gir sex.

D1 og D2 kan synes å stå i et motsetningsforhold, men forstås likevel å kunne blandes sammen.

Ut fra de forskjellige diskursive uttrykkene kan en forståelse av kjønns seksualitet være:

- Fordi kvinner også er aktive når de er passive, og fordi menn tar i mot når kvinner gir sex, kan en (aktiv) mann misforstå hva en (passiv) kvinne vil. Ansvarer blir dermed også kvinnens.

En slik forståelse av seksualitet setter *alle menn* inn i en slik posisjon. Vurderingene som tas i bruk i retten om subjektiv uskyld for tiltalte kan være uttrykk for en slik heteroseksuell diskurs.

Vil ikke noen menn protestere på en slik kategorisering, og si at de aldri ville ha sex med en kvinne som ikke gir uttrykk for lyst? En fortelling om at menn "naturlig" er sterkere drevet av seksuelle behov enn kvinner, og at de samtidig kan ha grunn til å misforstå hva kvinner vil, posisjonerer alle menn som overgripere. Samtidig posisjoneres alle kvinner som ansvarlige for menns seksuelle handlinger. "Naturligheten" av menns sterkere seksualdrift er kort sagt en del av en dominerende deterministisk diskurs om forskjell mellom kjønn. Yter den menn (og kvinner) rettferdighet? En konkurrerende forståelse har i nyere tid kommet til gjennom fortellinger. Fortellinger om at menn ikke nødvendigvis har sterkere seksualdrift generelt enn hva kvinner har. Fortellinger om menn som ikke bestandig har lyst. En fortelling om seksuelt frustrerte kvinner som ikke får sex av menn som ikke har lyst. Særlig blant sexologer og gjennom media har slike fortellinger blitt fremmet.¹⁰ Hva hadde skjedd hvis denne forståelsen av seksualitet ble dominerende? En forståelse hvor kvinner er aktive og kjønnsdrift forstås som individuelt, ikke kjønnsspesifikt? Ville spørsmålet om mannens mulighet for å misforstå kvinnen bli like "naturlig" å ta opp til vurdering i rettens praksis? En forståelse av at begge kjønn kan ha ulyst, men også være like aktive når de har lyst. Ville det da vurderes som en selvsaghet at en mann kan ha grunn til å misforstå om en kvinne egentlig vil ha sex? Og hva ville da skjedd med vår forståelse av menn som voldtatte av kvinner? Ville det blitt mer "naturlig" å forstå kvinner som potensielle overgripere mot

¹⁰ Blant annet diskuterer VGs sex og samlivs psykolog Kristin Spitznogle temaet "Kan menn si nei til sex?" i vgbloggen: <http://www.vgb.no/687/perma/9982/>. Denne bloggen fikk raskt respons fra over 160 menn. Mange forskjellige forståelser av kjønn og seksualitet kommer her til uttrykk.

menn?¹¹ Jeg lar disse spørsmålene ligge til ettertanke, og diskuterer i neste avsnitt videre fokuset på subjektiv uskyld.

6.1.1 Et spørsmål om subjektiv uskyld.

Det rettighetsorienterte ønsket om å trekke fokuset vekk fra offerets motstand står i en diskursiv kamp med en heteroseksuell diskursiv forståelse om kjønns seksualitet og forløp. Dette kommer til uttrykk gjennom hvordan spørsmålet om tiltalte kan ha misforstått søkes avklart. Lovverket åpner for tolkning om at vurderingen av om tiltaltes utnyttelse av situasjonen skal være det sentrale. Paragraf a i seksuallovgivningen lyder: ”den som skaffer seg seksuell omgang ved vold eller ved truende atferd, eller har seksuell omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner er ute av stand til å motsette seg handlingen” (...) straffes med (...). Likevel er det en annen paragraf rettspraksisen trekker inn som leder vurderingen over på offerets adferd. *Fokuset på tiltaltes subjektive uskyld*. Det forstås altså ikke som en nødvendig normal praksis at seksualpartnere skal være helt sikre på at seksuell samhandling er frivillig. Forståelsen av at menn kan ha (god) grunn til å misforstå kvinners ønsker om sex står sterkt. En informant gir også uttrykk for at en slik vurdering kan være sentral:

(...) da vil jeg vel si at hvis det var slik at han trodde at hun egentlig var med på det, så vil det være formildende. (...) hvis han har i sitt hode tenkt annerledes. Enn han skulle (lagrettsdommer).

Spørsmålet om subjektiv uskyld i vurderingen av skyldtema og straffverdighet, åpner altså for et paradoks. Ønsket om å trekke fokuset vekk fra offerets atferd gjennom revisjon av seksualparagrafene blir ikke nødvendigvis vellykket i praksis. Hvordan vi oppfatter kjønnets seksualisert handling kan altså, mulig uintentert, ”kjøre over” forståelsen av at passivitet ikke nødvendigvis er det samme som samtykke. Ansvar legges dermed heller ikke hos overgriperen alene. Med dette som grunnlag for vurderinger av skyldtema i retten blir det interessant å se på hvordan rettspraksis legger føringer på *når* offerets atferd skal vurderes.

¹¹ En liten anekdote i sammenheng med dette spørsmålet. Ang. dommen (tidligere referert til i fotnote 9) hvor offeret var en mann og overgriperen var en kvinne. Før saken kom opp var den en del omtalt i media. Flere venner, kjente og ukjente jeg snakket med om hva de mente om saken gav uttrykk for at dette bare var humbug. At en mann skulle ha blitt ”seriøst voldtatt” av en dame ble møtt med latterliggjøring eller avvisning. Noen gav uttrykk for at han ”selvsagt tar det han får” men sikkert skulle teste systemet, eller dekke over utroskap mot dama si. Noen gav derimot uttrykk for at dette helt klart kunne være en

6.1.2 Grenseoppgangen for vurderinger av offerets atferd.

I forarbeidene til endringene i straffeloven som ble innført høsten 2001, Ot. Prp. Nr 28 ”Lov om endringer i straffeloven m.v. (seksuallovbrudd) ” understrekes det at:

Fornærmedes seksualmoral eller seksuelle atferd *utenom den konkrete saken* er også uten betydning for straffutmålingen og det vern vedkommende skal ha mot voldtekt. Det er heller ikke noe formildende moment at fornærmede har utnyttet den bevegelsesfrihet som ellers er vanlig i vårt samfunn, selv om dette i den konkrete saken har økt risikoen for overgrepet (ot.prp.nr 28 1999-2000:38).

Rettighetsdiskursen er en underliggende forståelse som ligger til grunn for denne uttalelsen. Hun skal ikke forstås å ha egenskyld ut fra hvem hun er eller sin seksuelle vandel, men ha rettigheter som alle andre. Samtidig uttrykkes en forståelse av at hennes atferd kan ha betydning i *gjerningsøyeblikket*. Det er med andre ord også i bearbeidelsen av straffeloven lagt opp til at kvinnens atferd i en del voldtektssaker kan tas med i vurdering. *En slik åpning gir derimot ikke nødvendighet av å fortolke passivitet hos offeret som aktivitet*. Det er rettspraksis som legger føringer på tolkingen av lovens anvendelse. En informant viste til rettspraksis: trekk ved fornærmedes atferd, utenom det som skjer i handlingsøyeblikket, akkurat i det den seksuelle handlingen skjer, skal ikke være utslagsgivende for bedømmelsen av en voldtekts strafferettslige vurdering. Hva tiltalte eventuelt måtte ha fått inntrykk av *forut for* selve voldtekten – skal ikke være vurderingsgrunnlag i forhold til skyldspørsmålet og om han har skjönt at hun ikke vil:

Og der er min klare oppfatning at der er det enkelte lagmenn som ikke er dyktige nok når de holder rettsbelæring. (...) forholdet er at her er det veldig viktig hva som er gjerningsøyeblikket. *Skylden skal foreligge i gjerningsøyeblikket. Og hvis gjerningsøyeblikket er når han begynner å kladde på denne jenta, det er klart da skal han frifinnes*. Men det er ikke det som er gjerningsøyeblikket. Gjerningsøyeblikket er når han klemmer til. For å gjennomføre dette. (...) Og der tror jeg det er en del lagmenn som ikke er flinke nok i de tilfellene til å understreke overfor lagretten at det er det tidspunktet de må se på og *hva vedkommende har trodd om handlingene før er irrelevant*. Og der tror jeg det ligger en forklaring på noen av frifinnelsene i juryen (Høyesterettsdommer).

I dette eksempelet dreier spørsmålet seg om saker hvor voldtekten har startet med frivillig flørt, men endt opp som et overgrep. I grunnlaget for vurdering av skyldtema virker det også inn for-

ståelser om heteroseksualitet. Det er ikke bare mannens skyld som i praksis tas opp til vurdering. Ved å trekke inn kvinnens atferd i vurderingen av hans subjektive egenskyld, tas også hennes egenskyld igjen implisitt opp til vurdering. Kvinnen skal ikke skyldpåklegges selv om hun ha utvist ”seksualisert atferd” forut for overgrepet som kan tolkes som villighet. Det er hvorvidt tiltalte har skjønt at hun ikke ville ha sex som er det aktuelle – der voldtektens handlingsøyeblikk forstås å ha startet. I en slik sekvensiell avgrensning av forløpet, avgrenses også hvordan voldtekt skal forstås. I denne avgrensningen ligger det derimot også to internt motstridende forståelser om vurderinger av skyldtema. Hvordan høyesterett fastslår at kvinners atferd forut for et overgrep ikke skal vektlegges er et uttrykk for en forståelse av at skylden ligger hos overgriperen og ikke offeret. Dette er uttrykk for at *overgrep som vold og forståelser av seksualitet skal ikke blandes sammen*. Rettighetsdiskursen kan forstås å ligge til grunn. Paradoksalt nok kommer likevel spørsmålet opp om hvordan *mannen kan ha tolket* hennes atferd. Hennes mulige egenskyld er derfor fremdeles et tema. Fokuset forskyves til hennes atferd i det overgrepet skjer – som kan påvirke hans oppfatning av om hun vil eller ikke. Eller som dommeren uttaler det ”når han klemmer til”. Forståelsen av hvor en gjensidig forførelse slutter og et overgrep begynner som sekvensielt *forløp* forskyves. Hun er ikke lenger skyldig fordi hun kysset han frivillig forut for voldtekten. Hun kan likevel være (med)skyldig hvis han har hatt ”grunn til å misforstå” henne der overgrepet forstås å ha startet. Hvilken betydning får så offerets atferd i praksis?

6.1.3 Forhandlinger i retten – når vurderes kvinnens atferd som grunnlag for subjektiv uskyld?

Hvordan grensene settes for når ofres atferd i praksis vurderes, varierer. Fornærmedes atferd forut for selve voldtektssituasjonen får ulik betydning i ulike saker. Ikke overraskende er det særlig fremtredende i frifinnelsene at kvinnens atferd forut for overgrepet i størst grad trekkes inn. Retens forståelse av hendelsesforløpet er viktig som vurdering av skyldtema. Der det sås rimelig tvil om overgriperens subjektive opplevelse av voldtekten, vil ofte kvinnens atferd i større grad være et tema. I en av frifinnelsene står de mot hverandre ord mot ord og det er lite fysisk bevis og ingen vitner. Mangel på bevis er ofte et problem i voldtektssaker. Kampen om den mest troverdige fortelling er det spillet som utkjempes mellom de involverte. Samme handling kan tolkes som del av svært forskjellige forløp (Frønes 2001: 111). Der tiltalte har innrømmet at det har vært ”seksuell” kontakt er ofte scenariet slik at tiltalte forsøker å overbevise retten om at handlingen var fri-

villig sex, mens fornærmede fremmer en fortelling om at handlingen var vold(tekt). I den saken jeg nå skal vise til som eksempel baseres vurderingene på en troverdighetsvurdering hvor tiltalte frifinnes. Fornærmede får likevel økonomisk oppreisning. Det vil si at retten ikke har gode nok bevis til å dømme han, men at det likevel anses som sannsynlig at hun ble voldtatt i oppreisnings-spørsmålet som ikke stiller like strenge krav til bevis.

I denne saken kjenner fornærmede tiltalte fra før. De har en gjensidig forståelse om at hun skal stå modell for han og hun har latt seg frivillig fotografere med bar overkropp. Dette trekkes inn av retten i troverdighetsvurderingen:

Retten finner det rimelig å anta at en slik fotosesjon innebærer en ikke ubetydelig intimitet og viser til fornærmedes forklaring om at tiltalte underveis bemerket hennes vakre bryster og hvor godt hun kledde svangerskapet. Retten viser også til det som er nevnt ovenfor om at han strøk hennes hud for å få bort merker etter stropper.

Fotograferingen, kommentarene og berøringen får betydning som tegn for rettens definering av om det har foregått sex eller vold og da særlig for hva tiltalte kan ha trodd. Kvinnens villighet til å la seg fotografere og berøre av fotografen tolkes inn som tegn i en vurdering av hennes generelle villighet til å ha seksuell omgang med han. Videre sier retten:

Retten finner det rimelig at man ikke kan se bort fra at fornærmedes senere fortvilelse og atferdsendring, *når den særegne stemningen man kan anta at var til stede*, kan skyldes hennes anger og følelse av å ha gjort noe som for henne personlig var galt og at det ved en psykologisk prosess skjedde en endring i oppfatningen om hva som virkelig hadde funnet sted. Retten finner derfor at det ikke kan utelukkes at tiltalte oppfattet at han handlet med fornærmedes samtykke.

Retten trekker dette inn i vurderingen av om tiltalte visste at han handlet galt. Retten sier ikke noe om at hun skulle ha noe bakenforliggende motiv for å anmelde, men at kvinnen senere kan ha rekonstruert hendelsen for seg selv til å *tro* at hun ble voldtatt. I det at det for henne personlig skulle oppleves å være galt er et uttrykk for at tilfeldig sex innebærer skam for kvinner og retten tillegger denne kvinnen en slik følelse. Hun taper ikke bare rettssaken, men får et sterkt uttrykk fra retten gjennom denne formuleringen at hendelsen som voldtekt bare har foregått i hennes egen fantasi. Ved å trekke inn fornærmedes atferd som foregikk i tid forut for selve handlingen slik det her gjøres får dette i praksis betydning for vurdering av fornærmedes troverdighet. Det ser her ut til at hva tiltalte eventuelt måtte ha trodd *før* selve handlingen faktisk vektlegges av

retten – slik høyesterettsdommeren over påpeker at det *ikke* skal gjøres. Selve voldtekten foregikk senere i en annen etasje enn der fotosesjonen fant sted. Vurderingen av hendelsen som overgrep eller sex strekkes dermed ut over ”i det han klemmer til”. Tegn fra tidligere på kvelden tolkes inn som del av en forførelse og overføres til forståelsen av det mulige overgrepet som sex. Hvorvidt dommerne kjenner eller følger rettsbelæringen fra høyesterett i forhold til hva som skal vektlegges i vurderingen av skyld i forhold til grenseoppgangen av kvinnens atferd, kan dermed også få betydning for vurdering av skyldtema.¹²

I kontrast fikk fornærmedes atferd og intensjon om å ha sex mot betaling med tiltalte ikke betydning i en voldtekt mot en prostituert. Her er det selve gjerningsøyeblikket retten vektlegger i skyldspørsmålet og vurderingen om han har skjønt at hun ikke ønsket sex. Hennes atferd rettet mot å ha frivillig sex med tiltalte forut for voldtekten vektlegges ikke. Her påpeker retten:

(...)voldtekt er en grov integritetskrenkelse og er å betrakte som sådan også om offeret er en prostituert, i en situasjon hvor vedkommende ellers var rede til å gjennomføre kjønnslig omgang med gjerningsmannen mot betaling.

Her påpekes dermed eksplisitt at hennes seksualiserte atferd ved forutgående villighet *ikke* skal ha betydning i vurderingen av om det har foregått en voldtekt eller ikke. Vurderingen av overgrepet som sekvensielt forløp forstås å begynne fra og med da offeret ble tvunget. I en annen sak, en bekjentskapsvoldtekt, trekkes tegn som forstås som seksualisert atferd fra fornærmede inn i troverdighetsvurderingen:

Hennes uriktige forklaring (...) svekker for øvrig hennes troverdighet rent generelt, et inntrykk som forsterkes av at hun også benekter å ha massert tiltaltes skuldre ved tidligere restaurantbesøk, noe både han og hennes ektemann har fortalt (...).

¹² Gjennom rekrutteringen av informanter, fikk jeg en forståelse av at det ikke bare var tidspress som gjorde at mange ikke ønsket å stille opp. Rettssakene fordeles etter tilfældighetsprinsippet. Med tanke på hvor få voldtektssaker som kommer opp i retten hvert år er det mange dommere som knapt har vært borti denne typen saker. Flere uttrykte også manglende erfaring med voldtektssaker som grunn for at de ikke ville stille opp til intervju. Dette i seg selv var også en kilde til informasjon om hvilken erfaring mange dommere har med voldtektssaker. Siden det er få som har hatt flere voldtektssaker er det sannsynlig at hvilken informasjon de har om gjeldende rettspraksis blir spesielt viktig som grunnlag for vurderinger av straffverdighet og straffutmåling. Dette kan innebære at forskjellig kjennskap til rettspraksis også kan bidra til noe forskjellige vurderinger i slike saker. Hva aktor og forsvarer trekker inn i rettssakene av eksempler fra rettspraksis kan få større betydning hvis dommerne selv ikke har gravet frem relevante høyesterettsavgjørelser.

Det vises til at det er løgnen som svekker hennes troverdighet, men hvorfor er det interessant for retten i det hele tatt å belyse hvorvidt hun har massert tiltaltes skuldre forut for voldtekt i tid? At hun har massert skuldrene hans ser ut til å anses som et tegn på seksualisert intimitet siden det overhode tas opp. Et uttrykk for at hun kan ha vært seksuelt interessert i tiltalte. Hennes tidligere handlinger blir dermed også et tegn på at det påståtte overgrepet kan ha vært sex og ikke vold.

I en annen sak fremstilles offer og overgriper som bekjente. Tiltalte dømmes for voldtekt og voldtektforsøk av flere kvinner ved forskjellige anledninger. Retten oppsummerer flere likhetstrekk ved overgrepene. To av disse likhetstrekkene var:

(...)Ingen flørting eller seksuelle tilnærmelser på forhånd (...) lokket offeret til sin egen leilighet (...)

Hva om det hadde vært flørting på forhånd og de hadde blitt med han i den tro at de skulle ha sex? Dahl (1994) sier: ”det er også kvinner det legges sosialt normerte bånd på mht. hvordan de bør oppføre seg, hvor de bør oppholde seg, når, og for hvilket formål. Når en kvinne bryter slike normer, tilsier praksis – også den rettslige – at hun risikerer voldtekt. Hun gjøres på et vis medskyldig i mannens overgrep mot henne (...)” (Dahl 1994: 206). Forståelsen Dahl viser til står i kontrast til rettighetsdiskursen som posisjonerer skyld hos overgriperen alene. Den kan ses som et uttrykk for en heteroseksuell diskurs som posisjonerer kvinner og menn i forskjellige roller i seksuelle forløp. Der menn forstås som det aktive seksuelle kjønn som tar sex når kvinner gir, blir det også mulig å forstå offeret som egenskyldig. Voldtekt kan forstås som ”misforstått sex”. Uttrykk for forståelser av ofres egenskyld gjennom forløpet forut for overgrepet, eller mangel på egenskyld kommer også til uttrykk på andre måter. I noen saker påpekes det at skylden helt og holdent er tiltaltes. At retten ser det nødvendig å påpeke skyldspørsmålet slik kan innebære det motsatte. I en overfallsvoldtekt uttaler retten:

Begge kvinner kom fullstendig uforskyldt opp i situasjonene (...).

Ved at det overhode anses som noe poeng i å nevne at noen har kommet ”fullstendig uforskyldt” opp i en situasjon impliseres det også at man kan være ”ikke helt fullstendig uforskyldt” for det

som har skjedd. Liknende utsagn finner også en annen undersøkelse (Domstolsrapporten 2001:66). Skyldpåføring av offeret tilslører gjerningsmannens ansvar (Domstolsrapporten 2001: 67). At kvinner ikke nødvendigvis anses å komme uforskyldt opp i situasjonen ligger implisitt i vurderingene av subjektiv uskyld for tiltalte.

I dette avsnittet har jeg vist at når i forløpet kvinners atferd vurderes, ikke er konsekvent. Hva hun har gjort som forstås som seksuelle tegn en stund forut for overgrepet trekkes paradoksalt nok inn i vurderingen av noen saker. I andre saker avvises det som relevant for fortolkningen av voldtekt. Også her står altså diskurser om heteroseksualitet og rettigheter i kamp med hverandre i fortolkningen og forhandlingene retten bruker for å definere voldtekt og skyldtema. I neste avsnitt vil jeg vise at det ikke bare er dommere og overgripere som er innenfor en heteroseksualitetsdiskurs som tillater en mann å misforstå hva en kvinne vil. Ofrene kan også forstå voldtekt i lys av en slik diskurs.

6.2 Ofrenes innskriving i den heteroseksuelle diskurs.

En av de fornærmede uttrykte overraskelse ved anmeldelse av vold fra sin mann. Hun ble overrasket over at politiet anså overgrepet som en voldtekt:

Under avhøret kom det frem at hun hadde blitt voldtatt. Politikonstabelen som avhørte henne forklarte at hun virket overrasket over at man så på forholdet som voldtekt fordi hun var gift med gjerningsmannen.

Grunnen til denne overraskelsen var at hun var gift med mannen. Hun knytter sin forståelse av sex i ekteskapet til den gamle forestillingen om sex som *plikt*. Der hvor sex er plikt kan heller ikke voldtekt være et alternativ. Retten avviste hennes oppfatning av hendelsen som relevant for skyldspørsmålet når tiltaltes forsvarer forsøker å bruke dette som argument for ufarliggjøring av overgrepet:

(...) fremsto hele situasjonen så truende at hun ikke våget å motsette seg tiltaltes vilje. Hvorvidt hun da oppfattet voldtekten som lovbrudd er uten betydning for saken (...)

Retten holder seg til jussen og rettighetsdiskursen som definerer voldtekt i ekteskapet som en mulighet. Her ”krasjer” forståelser av voldtekt på nytt. Hva hun måtte tro om sex som plikt blir

derfor ikke relevant for rettens definisjon av voldtekt. Den heteroseksuelle diskursen av sex som plikt, skyves unna til fordel for rettighetsorienterte diskursen om alles rett til å styre sin egen kropp. Rettighetsdiskursen virker med andre ord også inn på diskurser om heteroseksualitet, og er med på å skape kamp om definisjonene av heteroseksualitetsforløp. Flere undersøkelser viser til ofres egne fortolkninger som bærer preg av at de skriver seg inn i en heteroseksuell diskurs i fortolkning av overgrep. Mange kvinner kan ha vanskelig for å vurdere overgrepet som voldtekt når gjerningsmannen er en kjæreste, en hun har flørtet med eller vært interessert i (Flemmen:1999: 151).¹³ Jenter kan selv mene at offeret kan ha skylden selv ut i fra hvordan hun har handlet forut for overgrepet (Flemmen 1999: 153, jf. Jeffner:1998). Studier finner også at det er særlig i overgrep hvor overgriperen er en helt ukjent at ofrene tilskriver gjerningsmannen mest skyld for voldtekten, mens ofre som voldtas av en de kjenner ofte føler mer egenskyld (Johnson & Sigler 1997: 58,66). I relasjoner hvor offer og overgriper har hatt et seksuelt forhold vil både kvinner og menn sjeldnere definere seksuelle overgrep som overgrep (Shotland & Goodstein 1992: 756-765). En grunn for at ofre kan ha vanskelig for å definere seg selv som ofre, kan være fordi noen kvinner forstår sex i ekteskapet som plikt. En annen grunn kan være forståelsen av en manns mulighet for å misforstå hva en kvinne vil. Egenskyldpåleggelse kan være relevant i ofres egen fortolkning av hva som har skjedd. Den dominerende forståelsen av voldtekt som begått av en fremmed gjør at mange kvinner ikke definerer seg som voldtatte selv om ektefellen har tvunget sex på dem (Russel 1990:43). I hennes studie så bare 6 av 87 (7 prosent) av kvinnene som var utsatt for voldtekt i ekteskapet på hendelsen som voldtekt, selv om de følte seg seksuelt mishandlet (Russel 1990: 52). Flemmen (1999) viser til uttrykk menn gir for at de ikke ser enkelthendelser hvor de har påtvunget sex som voldtekt (Flemmen 1999: 168 - 169). Ringheim (1987) viser gjennom intervjuer med dømte voldtektsmenn at overgripere ikke alltid anser handlingene som voldtekt. Johnson og Sigler (1997) viser til at mange overgripere ikke definerer overgrepene de begår som voldtekt, og mange ofre for voldtekt definerer ikke seg selv som voldtaktsofre (Johnson og Sigler 1997:2). Hvis offeret internaliserer egenskyld for overgrepet kan det føre til at hun ikke definerer overgrepet som en voldtekt eller seg selv som et offer. Hvis menn forventer at kvinner skal stritte litt i mot i det seksuelle forløp kan det være at de ikke ser sin aggressive adferd som vold. Bourdieu

¹³ Russel (1990) viser til at hun i sin forskning har funnet at holdninger om at sex i ekteskapet fremdeles ble sett på som en manns rett og en kvinnes plikt av mange også på 80-tallet i USA. Dette gjaldt ikke bare menn. Mange kvinner anså ikke tvungen sex i ekteskapet som voldtekt, men som plikt. Russel viser til at dette selv lå grunnleggende i det kristne ekteskapsløftet hvor kvinnen lovet å adlyde mannen.

(2000) sier noe om hvordan de dominerte tar de dominerendes perspektiv:

”De som domineres tar i bruk kategorier som er konstruert ut fra de dominerendes synspunkt på dominansrelasjonene, og får således disse kategoriene til å fremstå som naturlige. Dette kan lede til en slags systematisk selvkritikk, for ikke å si selvforakt (...)” (Bourdieu 2000: 43 - 44)

Inkorporering av dominerende forestillinger om kjønn og seksualitet kan ligge som grunnlag for hvordan kvinner ofte selv føler skam og skyld hvis de blir utsatt for seksuelle overgrep. Den samme diskursen om heteroseksualitet kan virke inn på fortolkningen av voldtekt, både for offer og overgriper.

Bourdieu beskriver hvordan de som domineres tar de dominertes perspektiv som symbolsk makt. Dette passer inn i forståelsen av hvordan ofre og overgripere deler fortolkningskategorier og hva det kan føre til i praksis for voldtekts ofre:

”(...) gjennom hvilke de dominerte ofte uvitende og stundom mot sin vilje bidrar til sin egen underlegenhet ved lydløst å akseptere de pålagte grensene, tar ofte form av *kroppslige emosjoner* – skam, fornedrelse, skyhet, angst, skyldfølelse (...) (Bourdieu 2000: 47).

Når fortolkningskategoriene for voldtekt deles av ofre og overgripere, og samme diskurser virker inn på deres forståelse av overgrep, blir det mer synlig hvordan en del ofre kan dele en oppfatning med overgriperen om at han kan ha misforstått og at offeret selv kan ha hatt noe skyld. Både ofre for voldtekt og overgripere skriver seg inn i samme heteroseksuelle diskurs ved sin tolkning av hva som har skjedd. En slik innskriving kan for ofrene være en viktig grunn til at mange kvinner ikke anmelder voldtekt, som jeg viste i kapittel 4. Forståelser av heteroseksualitet kan føre til at ofre ikke vet om det var voldtekt, eller at hun kan føle skyld fordi hun på et eller annet vis kunne oppfattes som ”tilgjengelig”. Et annet utslag av heteroseksuell forståelse hos ofrene kan være at de ikke anmelder av skamfølelse, redsel for å ikke bli trodd og fordømt av andre, eller bagatelliserer overgrepet. Flere studier har funnet en sammenheng med tradisjonelle syn og hvorledes ofre og overgripere tolker voldtektssituasjonen (Johnson & Sigler 1997: 67). Dette innebærer også at menn som voldtas av kvinner ikke nødvendigvis vil tas på alvor. En forestilling om at alle menn alltid ønsker sex når de kan få det fører til at menn som voldtas av kvinner latterliggjøres eller ikke ses som ”ekte” ofre (Johnson & Sigler 1997: 78).

Flemmen (1999) viser til at kvinners selvbilder er preget av madonna/hore symboliseringene i vår kultur. Hun beskriver diskursene om denne dikotomien som internt selvmotsigende for kvinnen:

Diskursen som konstruerer kvinnelige subjekter både som aktive seksuelle subjekter og som ”billige” og ”lettvinde” og horer dersom de posisjonerer seg som sådanne, er ett eksempel på hvordan en diskurs kan være internt selvmotsigende (Flemmen 1999: 211).

Hun sier videre:

Aktiviseringen av en underforstått kulturell enighet omkring hore og madonnafigurenes atferd bidrar til å gjøre kvinner tause om svært mange av de krenkelsene de utsettes for. Disse symboliseringene er en del av kvinners situasjon i vår kultur og de får derfor også kvinner til å føle seg ”medskyldige” i de krenkelsene hun utsettes for (Flemmen 1999: 175).

På samme vis kan noen overgripere distansere seg fra å se seg selv som overgriper ut fra heteroseksuelle forestillinger om at det er han som er aktiv og kvinnen er passiv i det seksuelle forløpet, samt ut fra en forestilling om at kvinnen gjerne gjør seg litt ”kostbar” hvis hun er ”ærbar” (madonna), men egentlig ønsker sex. Uttrykk for uvilje, motstand eller fravær av samtykke kan derfor oppfattes av overgriperen for å egentlig ikke være ment som reell motvilje. Dahl viser til at nei – betyr - ja filosofien har bidratt til uklare oppfatninger om samtykkets status i seksuelle forhold. Dens hovedbudskap er at kvinner egentlig vil, derfor er det bare å stå på til hun gir etter. Hun viser til at juridisk innebærer dette budskapet en sterkere eller svakere formodning for at samtykke foreligger, avhengig av situasjonen og kjennetegn ved offeret (Dahl 1994: 221). Oppfatningen av nei – betyr ja har kanskje blitt svekket som en dominerende forståelse ettersom rettighetsforståelsen har fått en sterkere posisjon. Jeg finner ikke rettslige vurderinger som jeg tolker som uttrykk for en forståelse av at nei betyr ja. En annen versjon er derimot høyst levende: forståelsen av at *mangel* på nei ofte kan fortolkes som ja. Et klart uttrykk for ja forutsettes ikke.

At en heteroseksuell diskurs er en del av ofrenes fortolkninger av voldtekt, kommer til uttrykk gjennom hvordan fornærmede noen ganger trekker inn sin kledning og atferd. Noen ganger trekker hun inn klær på en måte som sannsynligvis er ment å signalisere til retten at de selv ikke hadde ”seksuelle intensjoner”. Hun fremsetter seg selv som passiv. I en av ekteskapsvoldtektene skrives det om fornærmedes forklaring:

Fornærmede forklarte at hun gikk tidlig til sengs om kvelden. Hun hadde på seg tykk genser/nattkjole ”for ikke å by seg frem”.

I en annen sak hvor tiltalte og fornærmede ikke kjente hverandre fra før, hvor hun lot tiltalte få sove over i sin leilighet, sier fornærmede i sin forklaring:

Hun hentet en sovepose og anviste ham plass på gulvet. Selv la hun seg i sengen med fulle klær.

I en dom hvor overgriperen er en bekjent av fornærmede er det notert om hennes forklaring:

Fornærmede forklarte at det ringte på døren etter at hun hadde gått og lagt seg. Hun gikk til døren og så gjennom kikkhullet at det var tiltalte. Hun var bare iført en topp og truse og fortet seg å ta på en bukse for å ”skjule seg”.

Kvinnene påpeker sin kledning uansett forhold til overgriperen. Utover kvinnes egne forklaringer av hendelsesforløpet nevnes ikke klærne mer av retten. Hvorvidt det får betydning for rettens vurdering er derfor umulig å vite. Det kan stilles spørsmål om hvorfor det anses sentralt å ta med slike utsagn i den endelige dommen, hvor de viktigste trekkene tas med. Samtidig er det viktig å påpeke at dommeren skal ta med partenes forklaring i dommen. Så lenge fornærmede har forklart seg slik skal det i hovedsak tas med. Det kan derfor ikke trekkes slutninger om at deres kledning får betydning for dommernes vurderinger. At fornærmede velger å nevne det i forklaringene av hendelsesforløpet er derimot et uttrykk om at de selv anser det av betydning for fremstillingen av deres egen troverdighet. Ved at kvinnene påpeker at de hadde kledd seg sømmelig gir de uttrykk for at de var passive og ikke gav han ”signaler han kunne misforstå”. Kledningens beskrivelser forstår jeg som uttrykk for tegn til retten om at hun selv ikke var interessert i seksuell omgang med tiltalte. Frønes (2001) beskriver voldtattets kledning som symbolsk metonym hvor antrekket anklages for å være bærer av en fortelling som en så bare må forvente at andre søker å innfri (Frønes 2001: 103). Kvinnene som viser til sin kledning i disse sakene kan tenkes å se sitt antrekk som et metonym på at de ”ikke la opp til det selv.” Gjennom slike beskrivelser gir også fornærmede uttrykk for muligheten til at hun også vurderer det premiss som ofte vektlegges i voldtektssaker; nemlig muligheten for tiltaltes uskyld hvis han hadde hatt grunn til å misforstå henne. Retten kommenterer ikke kvinnes forklaring om hvordan de har brukt klær og atferd som signaler på utilgjengelighet. Hvorvidt hennes atferd i denne forstand nevnes uoppfordret fra

vitnet eller er svar på spørsmål fra rettens representanter kommer heller ikke frem. Uansett gir kvinnenens beskrivelser av klær som tegn på utilgjengelighet innblikk i hvordan *kvinnene selv tenker seg inn i den hegemoniske heteroseksuelle diskurs*.

I de foregående avsnittene har jeg sett på hvordan fokuset på tiltaltes subjektive uskyld i retten møtes gjennom en vurdering av fornærmedes atferd. I praksis fører dette til (mulig uintendert) egenskyldpåleggelse av voldtekts ofre. Jeg hevder at en forståelse av at menn kan ha grunn til å misforstå hva kvinner vil, deles av rettslige representanter, av ofrene selv og av tiltalte. Jeg har også sett på motstridende og paradoksale vurderinger og fortolkninger av når i forløpet forut for overgrepet kvinners atferd vurderes i forståelsen av voldtekt. Jeg vil i neste avsnitt gå inn på normative spørsmål og problematisere betydningen prinsippet av subjektiv uskyld i voldtektssaker.

6.3 Det rettslige kravet om tiltaltes subjektive uskyld – konsekvenser i praksis.

Straffelovskomiteen av 1922 foreslo adgang til å gå under minstestrafen når det forelå særlige formildende omstendigheter. Særlig var dette aktuelt hvis krenkede ”ved tvetydig opptreden har gitt anledning til forbrytelsen”. Det ble gjennomslag for 2 års minimum, i stedet for 3 års minimum, for slike særtilfeller. I 1963 ble minstestrafen for voldtekt med samleie satt ned til 1 år hvor en av begrunnelsene var ofrenes ulike verneverdighet. Historiske lovtekster gir en eksplisitt beskrivelse av ofres ulike vern som ikke kommer like tydelig frem i dagens lovtekster (Dahl 1994: 215). Som jeg mener å ha vist er derimot ikke forståelsen om mulig egenskyld hos offeret fjernet fra rettspraksis. Selv om den i dag ikke lenger uttrykkes eksplisitt som vurdering av ”ofres tvetydige opptreden som kan gi anledning til forbrytelsen”, kommer den til uttrykk gjennom vurderinger av tiltaltes subjektive uskyld. Kravet om subjektiv uskyld gjelder for alle typer straffesaker, men i denne oppgaven har jeg sett på noen implikasjoner kravet kan få i voldtektssaker. Jeg hevder at ofre ansvarliggjøres for tiltaltes subjektive uskyld. Dette er implikasjoner som springer ut fra *vurderinger som tas i betraktning* om subjektiv uskyld. De er muligens ikke intendert, men like fullt praktisert.

Det kan klart innvendes at der samtykke har foreligget har det heller ikke skjedd en voldtekt. Kravet om samtykke ligger innbakt i seksuallovgivningen (Flemmen 1999: 127). Offerets mulig-

het for lyst kan vanskelig utelukkes i saker der tiltalte nekter for at overgrepet var ufrivillig. En forutsetning om at en overgriper kan ha grunn til å misforstå en *passiv kvinne* står derimot i kontrast til en forutsetning om *samtykke*. I en vurdering av passivitet som ”ja” faller krav om faktisk samtykke bort for vurderinger av voldtekt. Det viktige i rettens vurderinger blir derfor ikke foreliggende samtykke. Fravær av det forstås også som samtykke i hans bevissthet når offeret har vært passivt og det godtas at overgriperen misforsto.

En nylig endring i sedelighetsparagrafene viser at det har blitt stilt spørsmål ved de vurderingene som praktiseres. En paragraf om *uaktsom voldtekt* åpner i dag for at hvis retten finner det rimelig at han burde skjönt at hun ikke ville, selv om han ikke skjønte det, kan han like fullt dømmes. Det var det underliggende spørsmålet om hva en overgriper *kunne tillate seg å ikke forstå* som førte til innføringen av uaktsom voldtekt som en ny del av straffeloven. En dommer uttaler:

(...) Og det er at vi fikk jo denne bestemmelsen om uaktsom voldtekt. (...) og det som selvfølgelig er bakgrunnen for denne bestemmelsen som omtrent ikke har blitt brukt er jo at en del tiltalte har som strategi at de anfører at ”jeg trodde motstanden var symbolsk.” det er jo den situasjonen dette først og fremst vil gjelde (...) (høyesterettsdommer).

Uaktsom voldtekt skal kunne benyttes i de saker hvor det er rimelig at han burde skjönt at hun ikke ville, selv om han ikke gjorde det. Informanten nevner at noen tiltalte anfører at de trodde motstanden var symbolsk. Her kommer det til uttrykk en heteroseksuell forståelse hvor tiltalte i denne sammenheng anser et nei for et ja og hvor kvinnen forventes å være passiv mens mannen forventes å presse på. Uaktsom voldtekt er altså opprettet for å *unngå* at nettopp en slik forståelse skal kunne føre til frikjennelse. Denne intensjonen er paradoksal i kontrast til hva som vurderes i voldtektssaker. Retten vil neppe (særlig ikke i den offisielle begrunnelsen) gå til det skritt i dag å gi offeret eksplisitt skyld for at hun ble voldtatt som den foreslåtte formildende omstendighet Dahl viser til av 1922. Det er likevel en underliggende forståelse av kvinners ansvar for menns seksualitet som fortsatt ligger som basis for vurderinger om *hva tiltalte ikke forsto* om en kvinnes villighet. Det forstås å ligge i hans hode, men begrunnes i hennes oppførsel. Dommeren uttrykte at bestemmelsen om uaktsom voldtekt har blitt lite brukt.

Anne Robberstad viser til:

Voldtektssaker skiller seg ut fra andre straffesaker ved at den siktedes handling ikke er straffbar

hvis kvinnen har vært inneforstått med den, eller den siktede har trodd at kvinnen var inneforstått med den. Bevisførselen dreies derfor over på om hun var med på det frivillig eller ikke, eller om han har trodd at hun var det. (Folketingstidende 1979-80, tillæg A, spalte 464 i Robberstad, 2003: 20). Siktetes tro om hennes samtykke gjelder så fremt siktetes tro ikke er grunnet i selvforskyldt rus. (strl. §§42 og 45) (Robberstad 2003: 59). Fordi handlingen ikke er straffbar hvis tiltalte har trodd at kvinnen samtykket eller var inneforstått med å ha seksuell omgang, må man gå nøye inn på hennes uttalelser og opptreden i hendelsesforløpet (Robberstad 2003: 59).

I andre straffesaker er voldshandlingene straffbare i utgangspunktet, så lenge ofrene selv ikke har samtykket. I voldtektssaker er handlingen i utgangspunktet straffri så fremt offeret ikke har hatt fravær av samtykke. Likevel leder ikke fravær av samtykke nødvendigvis til straffbarhet. Hvis overgriperen vurderes til å subjektivt ha misforstått, kan han være juridisk skyldfri (Dahl 1994: 220-221). Dahl foreslår:

I den prosessuelle praksis bør man først undersøke om manglende samtykke, eller fremtvungen samtykke, som objektivt straffbarhetsvilkår er oppfylt. Fornærmedes utsagn, eventuelle vitner som har hørt eller sett, tegn etter vold mv. vil som vanlig være en del av denne bevisføring. Men av hensyn til en verdig behandling av fornærmede som person og en mer helhetlig forståelse av voldtektsforbrytelsen, bør man først fastslå den bevismessige sannsynlighet for riktigheten av fornærmedes fremstilling, slik hun opplevde situasjonen av tvang. Dersom man finner at hun har vært tvunget, kommer spørsmålet om hans skyld: Om han var klar over at hun ikke hadde samtykket. Ved en slik klarere oppspalting kan rettergangen bli mer egnet til å gi begge parter rett: *Hun er voldtatt, men han er ikke voldtektsmann i straffelovens forstand* (Dahl 1994: 219).

Hvorfor det ikke hovedsakelig fokuseres på spørsmål om foreligget samtykke er interessant.¹⁴

Det kan innvendes at sex jo er lovlig når begge parter samtykker, og at kvinnens seksualiserte atferd derfor kan være av betydning for denne typen saker. Har hun sagt ja til sex, så er det tross alt ikke voldtekt. Fokuset er derimot ikke på om hun har sagt ja, men om hun har sagt nei. Ved å ha et hovedfokus på om det har foreligget klart samtykke vil kanskje vurderinger i voldtektssaker i større grad dreies vekk fra offerets mulige egenskyld? En fremstilling som også fokuserer på subjektiv uskyld ut fra kvinnens passivitet mener jeg vil åpne for et grunnleggende problem. Gjennom å gi gjerningsmannens opplevelse av hvordan han har vurdert kvinnens atferd så stor betydning for vurderingen av skyldtema *anerkjennes og reproduseres videre forståelsen om til-*

¹⁴ Diskusjon om innlemmelse av vurderinger av samtykke i sedelighetslover er ikke noe nytt verken i Norge eller enkelte andre land. Blant annet ble et "samtykkeskjema" sendt rundt som latterliggjøring av kriminalisering av ekteskapsvoldtekt blant senatorer i staten Montana. Latterliggjøringen gikk ut på at for at mannen ikke skal risikere å bli anklaget for voldtekt må kvinnen skrive under på at hun vil ha sex før den seksuelle omgangen starter. Redselen for at mannen ikke skulle få nok rettsbeskyttelse lå i latterliggjøringen. Samtykkeloven ble for øvrig avvist (Russel, 1990: xviii).

*regnelige overgriperes rett til å misforstå passive ofre.*¹⁵ Er en kombinasjon av vurderinger av samtykkespørsmål og subjektiv uskyld forenelig med hverandre? Det kan stilles spørsmål ved hvorfor et stort fokus ofte er på tegn som tolkes som hennes *seksuelle atferd*, og ikke hovedsakelig på om det har foreligget atferd fra overgriperen som offeret kan ha opplevd som *tvang eller truende atferd*. Ved å fremdeles fortsette å fokusere på kvinnens atferd som mannen kunne misforstå, vil påføring av kvinners egenskyld fortsette å være en viktig del av vurderingen av skyldtema. Passivitet vil fortsette å kunne gis betydning som aksept. Når en voldtektssak er anmeldt forutsettes det at fornærmede *hevder* hun ikke har samtykket. Nå er det en gang slik at bevisbyrden skal i norsk rett ligge på anklager, ikke på tiltalte. I saker hvor fornærmedes seksualiserte atferd trekkes inn er det derimot også offerets egenskyld som i praksis må motbevises. Det er med andre ord ikke bare hans skyld anklager må bevise. Jeg vil tydeliggjøre med ran som kontrast¹⁶. Er fornærmedes givervilje et gjennomgående tema i ransaker? Hadde hun gitt han penger før? Det kan jo hende at hun gav han penger nå også? Var det såkalte ransofferet passivt da han stakk handa i veska hennes? Da kan vel raneren tro at han faktisk fikk pengene? Ble hun egentlig ranet, hun gav han jo en femmer tidligere på kvelden, det så jo alle! Det trekkes lite i tvil om en person som ikke er utilregnelig i gjerningsøyeblikket ikke har forstått at han eller hun har begått et ran. Hvorfor skal det fortsette å være så "naturlig" å vurdere om en overgriper skulle kunne misforstå om han har voldtatt eller ikke? For å sette det litt på spissen, vil ikke frihet fra straff ved subjektiv uskyld også innebære at dømte voldtektsmenn som fremdeles mener at de ikke har voldtatt, egentlig har blitt utsatt for justismord? Siden han er dømt på tross av subjektiv opplevelse av uskyld, koker det ned til en vurdering om hva *han kunne tillate seg* å ikke skjønne. Flemmen sier:

(...)Hva er akseptabelt for en tiltalt å påberope seg ikke å skjønne? (...) Min påstand her er at det er dette som er det avgjørende punktet i diskusjonen om subjektiv skyld, og det er et punkt som ikke eksplisitt adresseres (Flemmen 1999: 135).

Smart (1994) påpeker at kvinners historier om voldtekt blir beskåret i den rettslige behandlingen.

¹⁵ Dette er kanskje naivt å tro at en forestilling om kjønnsforskjell i praksis skal kunne overskrides på denne måten. Jeg går kanskje i samme "felle", som jeg mener de diskursive opposisjoner jeg avdekker i denne oppgaven representerer, ved å tro at flere likhets orienterte endringer ved pennestrøk skal kunne overstyre dominerende diskursive kjønnsforståelser.

Gjennom hvordan spørsmålene vinkles i retten begrenses mulighetene fortolkningene av voldtekt-ten:

(...) a woman is not allowed to tell her own story of rape, only what is deemed relevant in legal terms will have any influence (Smart 1994: 33).

Hun sier videre:

This legal process of narrowing down the possible interpretations of behavior is, in turn, linked to laws `claim to truth`. This is because law is a powerful voice or signifier which has the authority to assert that the version of events it allows to prevail is the only thruth of the event (Smart 1994: 34).

Kunne kvinnens egen historie om voldtekt vært et relevant fokus i retten hvis fokuset utelukken-de var på om *tiltalte* har utvist truende atferd eller brukt tvang, slik at det er rimelig at hun har opplevd seg voldtatt? Hvis hun opplever seg voldtatt er hun like voldtatt uavhengig av tiltaltes subjektive oppfatning av om han er skyldig eller ikke. Jeg påstår ikke at retten ikke vurderer til-taltes atferd og intensjoner, det gjør de helt klart. De vurderer derimot også tiltaltes subjektive uskyld gjennom hans fortolkning av ofres passivitet i situasjonen.

Vil uaktsom voldtekt i praksis fungere som usynliggjøring av spørsmålet om det egentlig er nød-vendig å fokusere på hva tiltalte kunne misforstått? Eller vil paragrafen om uaktsom voldtekt i tiden fremover fremmes i voldtektssaker av tiltaltes forsvarer som forsøk på å unnskyldte overgri-peren med at ”ja, han burde skjönt det, men gjorde det ikke” og i praksis føre til lavere straff? Er det mulig å voldta noen uten å mene det? Dette er neppe mulig uten en integrering hos overgripe-ren av heteroseksuelle forestillinger om at villige kvinner kan være fullstendig passive, og at an-svaret for hvor langt det skal få gå legges hos kvinnen. Det er nettopp antagelsen om at menn kan misforstå en kvinnes ønsker om sex som ligger til grunn for den ”naturlige” vurderingen av kvin-nens atferd i vurderingen av tiltaltes subjektive skyld i voldtektssaker. Veien fra burkaens betyd-ning kan synes lang, men er den egentlig det? Ansvarer kvinnen pålegges for mannens (u)gjerninger er den samme. Johnson og Sigler (1997) påpeker at det ikke bare er det historiske patriarki eller syn på at kvinner kan ha lagt opp til overgrep selv som skaper toleranse for over-

¹⁶ Domstolsrapporten trekker inn en liknende sammenlikning av ran og voldtekt. De gir uttrykk for en forståelse av at en ranet neppe ville bli mistenkt for å ønske å bli ranet, mens det i voldtektssaker ofte kommer til uttrykk gjennom påstander at offeret kan være medskyldig (Domstolsrapporten 2001: 52).

grep mot kvinner. Også lovverk som gjør det vanskelig for kvinner å bli hørt i retten eller anmelde, er med på å skape toleranse for seksualisert vold (Johnson og Sigler 1997: 25). Med disse spørsmålene og betraktningene vil jeg la diskusjonen ligge og gå over på analyse av andre paradokser i rettens praksis. I neste kapittel vil jeg se på forskjellige betydninger relasjonen mellom offer og overgriper kan få.

7: KAMPEN OM DEFINISJONENE: RELASJONERS BETYDNING.

7.1. Hva er en relasjon?

Jeg vil i denne dette kapitlet vise hvordan relasjoner forstås og vektlegges av retten i forhold til straffverdighet. Jeg vil vise at også her foregår det paradoksale vurderinger. For å bli voldtatt inngår det et underforstått premiss om at det er utført en handling med en eller annen form for makt. En utledning fra funnene i kapittel 6 er at en underliggende forståelse for voldtekt, nemlig makt, for mange i størst grad tydeliggjøres der hvor offeret forstås som å ikke kunne ha misledet overgriperen. Men hva er makt? Begrepet er flertydig og kan defineres på mange måter.¹⁷ Sørhaug (1996) definerer makt, på Webersk vis, som evnen til å få folk til å gjøre ting de ellers ikke ville ha gjort (Sørhaug 1996: 22). Denne definisjonen er anvendelig i forståelsen av voldtekt som handling. Jeg vil i denne delen av oppgaven se på andre vurderinger som har med forståelse av makt og voldtekt å gjøre – relasjonen mellom offer og overgriper. Jeg vil vise hvorledes relasjonsvoldtekter og voldtekt begått av ukjent person måles opp mot hverandre og får betydning for vurderinger av straffverdighet. Foucault (1995) forstår makt å bare kunne eksistere i relasjoner (Foucault 1995: 107). Jeg vil vise at makten (voldtekten) likevel ofte forstås som tydeligere der det vurderes å foreligge en ikke-relasjon mellom offer og overgriper. ”Relasjon” er et diskursivt begrep og kan brukes forskjellig til forskjellige formål. Forskjellige mennesker kan ha forskjellige oppfatninger om hva en relasjon ”er”. En voldtekt begått av en ukjent person vil også kunne bli forstått som å ha foregått i en slags ”relasjon”. Slik kan all voldtekt sies å ha foregått i forskjellige maktrelasjoner. Hvordan retten anvender og definerer relasjonsbegrepet er interessant. Hvor grensen settes for hva som forstås som ukjent overgriper og voldtekt begått i en relasjonskontekst er ikke entydig. Hvordan retten anvender begrepene varierer. Det er særlig interessant at retten faktisk ser denne formen for relasjon (eller ofte ansett som ikke – relasjon) mellom offer og overgriper som spesielt straffverdig. I tilfeller der en voldtekt er begått av en person offeret kun har pratet litt med på forhånd, blir relasjonen ofte ikke entydig definert. Noen ganger avvises slike voldtekter som overfall fordi offer og overgriper har hatt en form for innledende kontakt. Andre ganger karakteriseres relasjonen som ”ukjent overgriper.”

¹⁷ Jeg vil ikke bruke tid på å diskutere maktbegrepet i denne oppgaven. Det er et felt som kan fylle en hel oppgave i seg selv. Men en forståelse av makt er et underliggende premiss for forståelse av voldtekt.

7.1.1 Relasjonens betydning for forståelsen av det ideelle offer.

Nils Christie (1986) viser til at statustildeling som offer trer frem tydeligere jo mindre nærhet det er mellom offeret og overgriperen (Christie 1986: 17-30). Slik sett vil en voldtatt kvinne lettere bli ansett som et "ekte offer" hvis gjerningsmannen er en fremmed.

En konsekvens av at offerstatusen trer tydeligere frem ved at overgriperen er en fremmed, kan være at offeret ikke bare blir mer synlig for andre som et idealoffer, men også i sin egen fortolkning. Det kan derfor være lettere å gå til anmeldelse av overgrep hvor overgriperen passer bedre inn i bildet av den fremmede. En grunn til dette kan være at der hvor offer og overgriper ikke på forhånd har hatt noen innledende kontakt vil det neppe stilles spørsmål om offeret selv kan ha gitt overgriperen "grunn til å misforstå." Slik får den heteroseksuelle forståelsen av kvinners egen-skyld, betydning for nærheten og relasjonen mellom offer og overgriper i vurderingen av skyldtema. En rapport kan være illustrere hvorledes heteroseksualitetsdiskursen får praktisk betydning på denne måten. Domstolsrapporten (2001) fant at i sedelighetssaker mot barn ble det gjennomgående vurdert som skjerpende omstendighet om overgrepet var utført av en som sto i et omsorgs eller tillitsforhold til fornærmede. Her fant de et skille ved barn i 13-14 års alder hvor fornærmedes adferd i økende grad ble trukket inn. Særlig gjaldt det ved såkalte "kameratvoldtekter" eller overgrep begått av en (tidligere) kjæreste (Domstolsrapporten 2001: 64). Det er tenkelig at et skille settes i slik alder hvor jentene i økende grad forstås som mulig delaktige i en seksuell relasjon. Barn forstås tradisjonelt ikke å være premissleverandører for seksualitet, men som rene ofre. Når de når en viss alder hvor kroppslige tegn knyttes til seksuell modning, kan en slik forståelse i økende grad endres, selv om barna fremdeles kategoriseres som barn i juridisk forstand. Der hvor jenter forstås som seksuelle aktører innenfor en heteroseksuell diskurs som posisjonerer kvinner i ansvarsstilling for gutter og menns handlinger, trer mulighetene for egenskyld inn.

En annen side ved diskursene rundt offer og overgriper er hva Christie (1986) viser til: at vi har lettere for å fordømme de vi ikke selv sammenlikner oss med (Christie 1986: 17-30). Jo mer vi kan distansere oss selv fra overgriperen, jo tydeligere fremstår han som en sannsynlig gjerningsmann. Slik vil offeret fremstå som et tydeligere offer hvis gjerningsmannen er en person vi finner det sannsynlig at kan begå handlinger vi selv ikke kan identifisere oss som kapable til. Den fremmede innvandrer og overfallsmannen passer bedre inn som tegn i bildet av en overgriper enn en kjæreste, venn eller ektemann. Menn som vanligvis står i nære relasjoner til oss og som vi identifiserer oss med er ofte vanskeligere å forstå som overgripere. Er en ukjent overgriper i til-

legg fremmedkulturell vil han som fremmed på to måter, både i forhold til oss selv som gruppe og som i ikke- relasjon til offeret. Slik tydeliggjøres han som overgriper i manges forståelse av hvordan overgrep foregår. Von Der Lippe skriver:

Gruppetilhørighet er noe vi alle trenger, men en type er særdeles lite frivillig. En symbolsk fobi kjennetegner menneske som sådant – fobi for negativt ladede merkelapper på en sjøl. En symbolsk realisme, manifestert via språkfetisjisme, preger med jevne mellomrom en del av begrepsbruken om ”de andre”. De tillegges fra tid til annen, og særlig i kjølvannet av alvorlig kriminalitet, kollektive ”innskrifter” eller karaktertrekk vi sjøl ville ha oss frabedt (Von Der Lippe 1999: 95).

Dette kan være med på å forklare hvorfor det kan være vanskelig å godta at voldtekt oftest begås av våre ”egne” sønner, kjærester, ektefeller, fedre, venner og brødre. Det er da også lettere å tolke offeret til kanskje å være den som lyver, eller den som har forledet de menn som vi gjenkjenner oss i og som er i roller vi forbinder med nærhet og trygghet. Bildet av den fremmede som gjerningsmann kommer tydelig frem i materialet. Fremmedkulturelle er tiltalte i 17 av 21 dommer. At fremmedkulturelle er overrepresentert blant tiltalte betyr ikke nødvendigvis at ikke- etniske nordmenn er mer tilbøyelige til å begå voldtekt enn etniske nordmenn. Det kan være at det er en skjev fordeling i hvem som anmeldes for voldtekt og skjevhet i hvilke saker som kommer videre i rettssystemet. Som jeg i kapittel 4 har vist er det også mye som taler for at svært mange som voldtas av noen de kjenner velger å ikke anmelde overgrepet. Samtidig ser det ut til at totalt sett er det bare en liten brøkdel av voldtekter som overhodet anmeldes. Det er grunn til å stille spørsmål ved om voldtekts ofre har lettere for å anmelde ikke etniske nordmenn og utenlandske overgripere, fordi de selv forstår det mer entydig som en voldtekt. Det kan også være at de forventer å ha større sjanse for å bli trodd. Det er også svært få av sakene i mitt materiale hvor de involverte står i et nært forhold til hverandre. Kun i to av sakene var de involverte gift. I en av sakene var de venner, mens to saker dreier seg om tidligere kjæresteforhold. Fire saker er bekjenskaper i mer eller mindre grad. I de fleste sakene har de så vidt vært i kontakt med hverandre forut for overgrepet, eller de er ukjente for hverandre. Likevel er det få som begrepsfestes i rettsavgjørelsene som overfallsvoldtekter hvis offer og overgriper på forhånd har vært i snakk med hverandre. Dikotomien nære/fremmed i forhold til hvem som passer best inn i bildet av en overgriper vil kunne virke inn både i kvinnes vurdering av overgrepet, men også for vurderingene av skyldtema og straffverdighet. I de neste avsnittene vil jeg se nærmere på hvilke paradoksale

betydninger forståelser av nærhet og distanse i relasjoner mellom offer og overgriper kan få for rettens vurdering av skyldtema og straffverdighet.

7.1.2 Forståelser av overfall.

Betegnelsen "overfall" er en straffeskjerpende omstendighet i rettspraksisen. Som nevnt i kapittel 5 skal forståelsen av konsekvenser ligge innbakt i straffenivået. Overfall er et slikt straffeskjerpende moment i rettspraksisen, men ikke betegnet i straffeloven. Det blir derfor aktuelt for dommere å vurdere om voldtekten var overfall eller ikke. Hva som skal inngå i definisjonen av overfall er ikke lovdefinert. Ved at begrepet "overfall" ikke er definert i loven, åpnes det for egne tolkninger hos dommerne. Det er en tosidighet i hvilken betydning "overfallsvoldtekt" får som mer straffverdig. I kraft av økt straffverdighet ved overfall sender retten også ut signaler om at det anses som en verre form for voldtekt. Fravær av skjerpende omstendigheter impliserer nødvendigvis "mindre ille" enn det som er skjerpende. Det kan også få betydning for ofrenes vurdering av seg selv som ofre eller ikke hvis overgrepet passer inn i en slik definisjon. Det er derfor interessant å se hva retten legger som kriterier for å definere overfall. Dommerne bruker overfallsbegrepet forskjellig. Også dommerne og fornærmedes aktor eller bistandsadvokat kan være uenige om definisjonen av overgrep. Hvis offer og overgriper kun har blitt kjent litt samme kvelden defineres voldtektene oftest ikke som overfall. Det nevnes i de fleste sakene hvorvidt tiltalte og fornærmet kjenner hverandre fra før av eller ikke. Dette nevnes ofte av de involverte parter i deres forklaringer. Hvordan de har møtt hverandre den aktuelle dagen er en gjennomgående en del av forklaringen. Retten legger forholdet mellom de involverte ofte til grunn i sin vurdering av straffverdighet. Innenfor en av sakene trekkes det fram i erstatningskravet at gjerningsmennene var ukjente for offeret. Dette ser ut til å trekkes inn fra bistandsadvokaten for å vise til deres manglende bekjentskap som en skjerpende omstendighet. I to saker påpeker dommeren at det *ikke* dreier seg om en overfallsvoldtekt ut fra aktors påstand om overfall. Slik pågår det en kamp i retten om hvordan voldtekten skal defineres. Ettersom overfall skal være straffeskjerpende kan aktor ha interesse av å definere voldtekten som overfall. Tiltaltes forsvarer kan ha interesse av å få frem at de kjente hverandre fra før. Dommerne er derimot ikke alltid er enig i de definisjonene som fremmes. En sak kan illustrere dette:

Aktor har i sin prosedyre antydnet at den voldtekten tiltalte har begått har flere likhetstrekk med en

overfallsvoldtekt. Det er retten ikke enig i. Tiltalte og fornærmede kjente hverandre. Fornærmede ble frivillig med tiltalte både i taxien og bak lavblokken der voldtekten fant sted.

Bekjentskapet beskrives med at de var ”på hils”. I saken får både *relasjonen* mellom offer og overgriper, men også *offerets handling* betydning for rettens definering av overgrepet. De kjente hverandre litt og hun ble med han frivillig for å gjemme seg for en taxisjåfør. Ligger det under en vurdering av om overgrepet har vært overfall, at offeret har mindre mulighet for egenskyld? Blir hun forstått som et mer ”ekte offer når hun ikke på forhånd har kunnet kommunisere med overgriperen? Argumentene som ligger til grunn for definisjonen av overgrep som ikke-overfall kan tyde på at slike uuttalte forståelser slår inn. Hvorfor forstås hun ikke som overfalt hvis hun har pratet med og blitt med overgriperen til gjerningsstedet? Den hegemoniske forståelsen av at en voldtekt begås av en helt ukjent person ligger ofte til grunn for definisjonen av ”overfall”. Flere studier viser til at ofre ansvarliggjøres hvis de har blitt med gjerningsmannen til åstedet, eller hvis de burde ha forutsett at de kunne bli voldtatt (Johnson & Sigler 1997: 91).

I en annen sak hvor bekjentskapet har vart noen timer, definerer retten voldtekten som overfall. Tiltalte ble med offeret hjem for å låne telefonen og så fikk lov til å sove over:

Når det gjelder handlingens grovhet, legger retten i skjerpende retning vekt på at fornærmede ble antastet da de var alene på hennes hybel, og hun hadde få om ingen muligheter til å komme unna situasjonen. Tiltalte var nærmest en helt ukjent person for fornærmede, og han utnyttet den tilliten hun hadde vist ham grovt. Voldtekten har derfor etter rettens oppfatning preg av å være en overfallsvoldtekt.

Sakene står i kontrast til hverandre ved at ofrenes atferd får forskjellig betydning for defineringen av overgrepet. I den siste saken får ikke dette at offeret lot tiltalte sove over i sitt eget hjem betydning for om voldtekten betraktes som overfall eller ikke. Tiltalte forstås som ukjent person for offeret, slik den tradisjonelle overfallsforståelsen krever. I forrige sak får det derimot betydning at offeret blir med overgriperen bak en blokk for å gjemme seg for en taxisjåfør. Begge ofre hadde noe kontakt med overgriperne forut for overgrepet, men det får forskjellig betydning for om det betraktes som overfall eller ikke. I en vurdering hvor offerets atferd får betydning for defineringen av overgrep ligger det innbakt en ide om egenskyld, selv om det ikke nødvendigvis er ment slik. En annen sak hvor offer og overgriper var ukjente for hverandre, men hvor fornærmede var prostituert illustrerer poenget videre:

Retten finner *ikke* at overgrepet her kan karakteriseres som en overfallsvoldtekt, ut fra den innledende kontakt mellom partene og også fornærmedes hensikt med å begi seg til åstedet sammen med tiltalte.

Ved å la offerets handlinger få betydning for defineringen av ”overfall” synliggjøres en holdning av at ofre tildeles større eller mindre grad av offerverdighet. Når noe betegnes som overfall innebærer det videre at kvinnens mulighet for egenskyld faller bort. Ved at hun er overfalt stilles det ikke spørsmål om overgriperen har skjønt at hun ikke ville. Ved å være overfalt ligger det implisitt at hun heller ikke kunne ha hatt noen anledning til å forføre eller mislede overgriperen. Hun fremstår som et legitimt offer. At kvinnen ikke tolkes til å ha egenskyld eller frivillig ha hatt sex når overgrepet forstås som overfall, kommer også frem i en uttalelse fra en informant:

(...) for eksempel den grove klassiske formen er sånn overfall ikke sant hvor kvinnen går alene og blir dratt inn i busker eller ja, blir direkte overfalt og det kan du si da vil det jo være ja, kan du si enklere fakta. Overgriperen har liten grunn til å tro at retten kommer til å si at det er noen særlig frivillighet i sånne tilfeller. Mens du har det andre ytterpunktet da, kan du si at hvis man blir med hverandre hjem. Og det ender med en eller annen ”festsofaseanse” og så er det ett eller annet tidspunkt hvor den ene vil og hun ikke vil (...)(lagrettsdommer).

Dommeren påpeker også at det å bli med noen hjem ikke er å si ja til samleie, men i slike tilfeller vil ofte tiltalte påberope frivillighet fra kvinnen og at dette er noe retten må ta stilling til. Fordi tiltaltes subjektive uskyld er sentral som vurdering av straffverdighet og skyldtema, blir kvinnens atferd et sentralt tema. En av informantene gir sin fortolkning av overfall:

(...)loven har jo ikke begrepet ”overfallsvoldtekt”, men jo mer dette har karakter av overfall, jo mer vil det kunne påvirke straffenivået. (...) Men de viktigste momentene ved dette med overfallsvoldtekt, det er brutaliteten (høyesterettsdommer).

På spørsmål om hvorfor dommeren tror at overfallsvoldtekter anses som særlig straffverdige sier dommeren:

(...) jeg tror hovedgrunnen er at en ser det slik at dette får enda grovere karakter, når en går på en sti og plutselig hopper det en ut av en busk. Og kaster seg over vedkommende. (...) jeg tror at det er først og fremst at en ser det slik at det at påhoppere.. å bli utsatt for det er grovere...ee...i karakter (høyesterettsdommer).

Her kommer det til uttrykk at den hegemoniske forståelsen av voldtekt anses som verre enn andre

former for voldtekter, og at det er dette som er overfall.

Forståelsen av ”den ukjente overgriper” som ekte voldtekt er dominerende. En annen forståelse av nyere dato kan være at ”alle voldtekter er overfall”. Dette åpner for videre fortolkning av retts varierende vurderinger om hva overfall ”er”. Forskjellige forståelser av ”overfall” reflekterer forskjellige diskursive elementer i kampen om voldtektsdefinisjonen. Korte bekjenskaper kan være lettere å kunne ”sammensmeltes” med en hegemonisk forestilling om ”overfall” enn voldtekter som begås i nære relasjoner. Som videre illustrasjon på de dikotome diskursene om hva overfall kan forstås som, vil jeg vise til et utdrag fra et intervju som omtaler begge forståelsene av overfall:

Nei, men altså overfallsvoldtekter det er jo altså... en voldtekt er jo alltid overfallsvoldtekt. Men det jeg tror man mener med det er altså voldtekt av ukjent gjerningsmann. Det er vel mer det. Altså en voldtekt er jo alltid...det ligger jo i ordet vold – tekt er jo alltid i og for seg et overfall (tingrettsdommer).

Først viser dommeren til at overfall er med ukjent gjerningsmann. Deretter defineres alle voldtekter som overfall. Ved å kalle alle voldtekter for overfall kommer også en annen underliggende betydning av overfall som begrep: alle ofre er fullstendig uforskyldt i det som har skjedd.

I dette avsnittet har jeg vist at forskjellige forståelser av overfall kan få betydning for hvordan forskjellige mennesker definerer voldtekter. Hva som får betydning for om overgrepet defineres som overfall eller ikke, kan være relasjonen mellom offer og overgriper og fornærmedes atferd. Begrepet ”overfall” som straffeskjerpene konsekvens innebærer derfor i praksis en tilsløring av et underliggende tema som vurderes i forhold til grad av straffverdighet, nemlig mulighet for egenskyld. Like viktig er det at forskjellig forståelse av hva begrepet ”overfall” innebærer kan få paradoksale vurderinger i praksis. Noen ganger forstås overfall som voldtekt kun som begått av helt ukjent gjerningsmann, andre ganger ikke. I neste avsnitt vil jeg se på et annet paradoks. Hvorledes nære relasjoner kan få forskjellig betydning for vurderinger av straffverdighet i rettens praksis.

7.1.3 Paradoksale vurderinger av relasjoner.

En informant uttaler i et intervju med spørsmål om voldtekter begått i et forhold hvor partene har hatt et seksuelt forhold slik:

(...) for at det er ekstra skjerpende fordi vedkommende, eller fornærmede hadde et ekstra tillitsforhold til vedkommende og det i de sakene jeg har hatt har det vært skjerpende (tingrettsdommer).

I den ene av ekteskapsvoldtektene nevner retten:

I skjerpende retning legges stor vekt på at tiltalte ved en rekke anledninger og over relativt lang tid grovt har krenket sin hustru ved de straffbare handlinger han er funnet skyldig i. Han har på det mest alvorlige utnyttet den situasjon og avhengighetsforhold hun var i og krenket henne som kvinne og ektefelle (...)

det nevnes også:

(...) (hun) har dessuten vært forsvarsløs ut fra de forholdene som preget samlivet.

Dette står i kontrast til en annen ekteskapsvoldtekt hvor tillitsbrudd eller avhengighetsforhold ikke nevnes overhodet. Tvert i mot ser deres relasjon ut til å få en formildende vurdering. Forsvareren har i denne saken vist til en annen sak hvor forsvareren har anført at:

Relasjonen mellom overgriper og fornærmede etter rettspraksis er et sentralt straffutmålingsmoment i voldtektssaker.

Han viser også til:

(...) voldtekt av ens partner av kvinner flest vil oppleves som mindre krenkende sammenliknet med overgrep fra fremmede.

Dommeren kommenterer:

(...) det i utgangspunktet bør vises forsiktighet med å tillegge tidligere samliv vekt i formildende retning. Dette har fått departementets tilslutning jf. Ot. Prp. Nr 28 (1999-2000) side 38. Som et generelt synspunkt kan jeg slutte meg til dette, og jeg tillegger momentet liten vekt i vår sak.

Likevel viser dommeren videre til:

Det må allikevel legges vekt på at domfelte og fornærmede levde sammen i ekteskap da voldtek-

tene fant sted. Selv om domfelta handlinger åpenbart var svært krenkende, har de en annen karakter enn der man står overfor voldtekt som er utøvet av en *seksuelt fremmed person* og også der tidligere samlivspartner er gjerningsmannen. (...).

Her blir ikke bare tillitsbrudd utelatt som skjerpende omstendighet, men at partene var gift og har hatt sex før ser ut til å få en formildende vurdering. Vurderinger av straffverdighet henger også sammen med forståelser av konsekvenser for offeret. Synet på at voldtekter hvor partene har hatt en eller annen form for nærhet kan anses som mindre ille for offeret enn der hvor en helt ukjent er overgriperen, uttrykker også en av informantene:

(...) men jeg vil tro at det å bli overfalt ute på gata av en fremmed er en ganske grusom opplevelse i seg selv. I motsetning til altså på en fest hvor du holdt på å si sovner ved siden av kameraten som da forgriper seg på deg. (...) (lagrettsdommer).

Hvilken betydning relasjonen mellom partene får er med andre ord kontrasterende. En annen rapport finner også en ambivalens i hvorvidt relasjoner får straffeskjerpende eller formildende betydning i rettsvurderinger (Domstolsrapporten 2001: 4). Hva kan ligge til grunn for paradokset med at nære forhold i noen saker vurderes som mindre ille og i andre saker skjerpende? Den hegemoniske forståelsen som definerte voldtekt som begått av en fremmed, ligger til grunn for hvordan relasjonene mellom offer og overgriper får betydning i rettens praksis av straffverdighetsvurderinger. I tillegg til den hegemoniske forståelsen av overfall som "ekte" voldtekt, har den nyere fokuset på offertraumer i straffverdighetsvurderinger likhetsstilt overfall med større grad av traumer. Der en forståelse av hva som er "skikkelig" voldtekt følger en forståelse av hva som kan gi "skikkelige" traumer. Noen voldtekter vurderes derfor som mindre ille hvis offer og overgriper kjenner hverandre eller har hatt et seksuelt forhold. Noen ganger kommer det også eksplisitt til uttrykk at en hegemonisk forståelse av overfall kan anses å ha særlige skadevirkninger for offeret:

(...) det var tiltalte som overfalt dem (...) slik retten ser det er det allment anerkjent at overgrep av den art vi her står overfor – med kniv og på nattertid alene med ukjent gjerningsmann – har skadevirkninger nettopp av den art som er beskrevet ovenfor. Det finnes derfor godtgjort at vilkårene for å gi oppreisning er til stede.

At relasjonsvoldtekter kan vurderes å innebære mindre konsekvenser for offeret, kommer til uttrykk i enkelte saker. I en sak hvor retten avviser aktors henvisning til en prinsippavgjørelse som relevant for ekteskapsvoldtekt, Rettstien 1994 s 1552, sier dommeren:

I alle fall dreier det seg om en forbrytelse som i mange tilfeller er helt spesielt krenkende for offeret i den enkelte sak, og som kan ha store og langvarige psykiske skadevirkninger. Frykten for voldtekt legger også store begrensninger på mange kvinners opplevelse av frihet til å bevege seg ute alene. De verdiene som blir krenket spesielt ved enkelte former for voldtekt, bør ha et sterkt vern i vår straffelovgivning. Ut fra rettferdighetstanker – tanker om forholdsmessighet mellom skadevirkninger og straff for ulike lovbruddstyper – mener jeg det kan være grunn til å høyne straffenivået for noen typer av voldtektssaker (...).

Retten viser til at sakene aktor viser til over *ikke* er sammenliknbare med den aktuelle sak man her står overfor. Det antas med andre ord at voldtekt i ekteskapet også kan ha mindre konsekvenser for offeret enn i den klassiske forståelsen av overfallsvoldtekt begått av en fremmed. Men som jeg har vist i tidligere avsnitt er det en ambivalens i forståelsen av konsekvenser av voldtekt begått mot en ektefelle og om dette skal vurderes straffeskjerpende eller ikke. Hvordan overfall og relasjoner forstås av den enkelte dommer kan føre til paradoksale vurderinger. Det samme gjelder hvordan tillit og nære forhold forstås som skjerpende i enkelte saker og ikke i andre.

Samme heteroseksuelle diskurs som ligger til grunn for vurdering av ”overfall”, kan slå inn på hvordan traumer hos ofre forstås. Der hvor offer og overgriper kjenner hverandre blir forståelsen av voldtekt som sex eller vold oftere uklar. Hvis kvinnen ansvarliggjøres for hvor langt en mann får gå, kan hun som nevnt indirekte forstås som noe medskyldig hvis hun voldtas. I tillegg, som nevnt i kapittel 5, var voldtekt i ekteskapet tidligere ansett som umulig. Sex var forstått som en kvinnes plikt. Selv om forståelsen av sex som plikt er forsvunnet fra norsk rett, kan det være et uttrykk for en liknende forståelse når vold og sex blandes sammen og når relasjonsvoldtekter forstås som mindre ille. Annen forskning finner at voldtekt ufarliggjøres og fremsettes som mindre brutalt når det forstås i seksuelle termer (Domstolsrapporten 2001: 16). Forståelsen av overgrep som sex kommer eksplisitt frem i sitatet over som presiserer at voldtekten anses som ”mindre ille enn den som begås av en seksuelt fremmed person”. Også andre domsreferater viser hvorledes overgangen mellom forståelsen av overgrepet som vold eller sex blandes sammen:

(...) Innføringen må anses som skjedd som ledd i seksuell omgang mellom ektefellene som imidlertid tiltalte ikke var i fysisk stand til å gjennomføre på noen tilnærmet normal måte.(...)

Isolert sett kan det ses ut som om retten unnskylder tiltaltes overgrep. For å forhindre en slik misforståelse tar jeg med resten av sitatet:

(...) Retten anser det åpenbart at (fornærmede) aldri ga noen tilskyndelse eller noe samtykke til at tiltalte skulle føre flasken inn i henne, men retten anser det etter hennes forklaring bevist at hun ga uttrykk for at hun ikke ønsket at tiltalte skulle gjøre det og at hun mens tiltalte drev med flasken i hvert fall skrek på grunn av den smerten innføringen medførte.

For ordens skyld vil jeg nevne at det ikke er noe i domsmaterialet som tyder på at offer og overgriper hadde hatt noen innledende seksuell omgang som var frivillig fra fornærmedes side i denne sammenhengen. Det første sitatet kan derfor ikke tolkes å hentyde til noe innledende frivillig før overgrepet, men til overgrepet i seg selv. Forståelser av sex og av vold blandes. Overgrepet forstås ikke utelukkende som vold mot et annet menneske. Jo mer overgrepet forstås som sex, jo lenger unna kommer offeret fra forståelsen av henne som et idealofer. Som jeg har vist uttaler også dommerne seg om forskjellige antatte konsekvenser i traumer for ofrene ut fra relasjonen til overgriperen.

Som jeg viste i begynnelsen av dette avsnittet var det en ambivalens i forståelsen av relasjonenes betydning. Nære relasjoner kan også få straffeskjerpende betydning ut fra tillitsbrudd. I neste avsnitt vil jeg se litt på noen grunner til denne siden av paradokset.

7.1.4 Når voldtekten vurderes skjerpende grunnet i tillitsbrudd.

Det er ikke bare synet på individuelle rettigheter som har kommet til som en dominerende diskurs. Forståelser av kvinners seksualitet har gått gjennom diskursive kamper i historien. På 1800-tallet ble menn forventet å være drevet av naturlige drifter, mens kvinner ble forventet å ha kontroll over forholdet (Johnson og Sigler 1997: 16 jf. Rothman 1984). Kvinner har ikke alltid blitt forventet å være lite seksuelle. Johnson & Sigler (1997) sier:

As the nineteenth century emerged, the sexual nature of women began to be redefined. While women were expected to be sexual and passionate in the latter 1700s, they were expected to be moral and passionless in most of the 1800s (Johnson & Sigler 1997: 16).

Forståelser om at kvinner er seksuelle vesener som nyter sex og er aktive i det seksuelle forløp, ikke bare menn, konkurrerer i dag med forståelser av kvinner som objekter for mannens behov og aktive kvinner som " horer ". Sex utenfor ekteskapet som for få tiår siden ble betraktet som umoralsk, har i stor grad blitt akseptert. Forståelser om hva forhold er og innebærer er heller ikke dis-

kursivt stabile. Giddens (1999) mener at "rene forhold" er en ny måte vi forholder oss til hverandre på. Han forstår dette som noe nytt i den individualiserte moderne tid. Forhold er ikke nyttebaserte men preges av opprettholdelse for egen skyld. "Selveksponerende intimitet" særpreger forholdene hvor venner og par oppretter en dyp forståelse og kjennskap til hverandre ved kommunikasjon, deler sine tanker og viser følelser. I slike forhold vil tillit være fundamentalt viktig. Han sier at vi i den siste del av det 20. århundre har gått vekk fra at sex kun aksepteres i ekteskapet. Han mener at det har skjedd en frigjøring av sex knyttet til reproduksjon eller bare til lyst. Sex har blitt en akseptert måte å uttrykke kjærlighet på, og ikke bare noe som hører til reproduksjon i ekteskapet. Dette skiftet kaller han "plastisk seksualitet". Plastisk seksualitet innebærer at likhet mellom partnere er sentralt. En viktig del av denne typen forhold er at partene kommer til enighet om hvordan begge vil ha det seksuelt gjennom "selveksponerende intimitet" (Giddens: 1999: 10, 63, 138, 139). Uavhengig om hvor mye den private praksis er endret, er Giddens teori et uttrykk for et nytt diskursivt ideal. Likhetstanken blir i nære relasjoner viktig for betydningen av tillit. *Rettighetsdiskursen* kan ha virket inn på manges forståelse av hvordan heteroseksuelle forhold "bør" være. Tillit som begrep og som fundament for parforhold er imidlertid også sosialt konstruert.

Weber og Carter (2003) sier om tillit:

Our previous research has lead to a definition of trust as a socially constructed orientation between two people that is premised upon the belief that the other will take ones perspective into account when decision – making and will not act in ways that violate the moral standards of the relationship. Trust does not exist outside of the real or imagined presence of the other, and as such, is inherently a social phenomenon (Weber & Carter 2003: 19).

De sier videre:

Power inequality creates the opportunity for trust violation. The ideal for power distribution in most relationships and in our culture of egalitarianism in general is equality as expressed in an ideology of relationships that calls for mutuality, reciprocity and equal orientation to the other (Weber & Carter 2003: 61).

Tillitsbegrepets betydning i forståelsen av forhold, kan være uttrykk for at en rettighetsdiskurs har virket inn. En forståelse av forhold basert på tillit står i kontrast til en forståelse om sex i ek-

teskapet som en kvinnes plikt og en manns rett.¹⁸ ”Tillitsforhold er paradoksale fordi de består i gjensidige forventninger til noe som ennå ikke er realisert og som bare har eksistens i kraft av disse forventningene” (Sørhaug 1996: 23). ”Tillit blir derfor dristig og risikofylt fordi man aldri har noen garanti for at den ikke blir brutt”(Sørhaug 1996: 22). Tillit kan også sies å alltid stå i et forhold til makt. Makt truer alltid tillit. At tillitsbrudd også kan komme til uttrykk i relasjoner mellom ukjente, kan basere seg på samme forståelse som av maktmisbruk i nærere relasjoner. Der hvor tillitsbrudd brukes som skjerpende omstendighet kan det være underliggende en tanke om at en i et tillitsforhold ikke *har grunn* til å vente seg å bli voldtatt. I dette ligger det en form for tilstedeværelse av mulighet for egenskyld – men hvor kvinnen fritas for skyld. Dette kan stå i motsetning til de forhold hvor den seksuelle relasjonen vurderes formildende eller som implisitt ”ikke skjerpende” omstendighet.

For å kunne bevege seg fritt uten å utvikle angst for omverdenen er tillit helt nødvendig. Brudd på denne tilliten sanksjoneres også gjennom den hegemoniske forståelsen av overfall som skjerpende omstendighet. I seksuelle relasjoner posisjoneres et potensielt offer i en særdeles sårbar posisjon, hvor tilliten til partneren er fundamental, hvis forholdet forstås ut fra det perspektiv Giddens (1999) viser til. Han sier også at avhengigheten av andre er for et individ ”en primær kilde til ontologisk trygghet” (Giddens 1999: 96). Noen normative spørsmål, som jeg ikke har tenkt til å begi meg ut få å finne svar på her, dukker opp. Jeg vil likevel stille dem til ettertanke: Er tillit til å kunne bevege seg i det offentlige rom uten å bli utsatt for vold ”viktigere” å ivareta enn tillit til å kunne ha nære relasjoner uten å bli utsatt for vold? Er det mindre viktig å ivareta individers trygghet i nære relasjoner enn trygghet blant ukjente?

En ny forståelse av relasjoner hvor tillit og likhet har en sentral plass, blir stående i kontrast til den eldre dominerende heteroseksuelle diskurs. Dahl mener at når omstendigheter som at når offer og gjerningsmann lever sammen, eller er bekjente virker som formildende på straffverdictsvurderingene kan være en ”ny form for eldre tiders problemstilling om lavere vern for løssaktige eller beryktede kvinner” (Dahl 1994: 216). At tillitsbrudd i noen nyere saker også trekkes inn som skjerpende omstendighet, kan tyde på at den forståelsen Dahl viser til har fått en konkurre-

¹⁸ Giddens (1999) snakker om noe liknende. Han sier at tillit som kommer av ansvarlighet og åpenhet, er en rød tråd gjennom hele det demokratiske politiske system. Dette skiller seg f. eks. fra middelalderen, da rettigheter ble vunnet i kraft av ens posisjon i samfunnet. Han knytter dette til demokratiseringen av privatlivet og hevder at moderne intimitet og parforhold innebærer løfte om demokrati (Giddens 1999: 181- 185).

rende forståelse. En forståelse hvor det forventes at relasjoner bygger på likeverdighet, gjensidighet og respekt. En forståelse av forhold som bygger på en rettighetsdiskurs. I lys av denne diskursive orienteringen blir tillitsbrudd ved voldtekt det tydeligste uttrykk for brudd på likeverdighet mellom partene i et forhold. Denne diskursen kan også få betydning for andre former for relasjoner hvor tillit er en forventning. At dette gjøres viser en sak hvor tillit trekkes inn som straffeskjerpende element i en voldtekt hvor partene lenge hadde vært venner:

Retten finner at det ved straffutmålingen må legges vekt på i skjerpende retning at tiltalte har benyttet seg av den foreliggende situasjon ved at han kjente fornærmede og hadde hennes fortrolighet og tillit.

I en sak jeg har vist til tidligere kommer også tillit inn som vurdering:

Tiltalte var nærmest en helt ukjent person for fornærmede, og han utnyttet den tilliten hun hadde vist ham grovt. Voldtekten har derfor etter rettens oppfatning preg av å være en overfallsvoldtekt.

Dette er den samme saken jeg har vist til tidligere hvor gjerningsmannen skulle få sove over hos offeret. De hadde kjent hverandre noen timer. At forståelser av tillit, rettigheter og likeverd virker inn på vurderinger av flere relasjonsformer, også i en sak hvor offer og overgriper vurderes som ukjente for hverandre, viser at kontrasterende diskursive uttrykk får paradoksale betydninger i praksis. I den siste uttalelsen over ligger også tillitsbrudd som grunnlag for at voldtekten defineres som overfall. Alle voldtektstyper kan forstås å innebære tillitsbrudd. Enten gjennom tillitsbrudd til å kunne bevege seg trygt i omverdenen uten å bli utsatt for vold, eller til bestemte personer. Hvis tillitsbrudd kan være grunnlag for å kalle noe et overfall, også fra en ”nærmest en helt ukjent person”, kan det da ikke også være rimelig å si at alle voldtekter er overfall?

7.2 Seksualvandelens betydning for vurdering av straffverdighet.

Antatte konsekvenser for ofre legges i dag til grunn for straffverdighetsvurderinger. I dette avsnittet vil jeg se litt på hvilken betydning ofres *seksualvandel* kan få for antatte konsekvenser. En kvinnes seksualvandel har blitt brukt mot henne både i forhold til hennes troverdighet og hvorvidt det er sannsynlig at hun ville si nei til sex med en mann (Johnson og Sigler 1997: 23). Det er grunn til å spørre om det er en forestilling i dag om at kvinner som har ”dårlig” seksualvandel antas å få mindre traumer av voldtekt enn ”rene” kvinner. Johnson og Siegler (1997) viser

til flere studier som finner at kvinner som har lite seksuell erfaring oftere oppfattes som uskyldige ofre (Johnson og Sigler 1997: 91). En dommer i en sak uttrykker, i tråd med den dominerende fortelling om menneskerettigheter og likeverd:

(...)voldtekt er en grov integritetskrenkelse og er å betrakte som sådan også om offeret er en prostituert.

Prostituerte har ikke alltid vært beskyttet på lik linje med andre kvinner, noe som også er et underliggende premiss i at dommeren over anser det nødvendig å nevne hennes krav på rettsbeskyttelse. En annen dommer sier:

(...)du har lov til å kle deg som du vil og drikke hva du vil og gå hvor du vil, og du skal ha det samme beskyttelsesvernet (lagrettsdommer).

Den individualistiske og rettighetsorienterte diskurs har vært med på å fremme en forståelse av at alle har lov til å uttrykke seg individuelt uten at de skal miste rettigheter i forhold til andre individer. En kvinne har ut fra denne forståelsen rett til å kle seg ”sexy” eller være så full hun bare vil uten at hun dermed også skal tolkes som at hun stiller seg tilgjengelig for sex, hun har samme rett som menn til å bevege seg fritt og gjøre hva hun vil. Skylden forstås å ligge hos overgriperen, ikke hos offeret. Selv om det er uttalt, som vist i kapittel 5 at kvinnens tidligere atferd eller seksualvandel ikke skal ha betydning for vurderingen av *skyldtema*, har jeg vist i kapittel 6 at det likevel varierer hvordan kvinners atferd trekkes i vurderinger av skyldtema, når den tillegges seksualisert betydning. Seksualvandel kan også få betydning i vurderingen av overgrepets *straffverdighet* gjennom forståelser av konsekvenser for offeret. Noen av dommernes vurderinger kan tyde på at dette er et tema. En informant uttaler:

(...)..men jeg er ikke fornøyd med en avgjørelse, en voldtekt av en prostituert som endte i 2 år og 6 måneder. Den var ikke mindre brutal, jeg hadde en følelse av at det var en reduksjon fordi det var en prostituert. Dette går noe på retten til å bestemme selv hvem en skal ha seksuell omgang med. (...) (høyesterettsdommer).

Dommeren forstår det som at seksualvandel kan ha betydning for straffutmåling og uttrykker sin misnøye for dette. Dommeren har med andre ord en forståelse av at også kvinner med ”seksuell vandel” kan oppleve sterke konsekvenser av en voldtekt. En annen informant uttaler i forhold til

seksualvandel og straffverdighet:

(...) jeg ville legge vekt på om dette er en kvinne med seksuell erfaring fra før eller ikke, altså det at første gang man har opplevd seksualdebut med voldtekt må være ganske grusomt (lagrettsdommer).

I en sak, som defineres som overfall, skriver retten:

(...)overgrepet har rammet fornærmede særlig hardt, blant annet på bakgrunn av hennes kristne livssyn og manglende seksuelle erfaring.

Ved at kvinnens seksuelle erfaring får betydning for vurdering av straffverdighet knyttes overgrepet sterkt opp mot en forståelse om at voldtekt er verre for kvinner uten seksuell erfaring med flere konsekvenser enn for kvinner som har hatt sex før. I saken over får offerets seksualvandel og trosretning en klar uttalt betydning for vurderingen av antatte konsekvenser for offeret. Hun fremstår som et mer ideelt offer gjennom sin "renhet". I saken med en prostituert fornærmet uttaler retten:

(...)Det foreligger ingen spesifikk utredning av de langsiktige virkningene av overgrepet for fornærmede. Dette ville også by på problemer, i det overgrepet føyer seg inn i en rekke av fornedrende og straffbare handlinger som er tilføyhet fornærmede over en årrekke (...).

Retten finner det derfor vanskelig å vurdere overgrepets konsekvenser for offeret. Det kunne like gjerne blitt vurdert som skjerpene at tiltalte utnyttet hennes vanskelige livssituasjon og sårbarhet som prostituert, men dette gjøres ikke. Retten viser i straffutmålingen blant annet til en tidligere dom som gjaldt voldtekt mot en annen prostituert for å vurdere straffverdigheten av overgrepet. Ofres seksualvandel kan altså få betydning for vurderinger av antatte konsekvenser og straffverdighetsvurderinger. Heteroseksualitetsdiskursen som skiller mellom ofres ulike verneverdighet kan ligge til grunn for disse vurderingene. Det kan være at jo nærmere overgrepet står i tråd med den tradisjonelle heteroseksuelle forestillingen om det, jo flere konsekvenser antas det å ha for offeret. Selv om rettighetsdiskursen definerer alle som ofre uansett seksualvandel, virker altså heteroseksualitetsdiskursen inn på forståelsen av ulikhet av konsekvenser ut fra trekk ved ofrene. Seksuelt uerfarne kvinner passer bedre inn i bildet av et idealoffer, uten egenskyld og mer utsatt for konsekvenser av overgrep.

7.3 Ofrenes opplevelser av konsekvenser.

Jeg har i denne oppgaven søkt å vise at det ligger ulike diskurser til grunn for forskjellig forståelse av begreper, og hvor forskjellige betydninger de i praksis kan få i rettslige vurderinger. Hva som er mest "riktig" forståelse er ikke min agenda å gi noen definisjon av. Jeg ønsker likevel å stille noen normative spørsmål til ettertanke. Jeg ønsker også å forsøke å gi noen svar ved hjelp av tidligere forskning.

Hvis det er slik at vi ønsker at konsekvenser for overgrep skal ligge til grunn for straffverdighetsvurderinger blir noen spørsmål særlig relevante å stille. Er det verre å bli voldtatt av en kjent person enn av en man har et nært forhold til? Bør alle voldtekter i utgangspunktet defineres som overfall? Eller er det rimelig å rangere voldtektene etter relasjon og trekk ved ofrene? Jeg vil vise til undersøkelser som sier noe om hva ofrene selv sier om konsekvenser av overgrep.

En studie viser at de negative sosiale reaksjonene som ofre ofte finner vanskeligst, er å "bli anklaget" og "at overgrepet blir benektet eller minimalisert". De sosiale reaksjonene som bedret ofrenes tilpasning var å bli lyttet til og trodd (Ullman:1996). Russel (1990) viser til at det er vanlig å mene at det å bli voldtatt av ens ektefelle er mindre traumatisk enn å bli voldtatt av en fremmed. Hun viser til en studie fra 1978 utført av Gilbert Geiss som finner at selv om voldtekt i ekteskapet i Norge og Danmark var straffbart, fikk domsfelte i slike saker lavere straff enn tiltalte som ble dømt for voldtekt mot kvinner de ikke kjente (Russel 1990: 190). Barneombudet og likestillingssenteret hevder at det ikke finnes forskning som viser at kvinner som voldtas i et parforhold takler voldtekten bedre enn kvinner som voldtas av en fremmed (Domstolsrapporten 2001: 62). En studie fra San Fransisco fant at i forhold til langtidsvirkninger oppgav 52 % av kvinner voldtatt av sin mann og 52 % voldtatt av en slektning, at det hadde hatt stor innvirkning i livet deres på sikt. 39 % av kvinner voldtatt av en fremmed, 33 % voldtatt av en autoritetsfigur, 25 % voldtatt av en bekjent og 22 % voldtatt av en venn, kjæreste eller elsker svarte at voldtekten hadde hatt stor innvirkning i livet deres på sikt (Russel 1990: 193). Hun fant også at voldtekten(e) hadde fått store konsekvenser for noen kvinner selv om det ikke var utøvet særlig grad av vold (Russel 1990: 197). Hun viser til at voldtekt oftest er mer traumatisk når den skjer i sammenheng med annen form for vold (Russel 1990: 203). Hun fant også at kvinnene syntes at seksuell vold fra deres ektemenn var den typen overgrep som var vanskeligst for dem å prate med andre om i

forhold til seksuelle overgrep fra andre (Russel 1990: 181). Russel finner ikke antydning til at det å bli voldtatt av ens ektefelle er mindre traumatisk enn å bli voldtatt av en fremmed (Russel 1990: 198). Tvert i mot sier hun at tidligere forskning at kvinner som voldtas og mishandles av sine ektemenn ofte sliter mer med angst, paranoia, psykose, samt at de senere sliter mer med sexlivet sitt enn kvinner som ble mishandlet, men ikke voldtatt. Hun fant også at kvinner voldtatt av sine ektemenn oppgave at de sliter mer enn kvinner som hadde blitt voldtatt av fremmede (Russel, 1990: xxix). En studie finner at ofre for voldtekt har samme former for psykologiske symptomer, uavhengig av om offer og overgriper hadde en eller annen form for relasjon, eller om de ikke kjente hverandre fra før (Koss, Dinero, Seibel & Cox: 1988).

Heller ikke i mitt datamateriale kan jeg se at det utarter seg noe skille i beskrevne konsekvenser for ofrene. Siden voldsbruk også har vært et argument for å gi den hegemoniske forståelsen av "overfall" skjerpene status, er det interessant å se om forekomsten av voldsbruk generelt er forskjellig i forskjellige typer av voldtekter. Etter gjennomgang av voldtektsdommene finner jeg ikke slike forskjeller ut fra hvem som voldtar og hvem som blir voldtatt eller av type voldtekt. Jeg har heller ikke klart å finne noen dokumentasjon på at ofre som voldtas av noen de kjenner takler dette bedre enn de som voldtas av en ukjent person. Også domsmaterialet jeg har benyttet i analysen viser at saker av alle typer beskriver liknende psykiske problemer hos ofrene. Det er ikke gjennomgående brukt mer vold i overfallsvoldtektene enn det er i bekjentskapsvoldtektene. Tvert i mot, i noen av voldtektene begått av en kjæreste eller ektefelle har det ofte vært langvarig bruk av vold og enkeltepisoder med grov vold og trusler. Det er et poeng at voldtekter som blir begått innenfor et seksuelt forhold ofte har vært preget av gjentatte voldtekter, vold og trusler over lang tid i forholdet. Innenfor alle relasjonskategoriene er det varierende bruk av vold fra sak til sak. Dette strekker seg fra truende atferd, trusler, tvang og vold i varierende grad, kidnapping og bruk av våpen. Heller ikke det som nevnes av psykiske ettervirkninger varierer ut fra type voldtekt. Konsekvenser for ofre som trekkes inn er: arbeidsuførhet, angst, depresjoner, selvdestruktivitet, arr på kropp, ukonsentrert, isolasjon, trukket seg inn i seg selv, dødsangst i voldtektsøyeblikket, flyttet for å føle seg trygge, tør ikke sove med åpne vinduer, problemer med seksualitet, problemer med relasjoner til menn, søvnproblemer, mørkeredsel, utrygghet, problemer med å gå ute alene, skepsis til utlendinger, posttraumatisk stressyndrom, nedsatt immunforsvar, mareritt og redsel for folkemengder hvor de mister oversikten. Listen er lang, og hva som nevnes varierer

fra sak til sak, men ikke mellom type voldtekt.

8 - OPPSUMMERING – OPPGAVENS FUNN OG KONKLUSJONER.

I denne oppgaven mener jeg at jeg først og fremst har kommet frem til at forståelser av voldtekt preges av mange nyanser og dreininger i rettens praksis. Hva voldtekt skal forstås *som* er underliggende i hva retten forhandler seg frem til. Det er ikke konsensus i hvordan voldtekt og dens konsekvenser forstås. Jeg mener å ha vist at dette kan føre til paradoksale vurderinger av skyldtema og straffverdighet i rettens praksis.

Jeg mener å ha vist i kapittel 5 at begrunnelsene for lovendringer som er tilsiktet å styrke ofres rettssikkerhet, utvidelser av offerbegrepet i straffeloven, og ønske om å ta bort fokus på ofres atferd, baserer seg på en dominerende diskurs om individers rettigheter. Rettighetsdiskursen inkluderer en forståelse av kvinners rett til kontroll over egen kropp uavhengig av atferd og seksualmoral.

Rettighetsdiskursen står på mange måter i kontrast til en dominerende diskurs om heteroseksualitet. Heteroseksualitetsdiskursen innebærer blant annet gitte forventninger til seksualitetsforløp hvor kvinner like gjerne kan ventes å være aktive som passive. Passivitet og fravær av samtykke forstås derfor noen ganger som legitimering av at menn kan misforstå hva en kvinne vil. I kapittel 6 mener jeg å ha vist at en slik heteroseksuell forståelse av passivitet ligger til grunn for hvordan spørsmålet om skyldtema møtes med vurderinger av tiltaltes subjektive egenskyld. Det har i kontrast til dette kommet til en forståelse at også passive ofre kan være voldtatt. Denne forståelsen grunner i en rettighetsforståelse som fremmer lik rett for alle uavhengig av trekk ved individene. Det er en forståelse av at kvinner ikke nødvendigvis gjør motstand ut fra frykt for ytterlige skade og ikke nødvendigvis som en del av kvinners seksuelle handlingsmåter. En slik forståelse kommer til uttrykk både i endringer i straffelovens § 192, og i opprettelsen av den nyere paragrafen som omhandler ”uaktsom voldtekt.” Et utgangspunkt for denne nye paragrafen er et spørsmål om hva tiltalte *burde* ha forstått, og kan skaper større rom for straff ved subjektiv uskyld. Det rettighetsorienterte ønsket om å fjerne fokuset fra offerets faktiske valgmuligheter ved å minimere fokuset på hennes atferd, krasjer med forståelsen av en manns mulighet for å misforstå hva en kvinne vil. Ofres atferd blir derfor ofte et sentralt fokus når forståelse av voldtekt forhandles frem

i retten. Hva som er tilsiktet gjennom begrunnelser for lovendringer, og hvordan rettslige vurderinger foretas i praksis er derfor paradoksalt. Hvordan vurderingene av ofres passivitet foretas i praksis er motsetningsfylt. Noen ganger presiserer retten at mangel på motstand forstås å være grunnet i frykt fra offeret. Andre ganger forstås det som mulig uttrykk for villighet.

Jeg mener å ha vist at når ofres atferd får betydning preges av motsetninger. Også her slår både rettighetsdiskursen og heteroseksualitetsdiskursen inn i forståelsen av voldtektsforløp. Høyesterett har presisert at kvinnens seksualmoral og atferd forut for overgrepet ikke skal ha betydning for vurderinger av voldtekt. Rettighetsdiskursen kan forstås å være grunnlag for innsnevringen i grenseoppgangen for vurderinger av ofres atferd. Slik sett har rettighetsdiskursen virket inn på en forskyvning i fokuset på ofres atferd. Likevel åpner heteroseksualitetsdiskursen for en rettspraksis hvor kvinnens atferd kan vurderes der hvor voldtekten forstås å begynne. Når forførelsesforløp og voldtektsforløp fortolkes sammen i vurderingene, blir denne grenseoppgangen uklar. Noen ganger trekkes forståelsen ut over der hvor ”den seksuelle omgangen” forstås å ha startet, slik høyesterett har satt opp grensene, til at ofres atferd får betydning forut for dette. Tegn som forstås som del av mulig forførelse forut for overgrepet tolkes da inn i rammer av tiltaltes subjektive uskyld. Andre ganger presiseres det at kvinnens atferd ikke skal ha betydning før den seksuelle omgangen forstås å ha startet. Når ofres atferd forstås som relevant for defineringen av voldtekt er dermed også preget av paradoksale vurderinger.

Jeg har i kapittel 6 vist at det ikke bare er dommere i retten som er bærere av heteroseksualitetsdiskursen i fortolkninger av voldtekt. Også ofre og overgripere kan skrive seg inn i en slik forståelse. I kapittel 4 viste jeg til forskning som viser at voldtekt i relasjoner er det vanligste. Jeg viste også til at denne formen for voldtekt ofte ikke anmeldes. Jeg antyder at samme forståelse av voldtekt hos ofrene, som tas i betraktning i rettslige vurderinger av tiltaltes mulige egenskyld, kan være en viktig grunn til at særlig relasjonsvoldtekter oftere ikke anmeldes. Voldtekts ofre skammer seg og lurer på om de har blitt voldtatt hvis de tror de kan ha fått mannen til å ”misforstå”, eller de kan ha en forventning om at andre forstår atferden deres slik. Dette kommer til uttrykk i materialet gjennom hvordan ofre viser til hvordan de har kledd seg og egen atferd som tegn på at overgrepet ikke var frivillig. En slik forståelse står i tråd med tidligere forskning som viser at ofre ofte ikke anmelder på grunn av skyldfølelse og redsel for ikke å bli trodd.

I kapittel 7 går jeg inn på nok et paradoks: Hvilken betydning relasjoner gis i forståelser av voldtekt. Heller ikke relasjoner forstås ensartet i vurderinger av skyldtema og straffverdighet. Hvordan relasjoner skal forstås er gjenstand for en definisjonskamp mellom aktor, forsvarere og dommerne. Det er særlig i voldtekter hvor offer og overgriper forstås å ikke være helt ukjente for hverandre at ofres atferd i størst grad trekkes inn. I voldtekter som passer inn i den dominerende forståelsen av ”overfall” forstås ofrene oftere som idealofre. Voldtekten forstås sjelden som mulig frivillig, og voldtekt som et maktovergrep fremstår tydeligere. Denne typen voldtekt skal i følge rettspraksis være straffeskjerpende. En rettighetsdiskurs har derimot også gitt en nyere forståelse av alle voldtekter som overfall. Forbindelsen mellom voldtekt og seksualitet er svekket i en slik forståelse. Dette fører til at også voldtekter hvor offer og overgriper har hatt kontakt forut for overgrepet noen ganger defineres som overfall. I andre saker brukes liknende argumentasjonsgrunnlag for å avvise at det var et overfall. Heteroseksualitetsdiskursen ligger også til grunn for hvorfor overfall ved ukjent person ofte forstås som verre enn å bli voldtatt av en bekjent eller partner. Men heller ikke denne forståelsen av voldtekt er entydig. Noen ganger vurderes voldtekt som ikke – straffeskjerpende. Dette skjer enten ved frafall av ”overfall” som straffeskjerpende argument, eller ved uttrykt holdning om at det antas å innebære mindre konsekvenser når voldtekten begås av en partner. Andre ganger får nettopp den nære relasjonen en straffeskjerpende vurdering, eller forstås som verre i form av konsekvenser for offeret. Et argument for dette er gjerne det tillitsbrudd som er begått i relasjonen. En rettighetsorientert diskurs virker inn på forståelser av relasjoner og seksualitet. Denne er preget av en forståelse om likeverdige forhold hvor paret kommer til enighet om hvordan de vil ha det også seksuelt. Denne forståelsen står i kontrast til en heteroseksuell diskurs hvor sex i et ytterpunkt forstås som plikt i ekteskap, eller hvor kvinner pålegges ansvar for å sette grenser for mannens drifter. Hvordan paradokser viser seg i rettslige vurderinger av konsekvenser av voldtekt, antyder at også dette området er uavklart og lite konsist.

Jeg viser også at selv om rettspraksis fremmer at ofre ikke skal defineres ut i fra sin tidligere seksualmoral, kan dette være et tema i vurderinger av straffverdighet og antatte konsekvenser for offeret. Der hvor rettighetsdiskursen virker inn på defineringen av alle som ofre, slår altså heteroseksualitetsdiskursen likevel inn i vurderingen av konsekvenser. En kvinne med et seksuelt ”rul-

leblad” forstås ikke nødvendigvis som et like ideelt offer som en seksuelt uerfaren kvinne.

Til slutt ser jeg litt på hva forskning sier om konsekvenser for overgrep. Denne antyder at ofre for voldtekt gjennomgår liknende problemer, uavhengig av relasjon til overgriperen eller type voldtekt. Hvordan voldtektens konsekvenser begrunnes forskjellig i rettens praksis ser derfor ut til ikke å ha annet å støtte seg på enn hva som antas å være verst.

Det er umulig å jobbe med et tema som voldtekt uten å mene noe om det. Det er heller ikke et tilsiktet mål å være ”nøytral” i ”objektiv” forstand, men at ”man” bør være reflektert og tydelig når det gjelder sine egne forutsetninger. I kapittel 6 fører jeg en normativ diskusjon om hvilken betydning spørsmålet om subjektiv uskyld får i retten. Jeg mener at å vurdere ofres atferd i forbindelse med en overgriperes mulige subjektive uskyld, implisitt kan føre til egenskyldpåleggelse hos ofrene. Jeg mener på ingen måte at dette er tilsiktet av dommerne eller hvordan rettspraksis er ment å fungere. Tvert i mot, jeg tror dette er en utilsiktet konsekvens innenfor rammene av en juss som i stadig større grad har søkt seg inn mot å styrke rettsvernet for ofrene. Samtidig er den opptatt av å ivareta rettsvernet til tiltalte. Jeg tror ikke det ene trenger å gå utover det andre, selv om jeg mener det er absurd å legitimere subjektiv uskyld hos en overgriper der offeret har vært passivt eller flørtet forut for overgrepet. Noe som kompliserer spørsmålet er at noen kvinner jo kan være passive, med lyst, i seksuelle forløp, fordi de former sin egen seksualitet gjennom deler av en heteroseksuell forståelse av roller. *Men skal dette ta vekk mannens ansvar for å sikre seg at hun faktisk er med på det?* En slik ansvarsforskyving fra overgriper til offer er det som fører til skyldpåleggelse av ofrene.

Det er innen et diskursivt perspektiv naivt å tro at historien utvikler seg rettlinjet mot ”det bedre”. Hvilke diskurser som til en hver tid dominerer eller står i kamper med hverandre, er med på å forme hvordan vi tenker, forstår og lever i verden. Disse er ikke nødvendigvis ”bedre” enn tidligere tiders. Jeg mener imidlertid at en rettighetsdiskurs som fokuserer på lik rett for alle, er bedre enn en tradisjonell heteroseksuell diskurs, og at det er positivt at den har virket inn i voldtektlovgivningen. Rettighetsdiskursen er imidlertid ikke konsistent og den tradisjonelle heteroseksuelle diskursen virker stadig intendert og uintendert i voldtektssaker. At dommene har trekk av paradokser må imidlertid ikke ses på kun som et problem. Paradoksene synliggjør at hegemonis-

ke diskurser er forandelige. Hvor veien går videre gjenstår å se.

Litteratur:

Andenæs, J. (1990), *Statsforfatningen i Norge*. Oslo: TANO

Andersen, H. og L. B. Kaspersen (2002), *Klassisk og Moderne Samfundsteori* København: Hans Reitzels Forlag A/S.

Aubert, V. (1972), *Likhet og rett*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Balvig, F. (2000), "Fra voldens nutidshistorie" I: R. Saur (red), *Voldens ofre vårt ansvar*. Kompetansesenter for voldsofferarbeid, HIO- notat nr. 9. Oslo: Høgskolen i Oslo.

Besl.o. nr. 104 (1999-2000), i *Om lov og endringer i straffeloven m.v. (seksuallovbrudd)*. Oslo: Justis og politidepartementet.

Bourdieu, P. og L.J.D.Wacquant (1993), *Den kritiske ettertanke: grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo: Samlaget.

Bourdieu, P.(1995), *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax.

Bourdieu, P. (1996), *Symbolsk makt, artikler i utvalg*. Oslo: Pax.

Bourdieu, P. (2000), *Den maskuline dominans*. Oslo: Pax.

Burr, V. (1995), *An introduction to social constructivism*. London: Sage.

Christie, N. (1978), "Konflikt som eiendom" I: *Som folk flest. Artikler*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, N. (1986), "The ideal victim", I: E. A. Fattah (red) *From crime policy to victim policy: reorienting the justice system* s 17-30. London: Macmillan.

Domstolsrapporten ved Likestillingssenteret og Barneombudet (2001), *Domstolenes holdninger i voldtekts og sedelighetssaker. En undersøkelse av 248 rettsavgjørelser fra 1995 til 2000*. Oslo: Likestillingssenteret.

Flemmen, A. B. (1999), *Mellomromserfaringer. En analyse av kvinners frykt for seksualisert vold*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Fog, J. (1994), *Med samtalen som utgangspunkt*. København: Akademisk forlag.

Foucault, M. (1995), "Kap IV: Seksualitetsanordningen" I: E. Schaanning, (red) *Seksualitetens historie*. Exil forlag. I: *sosiologisk teori Del V, Ulikhet /3. Makt*. (2003) Oslo: Universitetet i Oslo.

Frønes, I. (2001), *Handling, kultur og mening*. Bergen: Fagbokforlaget.

Fullu Skyberg, L. (2001), *Isenesatt rettferdighet: en sosiologisk analyse av domstolenes praksis*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Giddens, A. (1984), *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1999), *Intimitetens forandring. Seksualitet, kærlighed og erotic i det moderne samfund*. København: Hans Reitzels forlag.

Haug, F. (1987), *Female Sexualization*. London: Verso.

Hennum, R. (1999), *Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Hennum, R. (2002), *Domstolens utmåling av straff- en undersøkelse av rettspraksis*. Rapport G- 0340B/ Justis og politidepartementet, Oslo: justis og politidepartementet.

Hjemmen, A., Dalgard, O.S. og S. Graff-Iversen (2002), *Volden som rammer kvinner og volden som rammer menn – to ulike verdener? Resultat fra en anonym spørreundersøkelse blant 40-42 åringer i 1990-1994 i Akershus og Buskerud*. Norsk Epidemiologi 12(3): 275-280.

Holter, H. (1996), "Fra kvalitative metoder til kvalitativ samfunnsforskning". I: Holter, H. og Kalleberg, R. (red): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Inst. O. nr 92 (1999-2000) i Ot. Prp. Nr 28 (1999-2000), *Lov om endringer i straffeloven m.v. (seksuallovbrudd)*. Oslo: Justis og politidepartementet.

- Jamieson, L. (1998), *Intimacy. Personal Relationships in Modern Societies*. London: Polity Press.
- Jeffner, S. (1998), *Liksom voldtekt, typ... Om ungdomars forståelse av voldtekt*. Stockholm: Utbildningsforlaget Brevskolan.
- Johnson I.M & R. T. Sigler (1997), *Forced Sexual Intercourse in intimate relationships*. Vermont: Ashgate Publishing Company Limited.
- Kalleberg, R. (1996), "Forskningsopplegget og samfunnsforskningens dobbeltdialog" I: Holter H. og Kalleberg R. (red), *"Kvalitative metoder i samfunnsforskning"*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kitterød, R. H.. og Å. Lømo (1996), "Småbarnsforeldres tidsbruk 1970-90". I: Brandt, B. og Moxnes, K. (red), *Familie for tiden, stabilitet og forandring*, 2. opplag 1999, Aurskog: Tano Aschehoug.
- Koss, M., T.Dinero, C. Seibel & S. Cox (1988), *Stranger and Acquaintance Rape: Are There differences in the Victims Experience*. Psychology of Women Quarterly, vol. 12 pp. 1-23.
- Leiulfsrud, H. og B. Hvinden (1996), "Analyse av kvalitative data: Fikserbilde eller puslespill?" I: Holter, H. & Kalleberg, R. (red): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundgren, E., G. Heimer, J. Westerstrand og A. M. Kalliokski (2001), *Slagen Dam. Mans vold mot kvinnor i jamstallda Sverige – en omfangsundersøkning*. Stockholm: Fritzes Offenkliga Publikationer.
- Lykkjen, A.M.(1976): *Voldtekt. Ei bok om kvinneundertrykking*. Oslo: Pax forlag.
- Marshall, C. & G. B. Rossman (1989), *Designing qualitative research*. London: Sage Publications.
- Mill, J. Stuart (1929), *The Subjection of Women* London: Everyman Library.
- Ot. prp. nr 28 (1999-2000), *Lov om endringer i straffeloven m.v. (seksuallovbrudd)*. Oslo: Justis og politidepartementet.

Pape, H. og K. Stefansen (2004), *Den skjulte volden? En undersøkelse av Oslobefolkningens utsatthet for trusler, vold og seksuelle overgrep.* . Rapport nr. 1/2004. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Pateman, C. (1983), *Participation and democratic theory.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pedersen, W. og H. Aas (1997), "Kjønns sosialisering, seksualisert vold og mental helse "(64 – 66) I: (red) K. Skjørten (red): *Forskning om seksualisert vold – prosjektsammendrag.* Oslo: Norges forskningsråd.

Ragin, C. (1994), *Constructing social research: the unity and diversity of method.* California: Pine Forge press.

Riksadvokatens utredningsgrupper (2000), *En undersøkelse av politiets og påtalemyndighetens behandling av voldtektssaker.* Rapport nr. 2/2000. Oslo: Riksadvokaten.

Ringheim, G. (1995), *Hysteriske kvinnfolk, når kvinner anmelder vold.* Oslo: J.W. Cappelens Forlag A/S.

Ringheim, G. (1987), *Menn som voldtar - 15 voldtektsmenn forteller.* Tangen: Forlaget LIV A/S.

Robberstad, A. (2003), *Bistandsadvokaten – ofrenes stilling i straffesaker.* Oslo: Universitetsforlaget A/S.

Rothman, E. K. (1984), *Hands and Hearts: A History of Courtship in America.* New York: Basic Books.

Rubin, G. (1975), "The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex" I: Reiter, R. (red) *Toward an Anthropology of Women.* Monthly Review Press I: (2001), *kjønn og samfunn semesteremne, Bolk 3 hva er kjønn?* Oslo: sosialantropologisk institutt.

Russel, D. E. H. (1990), *Rape in marriage.* USA: Indiana University press.

Shotland, R. L. & L. Goodstein (1992), *Sexual Precedence Reduces the Perceived Legitimacy of Sexual Refusal: An Examination of Attributions Concerning Date Rape and Consensual Sex.* Personality and Social Psychology Bulletin, Vol. 18(6), pp. 756-65.

Smart, C (1994), *Feminism and the power of law*. London: Routledge.

Solheim, J. (1998), *Den åpne kroppen. Om kjønnsymbolikk i den moderne kultur*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Stang Dahl, T. (1985), *Kvinnerett I* Oslo: Universitetsforlaget.

Stang Dahl, T. (1994), *Pene piker haiker ikke: artikler om kvinnerett, strafferett og velferdsstat*. København: Universitetsforlaget, Akademisk forlag.

Statistisk sentralbyrå (2003): *Statistisk Årbok 2003*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Sætre, M. og V. Grytdal (2002), *Voldtekt i Oslo 2001, gjennomgang av sentrale data fra anmeldte voldtekter ved Oslo politidistrikt*. Oslo politidistrikt, strategisk analyse 04/ 2002, Oslo: Etterretningsseksjonen.

Sætre, M., H. Holter og E. Jebsen (1986), *Tvang til seksualitet. En undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Cappelen Forlag.

Sørhaug, T. (1996), *Om ledelse, makt og tillit I moderne organisering*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ullman (1996), *Social reactions, coping strategies, and self-blame attributions in adjustment to sexual assault*. I *Psychology of women quarterly*. New York: American Psychological Association.

Von Der Lippe, B. (1999), *Metaforenes potens*. Oslo: Forlaget Oktober.

Wadel, C. (1991), *Feltarbeid i egen kultur – en innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. Flekkefjord: Seek A/S.

Weber, L. R. & A. I. Carter (2003), *The Social Construction of Trust*. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

Widerberg, K. (1992), "Teoretisk verktøykasse – angrepsmåter og metoder". I: Taksdal, A. og Widerberg, K. (red), *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapens fag og kvinneforskning*. Otta: Ad Notam Gyldendal A/S.

Widerberg, K. (1995), *Kunnskapens kjønn*. Oslo: Pax forlag A/S.

Widerberg, K. (2001), *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.

Winther Jørgensen, M. og L. Phillips, (1999), *Diskurs analyse som teori og metode*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Andre kilder:

Aftenposten 06. 11. 2005 *Internasjonal interesse for voldtektssak*.

Alle kilder som er benyttet i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i oppgaven: 34929

VEDLEGG:

Seksuallovgivningen, utvalgte paragrafer:

Lovbestemmelsene av voldtekt mot personer over 16 år før endringen i august 2000:

19de Kapitel. Forbrytelser mod sædeligheten.

§ 192. Den som ved vold eller ved å fremkalle frykt for noens liv eller helse tvinger noen til utuktig omgang eller medvirker til dette, straffes for voldtekt med fengsel inntil 10 år, men med fengsel i minst 1 år, dersom den utuktige omgang var samleie. Ved vurdering av om det er utøvet vold, skal det legges vekt på om fornærmede var under 14 år.

Hvis den fornærmede som følge av handlingen omkommer eller får betydelig skade på legeme eller helse, eller den skyldige tidligere er straffet etter denne paragraf eller etter § 195, kan fengsel inntil 21 år idømmes. Seksuelt overførbar sykdom og allmennfarlig smittsom sykdom jf. smittevernloven § 1-3 nr 2 jf. Nr. 1, anses alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragraf.

(endret ved lover 4 juli 1927 nr.9, 15 feb 1963 nr. 2, 12 juni 1981 nr 62, 5 aug 1994 nr 55 (i kraft 1 jan 1995), 22 mai 1998 nr 31 (i kraft 1 nov 1998 iflg. Res. 16 okt 1998 nr 954).

§ 193. Den som har eller medvirker til at en annen har utuktig omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner er ute av stand til å motsette seg handlingen, straffes med fengsel inntil 5 år. Har den skyldige fremkalt tilstanden i hensikt å fremme forbrytelsen eller medvirket til dette straffes han med fengsel i minst 1 år.

Med fengsel inntil 5 år straffes den som utnytter eller medvirker til at en annen utnytter noens sinnssykdom, forstandssvakhet eller sykelige forstyrrelse av sjelsevnene til å skaffe seg utuktig omgang med denne.

(endret ved lover 4 juli 1927 nr. 9, 15 feb 1963 nr. 2.)

Endringene i straffeloven ang. voldtekt av personer over 16 år etter august 2000:

19. kapittel. Seksualforbrytelser

Overskriften endret ved lov 11 aug 2000 nr. 76.

§192. Den som

- a) skaffer seg seksuell omgang ved vold eller ved truende atferd, eller
- a) har seksuell omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner er ute av stand til å motsette seg handlingen, eller
- b) ved vold eller ved truende atferd får noen til å ha seksuell omgang med en annen, eller til å utføre tilsvarende handlinger med seg selv,

straffes for voldtekt med fengsel inntil 10 år. Ved vurderingen av om det er utøvd vold eller truende atferd eller om fornærmede var ute av stand til å motsette seg handlingen, skal det legges vekt på om fornærmede var under 14 år.

Straffen er fengsel i minst 2 år dersom

- a) den seksuelle omgang var samleie, eller
- b) den skyldige har fremkalt en tilstand som nevnt i første ledd bokstav b for å oppnå seksuell omgang.

Fengsel inntil 21 år kan idømmes dersom

- a) voldtekten er begått av flere i fellesskap,
- b) voldtekten er begått på en særlig smertefull eller krenkende måte,
- c) den skyldige tidligere er straffet etter denne bestemmelsen eller etter § 195, eller
- d) den fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse.

Seksuelt overførbart sykdom og allmennfarlig smittsom sykdom, jf. Smittevernloven § 1-3 nr. 3 jf. Nr. 1, regnes alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragrafen.

Seksuelt overførbart sykdom og allmennfarlig smittsom sykdom, jf. Smittevernloven § 1-3 nr. 3 jf. Nr. 1, regnes alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragrafen.

Den som ved grov uaktsomhet gjør seg skyldig i voldtekt etter første ledd, straffes med fengsel inntil 5 år. Foreligger omstendigheter som nevnt i tredje ledd, er straffen fengsel inntil 8 år.

(Endret ved lover 4 juli 1927 nr. 9, 15 feb 1963 nr. 2, 12 juni 1981 nr. 62, 5 aug 1994 nr. 55 (i kraft 1 jan 1995), 22 mai 1998 nr. 31 (i kraft 1 nov 1998 iflg. Res. 16 okt 1998 nr. 954), 11 aug 2000 nr 76).

§ 193. Den som skaffer seg eller en annen seksuell omgang ved misbruk av stilling, avhengighetsforhold eller tillitsforhold, straffes med fengsel inntil 5 år.

På samme måte straffes den som skaffer seg eller en annen seksuell omgang ved å utnytte noens psykiske lidelse eller psykiske utviklingshemming.

(Endret ved lover 4 juli 1927 nr 9, 15 feb 1963 nr.2, 11 aug 2000 nr. 76).

§ 194. Den som har seksuell omgang med noen som er innsatt eller plassert i anstalt eller institusjon under kriminalomsorgen eller politiet eller i institusjon under barnevernet, og som der står under vedkommendes myndighet eller oppsikt, straffes med fengsel inntil 5 år.

På samme måte straffes den som skaffer en annen seksuell omgang med noen som han selv står i et slikt forhold til.

(Endret ved lover 4 juli 1927 nr. 9, 15 feb 1963 nr. 2, 11 aug 2000 nr. 76). (Domstolsrapporten : 77-79).

Paragrafen om skyldfrihet ved subjektiv uskyld.

§ 42. Har nogen ved Foretagelsen af en Handling befundet sig i Uvidenhed angaaende Omstændigheder ved denne, der betinger Strafbarheden eller forhøier Strafskylden, bliver disse Omstændigheder ikke at tilregne ham.

Saafermt Uvidenheden selv kan tilregnes som uagtsom, kommer i de Tilfælde, hvor Uagtsomhed er strafbar, den derfor bestemte Straf til Anvendelse.

Det ses bort fra uvitenhet som følge av selvforskyldt rus. I slike tilfeller blir gjerningsmannen bedømt som om han var edru.

Vildfarelse med Hensyn til en Gjenstands Værdi eller til det Beløb, hvortil en voldt Skade maa ansættes, kommer alene i Betragtning, hvor Strafbarheden betinges deraf.

Endret ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64).